

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАТИНСЬКА-ПОПЕТА МАРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК: 338.24:352/353.071(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

Спеціальність 073 – «Менеджмент»

Галузь знань 07 – «Управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 _____ Марина ПАТИНСЬКА-ПОПЕТА

Науковий керівник:
Зінчук Тетяна Олексіївна,
доктор економічних наук,
професор

Житомир – 2023

АНОТАЦІЯ

Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань «Управління та адміністрування». Поліський національний університет. Житомир, 2023.

Дисертацію присвячено розв’язанню наукової проблеми, пов’язаної з теоретичним і методологічним обґрунтуванням наукових засад й розробкою практичних рекомендацій щодо управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції.

У *теоретичному розділі* дисертації систематизовано наукові погляди та узагальнено підходи до трактування змісту поняття «фінансовий потенціал»; класифіковано види фінансового потенціалу; визначено роль територіальних громад як суб’єкта управління фінансовим потенціалом; запропоновано методичний підхід до управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад.

Здійснено експлікацію категоріального апарату в ході якої встановлено, що фінансовий потенціал – це сукупність ресурсів, які є в наявності або можуть бути мобілізованими із внутрішніх чи зовнішніх джерел, а також результат діяльності, який забезпечує розвиток суб’єкта на найближчу або довгострокову перспективу. Доведено, що фінансовий потенціал територіальної громади є комплексним поняттям, під яким слід розуміти здатність, можливість та перспективи залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку. На основі критичного аналізу наукової літератури та власних авторських узагальнень виокремлено ознаки класифікації й види фінансового потенціалу.

При вивченні ролі, місця та значення територіальних громад в управлінні фінансовим потенціалом аргументовано, що вони являють собою цілісне утворення, яке характеризується територіальною єдністю, спільністю інтересів мешканців, соціальною взаємодією та підтримкою у розв'язанні проблемних питань, самоідентифікацією кожного члена з громадою. Встановлено, що територіальна громада як суб'єкт управління несе відповідальність за власний економічний розвиток, може в межах чинного законодавства визначати місцеві податки й збори, проводити референдуми місцевого значення, затверджувати програми соціально-економічного розвитку, виконувати функції із соціального обслуговування й соціального забезпечення населення громади.

Досліджено діалектику дефініцій «сталий» та «розвиток». Визначено, що сталий розвиток є комплексним поняттям, яке вказує на безперервний і довготривалий процес кількісних та якісних змін спрямованих на задоволення певних потреб. Сформульовано авторське визначення поняття «сталий розвиток територіальних громад» як певної сукупності суспільно-економічних відносин, спрямованих на партнерство громади, бізнесу, органів місцевого самоврядування й держави, з метою задоволення спільних потреб та інтересів на засадах європейських норм і стандартів. Встановлено, що бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові джерела є ключовими для розкриття фінансового потенціалу й сталого розвитку територіальних громад.

В *аналітичній частині дослідження* охарактеризовано особливості формування фінансового потенціалу територіальних громад на першому етапі децентралізації; обґрунтовано особливості реалізація фінансового потенціалу для забезпечення потреб соціально-екологічного розвитку територіальних громад; проведено оцінку стану фінансової спроможності територіальних громад в умовах воєнного стану.

З огляду на особливості першого етапу процесу децентралізації, обґрунтовано, що територіальні органи влади отримали додаткові джерела доходів, фінансову свободу у здійсненні видатків, ефективнішу систему

міжбюджетних трансфертів та правове підґрунтя для належного виконання своїх повноважень. Встановлено проблему наявності високої залежності доходів територіальних громад від трансфертів з державного бюджету й відносно невисокі показники їх наповненості за рахунок власних джерел, зокрема місцевих податків, неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом. Доведено, що отримання додаткових фінансових ресурсів створює умови для реалізації інноваційних проєктів, розвитку й модернізації громад.

На першому етапі децентралізації більшість видатків громади спрямовували на виконання загальнодержавних функцій, фінансування систем освіти й охорони здоров'я, задоволення соціальних потреб мешканців громад. Найменший обсяг коштів виділявся на потреби ЖКГ, охорону довкілля, духовний та фізичний розвиток населення. Фінансування капітальних видатків, які зазвичай спрямовуються на реалізацію соціально-економічних програм, здійснювалося обмежено. Ефективність використання, акумульованих у місцевих бюджетах коштів була недостатньою. Аргументовано необхідність гармонізації дохідної та видаткової частин бюджетів громад.

На основі аналізу стану територіальних громад, вказано на наявні соціально-економічні проблеми, що стоять на заваді їх сталого розвитку. Підкреслено, що в сільських територіальних громадах, віддалених від обласних чи районних центрів, найбільш яскраво прослідковуються негативні демографічні процеси, зростають процеси безробіття, посилюється відтік молоді у міста і за кордон. Зазначено, що попри збільшення частки видатків зведеного бюджету України на освіту й медицину, розширення повноважень місцевої влади щодо управління ними, відкритими залишаються питання оптимізації освітніх та медичних закладів, збільшення рівня оплати праці у цих галузях, фінансування інших потреб. Проаналізовано зміни, які відбулися у системі організації влади на місцях. Визначено джерела формування

фінансових ресурсів територіальних громад. Встановлено, що ключовими серед них є такі: бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові.

Доведено необхідність модернізації систем управління освітою, охороною здоров'я, соціально-культурною сферою, захисту довкілля в територіальних громадах. Невідкладного розв'язання потребують проблеми, пов'язані з необхідністю оптимізації мережі освітніх і медичних закладів через брак фінансового забезпечення з державного бюджету й обмеженість власних фінансових ресурсів громад, нестачу фахівців у цих сферах, особливо в сільській місцевості. Актуальними залишаються питання недостатнього рівня фінансування закладів культури, більшість з яких є дотаційними, низького рівня оплати праці і, як наслідок, рівня кадрового забезпечення й кваліфікації працівників цієї галузі. Аргументовано, що впровадження прямих бюджетних відносин з громадами, зростання дохідної частини місцевих бюджетів, через розвиток фінансового потенціалу громад, уможлиблює розв'язання цих питань.

Підсилено важливість розв'язання питань пов'язаних з управлінням відходами, поліпшення якості атмосферного повітря, доступу населення до якісної питної води. Виявлено, що їх вирішення потребує значних витрат, відтак не може бути профінансоване суто коштом місцевих бюджетів. Встановлено, що більшість бюджетів громад мають дотаційний характер, а органи місцевого самоврядування неспроможні акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм охорони довкілля. Запропоновано впроваджувати комплексні програми захисту довкілля, які сприятимуть розподілу й використанню фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

Виходячи з того, що війна з РФ спровокувала недоотримання територіальними громадами сум ПДФО, акцизного та земельного податків, доходів від надання адміністративних послуг, реакцією місцевих органів влади стало скорочення бюджетних видатків, через звуження або й повне згортання інфраструктурних та інших проєктів, зменшення видатків на

державне управління, освіти, охорону здоров'я, соціально-побутове обслуговування населення. Аргументовано, що відновлення фінансового потенціалу територіальних громад повинно стати одним із ключових завдань їх повоєнного розвитку.

У *проектній частині* дослідження розроблено практичні рекомендації щодо управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи; сформульовано напрями партисипативного стратегічного планування як інноваційної моделі управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад з урахуванням європейських пріоритетів; розкрито ключові цілі, принципи та важелі механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення країни.

Аргументовано, що завданням бюджетної політики, як ефективного інструменту соціально-економічного розвитку України й адміністративно-територіальних утворень в умовах децентралізації, є гармонізація структури дохідної та видаткової частин бюджету, оптимізація структури й обсягів міжбюджетних трансфертів, моніторинг і контроль за ефективністю використання бюджетних коштів. З використанням методу економіко-математичного моделювання доведено, що поступ фінансового потенціалу територіальних громад залежатиме від капітальних інвестицій у розвиток економіки, зростання зайнятості працездатного населення, а також збільшення його доходів, як основного джерела формування фінансової бази місцевих бюджетів.

За результатами аналізу досвіду територіальної організації влади європейських країн обґрунтовано, що застосування комплексного підходу (через створення робочих місць, провадження наукових досліджень й інновації у сфері інфраструктурного розвитку територій, співробітництво між містами й селами, реалізацію заходів технічної допомоги) сприяє досягненню цілей сталого розвитку територіальних громад. З урахуванням досвіду країн-

членів ЄС визначено головні цілі та принципи управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад.

На основі опрацювання європейського досвіду територіального розвитку доведено високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування. Визначено ключову ідею такого планування, яка полягає у спрямуванні зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив на створення умов для забезпечення фінансової спроможності й сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ.

Інноваційність має бути пріоритетом у розробці стратегії сталого розвитку територіальної громади. Таку стратегію запропоновано будувати на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади через створення сприятливого інноваційного середовища, чітке бачення заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивацію наукових та бізнес інститутів до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади.

Актуалізовано завдання місцевих органів влади в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що до їх переліку доєдналися питання прихистку й соціально-побутового обслуговування внутрішньопереміщених осіб, їх працевлаштування, посилення територіальної оборони. Доведено, що з початком воєнних дій фінансовий потенціал територіальних громад значно зазнав змін, посилилася їх залежність від державного бюджету. Аргументовано необхідність відновлення фінансового потенціалу територіальних громад аби як найшвидше відбудувати зруйновані території й сприяти поверненню громадян на постійні місця їх проживання.

Емпірично підтверджено, що воєнний стан та необхідність повоєнної відбудови територіальних громад потребує їх градації за ступенем людських, інфраструктурних та економічних втрат. Розроблено алгоритм управління

фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад залежно від їх безпосередніх потреб та запитів, а органам державної влади та управління – якомога швидше з'ясувати необхідні обсяги фінансової та іншої підтримки. Розроблено й обґрунтовано концептуальні підходи до формування комплексного механізму управління відновленням фінансового потенціалу громад синхронізованого з планом набуття членства у ЄС.

Ключові слова: фінансовий потенціал, територіальна громада, децентралізація, сталий розвиток, європейська інтеграція, механізм управління, економічне середовище, екологічний поступ, соціальний розвиток, партисипативне планування, стратегія, інноваційна модель.

ABSTRACT

Patynska-Popeta M. M. Management of territorial communities' financial potential on the grounds of sustainable development and European integration. – Qualification thesis manuscript copyright.

Thesis for a PhD Degree specializing in 073 – Management of the field of knowledge "Management and administration". Polissia National University. Zhytomyr, 2023.

The thesis is devoted to addressing a scientific issue related to the theoretical and methodological substantiation of scientific foundations as well as development of practical recommendations for the management of territorial communities' financial potential on the grounds of sustainable development and European integration.

The *theoretical part* of the thesis offers a systematization of scientific views and approaches to the interpretation of the meaning of the concept of “financial potential”. It also deals with the classification of types of financial potential and determines the role of territorial communities as a subject of financial potential management. It suggests a methodical approach to managing the financial potential of territorial communities' sustainable development.

In the course of an explication of the framework of categories, it was found that the financial potential is a set of resources that are available or can be mobilized from internal or external sources, as well as the outcome of activity that ensures the development of the entity in the short or long term. It was proved that the territorial community's financial potential is a complicated concept, which should be interpreted as the capacity, opportunities, and prospects of attracting and utilizing the existing and potential resources of the territorial community to ensure its sustainable development. The author's generalizations and a critical review of the scientific literature were used to single out the types of financial potential and signs of classification.

When examining the role, place, and significance of territorial communities in the management of financial potential, it was argued that they represent a holistic entity characterized by territorial unity, shared interests of residents, social interaction and support in resolving problematic issues, and self-identification of each member with the community. It was established that the territorial community as a management entity is responsible for its economic development, and is entitled to, within the limits of the current legislation, decide on local taxes and levies, hold referendums of local significance, approve programs of socioeconomic development, and provide social services and social security to the population of the community.

The dialectics of the definitions of "sustainable" and "development" was researched. It was found that sustainable development is a complicated concept that denotes a continuous and long-term process of changes in both quantity and quality intended to satisfy certain needs. The concept of "sustainable development of territorial communities" was defined by the author as a particular set of socioeconomic relations aimed at the partnership of the community, business, local self-government bodies, and the state, with the aim of meeting common needs and interests based on European norms and standards. It was established that the key to releasing the financial potential and ensuring the long-term growth of territorial communities is through budgetary, investment, credit, and grant sources.

The *analytical part* outlines the outlines of the formation of the territorial communities' financial potential at the first stage of decentralization, substantiates the unique features of the utilization of the financial potential to meet the needs of social and ecological development of territorial communities, and provides an assessment of the state of the territorial communities' financial capacity under martial law.

Given the features of the first stage of the decentralization process, it was argued that the territorial authorities received additional sources of income, financial freedom in spending, a more effective system of interbudgetary transfers, and a legal basis for the proper exercise of their powers. The issue that was identified as problematic is the high dependence of the territorial communities' incomes on transfers from the state budget and relatively low indicators of their fullness at the expense of their own sources, particularly local taxes, non-tax revenues, and income from capital transactions. It was demonstrated that having additional financial resources creates conditions for the implementation of innovative projects, development, and modernization of communities.

During the first stage of decentralization, the majority of community expenditures went toward carrying out state-wide functions, funding education and healthcare systems, and addressing the social needs of community residents. Housing and communal services, environmental protection, and spiritual and physical development of the population received the least amount of funding. Funding of capital expenditures, which are used to implement socioeconomic programs, was carried out to a limited extent. The money that had accrued in local budgets was used ineffectively. It was proven that the revenue and expenditure components of community budgets must be balanced.

The socioeconomic issues that currently prevent territorial communities' sustainable development were identified based on an analysis of their current state. It was emphasized that negative demographic processes are most visibly noticed in rural territorial communities that are far from regional or raion centers, that unemployment processes are expanding, and that the outflow of young people to

cities and abroad is growing. It was noted that despite an increase in the share of expenditures on education and healthcare in the consolidated budget of Ukraine and the expansion of the local authorities' powers as to the management of funds, there are still unresolved issues with optimizing educational and healthcare institutions, raising the level of wages in these industries, and funding other needs. The changes that were made in the system of local government organization were analyzed. The sources of the formation of territorial communities' financial resources were determined. Budgetary, investment, loan, and grant funds were identified as the most important ones.

It was established that territorial communities need to update their management systems for the socio-cultural sector, healthcare, education, and environmental protection. Due to the lack of funding from the state budget, the constrained financial resources of the communities, and the shortage of specialists, particularly in rural areas, issues related to the need to optimize the network of educational and healthcare institutions are urgently in need of a solution. Issues of insufficient funding of cultural institutions, the majority of which are subsidized, low level of wages, and therefore the level of staffing and qualification of professionals in this field, remain relevant. It was argued that these problems could be resolved by establishing direct budgetary relationships with communities, increasing the revenue portion of local budgets, and expanding the financial potential of communities.

The significance of resolving issues related to waste management, air quality improvement, and the access of the population to high-quality drinking water was emphasized. Their solution was found to require high expenses, therefore it cannot be entirely funded by local budgets. It was established that the majority of community budgets are subsidized, and local self-government bodies are unable to accumulate enough resources for the implementation of environmental protection programs. It was suggested to implement comprehensive environmental protection programs that will contribute to the allocation and utilization of financial resources according to the priority areas of environmental policy.

As a result of the war with the Russian Federation, territorial communities received less than due personal income taxes, excise and land taxes, and income from the provision of administrative services. The reaction of local authorities was to reduce budget expenditures, due to the narrowing or complete curtailment of infrastructure and other projects, reducing expenditures on state management, education, healthcare, social and household services of the population. It was argued that one of the main goals of territorial communities' post-war recovery should be to restore their financial potential.

The *project part* of the thesis offers practical recommendations for managing the financial potential of territorial communities' sustainable development in the context of European integration. It also formulates the directions of participative strategic planning as an innovative-driven model for managing the financial potential of territorial communities' sustainable development, taking into account European priorities. In addition, it specifies the key objectives, principles, and levers of the mechanism for managing the territorial communities' financial potential under martial law and post-war reconstruction of the country.

It was argued that the task of budgetary policy, as an effective tool for the socioeconomic development of Ukraine and administrative-territorial entities in the context of decentralization, is to harmonize the structure of the revenue and expenditure parts of the budget, optimize the structure and volumes of interbudgetary transfers, monitor and control the effectiveness of the use of budget funds. Using the method of economic-mathematical modeling, it was proven that the expansion of the territorial communities' financial potential will depend on capital investments in economic development, increasing employment of the working population, as well as the increase of their income, as the main source of forming the financial base of local budgets.

The experience of the territorial organization of the authorities in European countries was analyzed. As a result, it was substantiated that the use of a comprehensive approach (through the creation of jobs, the implementation of scientific research and innovation in the field of infrastructural development of

territories, cooperation between cities and villages, the implementation of technical assistance measures) contributes to the achievement of the goals of territorial communities' sustainable development. The primary objectives and guiding principles for managing the financial potential of territorial communities' sustainable development were established while taking into account the experience of EU member states.

Based on research into the territorial development of Europe, it was demonstrated that communities that adopt participative approaches to strategic planning operate with high efficiency. The main idea of such planning was identified. In order to create the conditions for ensuring the financial capacity and sustainable development of communities through their economic, environmental, and social development, it is necessary to coordinate the efforts of public organizations, the community's population, local authorities, and business structures on the basis of mutual interests, teamwork, decision-making and implementation of initiatives.

When formulating a strategy for the territorial community's sustainable development, innovation ought to be given top importance. It was suggested to construct such a strategy on the basis of a combination of managerial, scientific, and business spheres of community life through the creation of a favorable innovation environment, a clear vision of activities related to the development and distribution of innovative products, the motivation of scientific and business institutes to cooperate, and the control over the compliance of innovative activities with community's requests and needs.

Tasks of local authorities under martial law were revised. It was substantiated that they added the issues of shelter, social and household services for internally displaced people, their employment, and strengthening of territorial defense. It was established that the beginning of hostilities significantly altered the financial potential of territorial communities and increased their dependence on the state budget. It is believed that there is a need to restore the financial potential of territorial

communities in order to rebuild the destroyed territories as soon as possible and to facilitate the return of citizens to their permanent places of residence.

It was empirically confirmed that martial law and the need for post-war reconstruction of territorial communities require their gradation according to the degree of human, infrastructural, and economic losses. An algorithm for managing the financial potential of territorial communities' sustainable development was developed depending on their immediate needs and requests. The state authorities and management bodies should ascertain the necessary amounts of financial and other support as soon as possible. Conceptual approaches to the formation of a complex management mechanism for restoring the financial potential of communities in line with the EU membership plan were developed and substantiated.

Key words: financial potential, territorial community, decentralization, sustainable development, European integration, management mechanism, economic environment, environmental development, social development, participative planning, strategy, innovation-driven model.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1.1. У наукових виданнях, що індексуються у базі даних Scopus:

1. Патинська-Попета М. М. Інституційні засади соціально-економічного та фінансового розвитку ОТГ. *Наукові горизонти*. 2019. № 10(83). С. 41–50. DOI: 10.33249/2663-2144-2019-83-10-41-50 (0,84 ум. друк. арк.).

2. **Patynska-Popeta M.**, Zinchuk T. Prospective areas for managing the financial potential of sustainable development of territorial communities. *Scientific Horizons*. 2022. 25(11). pp. 120-130. DOI: 10.48077/scihor.25(11).2022.120-130 (1,25/1,0 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора:* на основі методів економіко-математичного моделювання проведено оцінку впливу ключових чинників на фінансовий потенціал територіальних громад; методологічно

обґрунтовано перспективні напрями управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад).

1.2. У наукових фахових виданнях України:

3. Патинська М. М. Теоретико-методологічні підходи до економічної сутності фінансового потенціалу сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 95–104. DOI: 10.32317/2221-1055.201901095 (1,16 ум. друк. арк.).

4. Зінчук Т. О., **Патинська-Попета М. М.** Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 6–15. DOI: 10.32317/2221-1055.201912006 (1,12/0,75 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора:* узагальнено економічну сутність категорії «управління фінансовим потенціалом ОТГ»; виявлено складові елементи системи управління фінансовим потенціалом ОТГ).

5. Зінчук Т. О., **Патинська-Попета М. М.** Сучасна модель об'єднаних територіальних громад як чинник розвитку бізнесу на сільських територіях : європейсько-українські реалії. *Проблеми економіки*. 2020. № 2. С. 111–118. DOI: 10.32983/2222-0712-2020-2-111-118 (1,1/0,5 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора:* визначено умови, перспективні напрями й інструменти створення та розвитку бізнесу в сільській місцевості з урахуванням європейського досвіду; обґрунтовано необхідність стимулювання місцевих ініціатив для розкриття потенціалу аграрного виробництва та бізнесу).

6. Патинська-Попета М. М. Євроінтеграційні перспективи управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад. *Науковий погляд : економіка та управління*. 2021. №5 (75). С. 24–32. DOI: 10.32836/2521-666X/2021-75-4 (0,91 ум. друк. арк.).

7. Патинська-Попета М. М. Управління спроможною освітньою мережею територіальних громад : фінансово-економічні аспекти. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні*

науки». 2021. Вип. 2(103). С. 120–127. DOI: 10.37734/2409-6873-2021-2-20 (0,94 ум. друк. арк.).

8. **Патинська-Попета М. М.,** Абрамова І. В. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ.* 2022. №8. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172> (0,83/0,45 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора:* узагальнено теоретико-методичні засади управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Патинська М. М. Формування фінансового потенціалу ОТГ: екологічний аспект. *Органічне виробництво і продовольча безпека:* зб. наук. пр. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 393–402. (0,4 ум. друк. арк.).

10. Патинська М. М. Формування категорії «сталий розвиток територіальних громад» в умовах євроінтеграційної перспективи. *Міжнародне науково-технічне співробітництво : принципи, механізми, ефективність :* зб. наук. пр. XV (XXVII) Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 березня 2019 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2019. С. 32–33. (0,25 ум. друк. арк.).

11. Патинська-Попета М. М. Фінансова база місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. *Фінансова політика регіонального розвитку : вітчизняний та зарубіжний досвід :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту, 10–11 жовт. 2019 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 117–120. (0,18 ум. друк. арк.).

12. Патинська-Попета М. М. Застосування маркетингових механізмів в управлінні сталим розвитком територіальних громад. *Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень :* матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 28 квітня 2020 р. Львів : ЛТЕУ, 2020. С. 157–159. (0,28 ум. друк. арк.).

13. Патинська-Попета М. М. Виробництво та маркетинг органічної продукції як чинники сталого розвитку ОТГ. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права* : зб. тез доп. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 7 травня 2020 р.: у 10-ти ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. С. 55–59. (0,3 ум. друк. арк.).

14. Патинська-Попета М. М. Формування спроможних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів* : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф., 15 травня 2020 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2020. С. 133–138. (0,35 ум. друк. арк.).

15. Патинська-Попета Марина. Соціально орієнтоване управління сталим розвитком ОТГ : економічні аспекти. *Методи оцінки та шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країн* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2020 р. Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 68–73. (0,32 ум. друк. арк.).

16. Патинська-Попета М. М. Реалізація соціальної складової сталого розвитку територіальних громад : фінансовий аспект. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. 28 листопада 2020 р. Дніпро : ПДАБА, 2020. Част. 1. С. 118–121. (0,25 ум. друк. арк.).

17. Патинська-Попета М. М. Стратегічне управління сталим розвитком як ефективний механізм забезпечення спроможності громад. *Прогнозування економічного відновлення національної економіки*: зб. тез наук. робіт сучасн. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 січня 2021 р. ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 9–13. (0,28 ум. друк. арк.).

18. Патинська-Попета М. М. Упровадження в Україні європейських стандартів партисипативного управління територіальними громадами. *Theory and practice of science : key aspects*. I Междунар. науч.-практ. конф., 19–20 лютого 2021. Scientific Collection «InterConf» Dana (Rome, Italy). № 42. С. 74–79. DOI: 10.51582/interconf.19-20.02.2021.007. (0,4 ум. друк. арк.).

19. Патинська-Попета М. М. Формування людського потенціалу як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Economy and human-centrism*

: *the modern foundation for human development: V International scientific conference* (April 23–24, 2021. Leipzig, Germany). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. С. 74–77. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-068-1-17>. (0,25 ум. друк. арк.).

20. Патинська-Попета М. М. Запровадження концепції SMART-спеціалізації до процесу стратегічного планування територіальних громад. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень*. II Міжнар. наук. конф., 10 вересня 2021 р., ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 35–37. (0,17 ум. друк. арк.).

21. Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад у сфері культури : сучасні виклики. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung*. Міжнар. наук.-практ. конф., 10 вересня 2021 р. / Цюрих, СНЕ. 10 September, 2021. Zürich, Schweiz. С. 55–57. DOI: 10.36074/logos-10.09.2021. (0,24 ум. друк. арк.).

22. Патинська-Попета М. М. Пріоритетні напрями посилення спроможності сільських територіальних громад. *Сучасні тенденції трансформації регіональної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2021 р., Дніпро : ПДАБА, 2021. Част. 1. С. 69-73. (0,18 ум. друк. арк.).

23. Патинська-Попета М. М. Фінансування та управління закладами охорони здоров'я на рівні територіальних громад. *Science of post-industrial society: globalization and transformation processes*. II Міжнар. наук.-практ. конф., 19 листопада 2021 р., Вінниця, UKR – Відень, AUT. С. 143–146. (0,25 ум. друк. арк.).

24. Патинська-Попета М. М. Посилення спроможності територіальних громад в умовах формування нової моделі місцевого самоврядування в Україні. *Фінансова система країни: фактори впливу*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 грудня 2021 р., ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2021. С. 90–94. (0,22 ум. друк. арк.).

25. Патинська-Попета М. М. Перспективи розвитку територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки, фінансів, обліку і права*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 30 липня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 40–42. (0,18 ум. друк. арк.).

26. Патинська-Попета М. М. Підвищення економічної активності територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні. *Modern science: innovations and prospects*: XII Міжнар. наук.-практ. конф., 21–23.08.2022 р. Стокгольм, Швеція. С. 259-263. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-european-scientific-congress-10-12-07-2023-madrid-ispaniya-arhiv/>.(0,2 ум. друк. арк.).

27. Патинська-Попета М. М., Абрамова І.В. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. *Фінансові інструменти регіонального розвитку*: матеріали VIII всеукр. наук.-практ. конф., 3 лист. 2022 р., Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 124-129. (0,3/0,2 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: запропоновано концептуальний підхід до партисипативного стратегічного планування).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	21
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ..	33
1.1. Теоретико-методичні підходи до обґрунтування категоріального апарату та класифікації видів фінансового потенціалу.....	33
1.2. Територіальна громада як суб'єкт управління фінансовим потенціалом	45
1.3. Методичні основи управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку	53
Висновки до Розділу 1.....	64
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	66
2.1. Формування фінансового потенціалу територіальних громад на першому етапі децентралізації.....	66
2.2. Фінансовий потенціал соціально-екологічного розвитку територіальних громад на засадах сталості	89
2.3. Оцінка стану фінансової спроможності територіальних громад в умовах воєнного стану	105
Висновки до Розділу 2.....	115
РОЗДІЛ 3. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	118
3.1. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду.....	118
3.2. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад	133
3.3. Перспективні напрями управління фінансовим потенціалом територіальних громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період	145
Висновки до Розділу 3.....	160
ВИСНОВКИ.....	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	170
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ДФРР – Держаний фонд регіонального розвитку
- ЗДО – заклад дошкільної освіти
- ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти
- ІЛР – індекс людського розвитку
- КНП – комунальне некомерційне підприємство
- НПС – навколишнє природне середовище
- НСЗУ – Національна служба здоров'я України
- НУШ – нова українська школа
- ОМС – органи місцевого самоврядування
- ОНПС – охорона навколишнього природного середовища
- ОТГ – об'єднана територіальна громада
- ПДФО – податок на доходи фізичних осіб
- ПМД – первинна медична допомога
- ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
- ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт
- ЦНАП – центр надання адміністративних послуг

ВСТУП

Актуальність теми. Реформа децентралізації дала поштовх для трансформації системи територіальної організації влади через формування добровільно об'єднаних територіальних громад та зосередила увагу на місцевому розвитку, як основи соціально-економічного поступу держави. Громади отримали ширше коло повноважень у прийнятті управлінських рішень, а також додаткові можливості для формування та використання фінансових ресурсів. Попри певні позитивні зрушення у системі фінансового забезпечення територіальних громад, актуальними залишаються проблеми низьких рівнів доходів й значних обсягів витрат місцевих бюджетів, залежності від міжбюджетних трансфертів, відсутності ефективної системи управління фінансовими ресурсами, що не дозволяє органам місцевої влади повною мірою реалізовувати покладені на них функції й розкрити фінансовий потенціал громади.

Війна, яку розпочала 24 лютого 2022 р. РФ проти України, змусила змінити вектор розвитку територіальних громад та управління їх фінансовим потенціалом. Через воєнні дії низка територіальних громад опинилася в тимчасовій окупації, решта зазнала інфраструктурних, житлових, виробничих й інших руйнувань різного ступеня. Урядом країни був запроваджений воєнний стан, на місцях – створено військові адміністрації й змінено систему взаємовідносин між органами державної влади та місцевого самоврядування за для як найшвидшого звільнення й відновлення країни. В цих умовах завдання й обов'язки місцевих органів влади значно розширилися. Окрім безпосереднього виконання своїх ключових функцій, спрямованих на задоволення потреб населення територіальних громад, актуалізувалися питання соціально-побутового обслуговування внутрішньопереміщених осіб, формування продовольчих резервів, посилення заходів територіальної оборони.

Ще у довоєнний період територіальні громади України відрізнялися за рівнем економічного розвитку, фінансовим й людським потенціалом. Потри те, що реформа децентрації сприяла наповненню місцевих бюджетів додатковими обсягами фінансових ресурсів, регіони України продовжували показувати різновекторний рівень розвитку. Як наслідок низка територій спромоглася розкрити свій фінансовий потенціал й досягла значного ступеня фінансової спроможності (здатності самостійно фінансувати потреби громади), інші навпаки, не змогли позбутися фінансової залежності. В такому контексті дослідження управління фінансовим потенціалом територіальних громад набуває особливої актуальності.

Теоретичні основи та методологічні підходи щодо розвитку фінансового потенціалу територій закладені у працях таких закордонних і вітчизняних науковців як К. Андерсон, Дж. Барні, М. Брейді, К. Вокер, К. Вілкінсон, Е. Гіроламі, Г. Давуліс, Б. Мейбек, А. Луман, С. Шеймс, І. Алексеєнко, В. Боронос, А. Буряченко, А. Височина, І. Лук'яненко, Г. Возняк, Є. Волковський, М. Газуда, К. Індус, М. Лалакулич, Ю. Гургула, О. Дем'янчук тощо. Проблематику розвитку територіальних громад, в тому числі сталого поступу сільських територій, досліджують такі науковці як О. Бородіна, О. Гордєєв, Ю. Губені, А. Дем'янюк, О. Дяконенко, С. Єгоричева, О. Тимошенко, Т. Зінчук, Н. Куцмус, Л. Муркович, С. Павлюк, І. Прокопа та інші. Попри наявність значного наукового доробку у зазначеному напрямі, питання управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи, залишаються не достатньо вивченими й описаними у літературних джерелах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в рамках науково-дослідних робіт кафедри менеджменту та маркетингу Поліського національного університету за темою: «Інноваційна модель зовнішньоекономічної політики в умовах кризи глобалізації» (номер державної реєстрації №0120U101915), де автор розробив теоретико-методологічні підходи до партисипативного стратегічного

планування як інноваційної моделі управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи.

Гіпотезою дослідження є досягнення основних параметрів сталого розвитку територіальних громад за умов формування інноваційного механізму управління фінансовим потенціалом з урахуванням європейських ініціатив та інституційних підходів.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне та методичне обґрунтування умов функціонування територіальних громад на етапі децентралізації і розробка пропозицій щодо удосконалення наявних і впровадження інноваційних підходів управління їх фінансовим потенціалом на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- систематизувати теоретико-методичні підходи до обґрунтування категоріального апарату й надати визначення поняттю «фінансовий потенціал територіальної громади»;
- детермінувати роль та місце територіальної громади в управлінні фінансовим потенціалом;
- обґрунтувати методологічні засади управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку;
- дати оцінку фінансовому потенціалу територіальних громад на першому етапі децентралізації;
- з'ясувати особливості реалізації фінансового потенціалу соціально-екологічного розвитку територіальних громад за підсумками першого етапу децентралізації;
- оцінити стан фінансової спроможності територіальних громад в умовах воєнного стану;

- розробити пропозиції щодо удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції;

- сформувати концептуальний підхід до партисипативного стратегічного планування як інноваційної моделі управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції;

- визначити перспективні напрями управління фінансовим потенціалом територіальних громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період.

Об'єктом дослідження є процес управління фінансовим потенціалом територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи.

Предметом дослідження є сукупність наукових теоретико-методологічних, методичних та прикладних аспектів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням Цілей сталого розвитку, європейських інституційних норм, реалій військового стану та повоєнного відновлення економіки України.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення управління фінансовим потенціалом територіальних громад, окреслені в працях закордонних і вітчизняних науковців. Для досягнення визначеної мети та розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання, а саме: *наукового синтезу, порівняння та систематизації* – для обґрунтування економічного змісту категоріального апарату та класифікації видів фінансового потенціалу; *абстрактно-логічний* – для узагальнення теоретико-методичних засад управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку і європейської інтеграції; *статистико-економічний* – для визначення особливостей реалізації фінансового потенціалу для забезпечення економічної, соціальної та екологічної компонент сталого розвитку територіальних громад; *монографічний* – для дослідження особливостей

управління фінансовим потенціалом окремих територіальних громад Житомирської області; *кореляційно-регресійного аналізу* – для визначення впливу різного роду чинників на фінансовий потенціал територіальних громад; *порівняльного аналізу і синтезу* – для розробки шляхів підвищення ефективності управління фінансовим потенціалом соціального-економічного та екологічного розвитку територіальних громад з урахуванням європейського досвіду на засадах сталості; *логічного узагальнення* – для обґрунтування висновків і формулювання пропозицій; *таблично-графічний* – для наочної візуалізації отриманих результатів.

Інформаційною базою дисертаційної роботи стали праці вітчизняних та закордонних дослідників; нормативно-правові й інформаційно-довідкові матеріали; офіційні матеріали Державної служби статистики, Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Житомирської обласної державної адміністрації, об'єднаних територіальних громад Житомирської області, Всеукраїнської Асоціації ОТГ тощо; електронні видання та інтернет-ресурси за темою дослідження та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в концептуалізації теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій щодо управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції. До найбільш вагомих результатів дисертаційного дослідження належать наступні:

вперше:

- запропоновано концептуальний підхід до формування механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад, який, на відміну від існуючих, передбачає активацію важелів внутрішнього й зовнішнього середовища через партисипативне стратегічне планування, моніторинг і контроль ефективності залучення й використання наявних та потенційних ресурсів громади, партнерство стейкхолдерів у прийнятті та під час реалізації

ухвалених рішень, а також визнані європейською практикою принципи оптимальності, ефективності, оперативності, об'єктивності, комплексності та адаптивності, що дозволить підвищити фінансовий потенціал територіальних громад й здатність до ефективного формування та розподілу не лише наявних, а й потенційних бюджетних, інвестиційних, кредитних та грантових фінансових ресурсів і сприятиме досягненню Цілей сталого розвитку відповідно до стратегії повоєнного відновлення країни й програми набуття членства в ЄС. На основі даного підходу територіальні громади матимуть можливість сформувати ефективну систему управління й наростити фінансовий потенціал для забезпечення потреб сталого розвитку під час повоєнного відновлення й інтеграції в європейське співтовариство;

удосконалено:

- експлікацію поняття «фінансовий потенціал територіальної громади», під яким запропоновано розуміти здатність, можливості та перспективи залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку, а також виокремлено ознаки класифікації й види фінансового потенціалу, з поміж яких: суб'єктність, територіальну приналежність, можливість залучення та джерела формування фінансових ресурсів визнано ключовими. Запропоноване формулювання додає визначеності категоріальному апарату й можливість ідентифікації видів фінансового потенціалу територіальних громад;

- методологічний підхід до детермінації сутності територіальної громади як носія місцевого самоврядування, яка характеризується територіальною єдністю, спільністю партнерських інтересів, соціальною взаємодією та підтримкою у розв'язанні проблемних питань, самоідентифікацією кожного члена з громадою, й визначення типових ознак, серед яких: територіальна, соціально-психологічна, економічна, організаційно-функціональна, правова, історико-культурна, суспільно-політична та екологічна були визнані ключовими. Цей підхід відкриває можливість для ідентифікації територіальної

громади як цілісного утворення й дозволяє визначити її роль та місце як суб'єкта управління фінансовим потенціалом;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування напрямів сталого розвитку територіальних громад, серед яких, на основі вивчення досвіду країн-членів ЄС, ключовими визнано такі: екологічна безпека, стабільна соціально орієнтована економіка, сприятливі соціальні умови, якість та стандарти життя. Реалізація цих напрямів дозволить гармонізувати розвиток територіальних громад відповідно до європейських норм та стандартів й забезпечить його усталеність;

- концептуальні засади партисипативного стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад, які, на відміну від наявних, передбачають на основі взаємних інтересів, командної роботи у прийнятті рішень і реалізації ініціатив, консолідацію зусиль громадських організацій, населення, місцевих органів влади та бізнесових структур на створенні умов для забезпечення фінансової спроможності та сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ. Імплементация запропонованих підходів сприятиме розробці комплексних стратегій розвитку територіальних громад і їх подальший розвиток на засадах сталості;

- інноваційні підходи до управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад побудовані на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створення сприятливого інноваційного середовища, чіткого бачення заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади. Впровадження та реалізація цих підходів пришвидшить економічне зростання, сприятиме оптимальному використанню наявних та потенційних ресурсів й стане основою сталого територіальних громад;

- кореляційно-регресійна модель залежності доходів місцевих бюджетів (без врахування трансфертів з державного бюджету) у відносному їх значенні,

тобто у розрахунку на 1 особу населення відповідної територіальної одиниці, як можливого індикатора розвитку фінансового потенціалу територіальних громад, від низки факторів, яка довела, що найбільший вплив на результативну ознаку мають такі чинники як наявний дохід населення, обсяги капітальних інвестицій в економіку громади й рівень безробіття працездатного населення. Запропонована модель дозволить прогнозувати зміну величини доходів бюджетів територіальних ознак відповідно до зміни значень чинників, які лягли в її основу.

Теоретичне значення одержаних результатів проілюстровано в концептуальних підходах, методичних основах і висновках, закладених у дисертаційній роботі. Результати дослідження відкривають перспективи для поглиблення теоретико-методологічних засад управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад і враховуються в освітньому процесі Поліського національного університету, зокрема при викладанні дисциплін «Регіональна політика та сталий розвиток територій», «Національна та регіональна економіка», «Економіка ЄС» (довідка № 10-42/01-17 від 15.08.2023).

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці теоретико-методичних узагальнень та науково-практичних рекомендацій щодо управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції.

Результати дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування у роботі органів місцевого самоврядування. Пулинською селищною радою Житомирського району Житомирської області (довідка № 48/02-03 від 25.08.2023) використано, запропоновані автором концептуальні засади партисипативного стратегічного планування, що дозволило на основі взаємних інтересів, командної роботи у прийнятті рішень і реалізації ініціатив, консолідувати зусилля громадських організацій, населення та бізнесових структур та сформувані пропозиції щодо стратегії розвитку Пулинської територіальної громади. Харитонівською сільською радою Житомирського

району Житомирської області (довідка № 1089 від 26.06.2023) використовуються підходи до активації фінансового потенціалу Харитонівської територіальної громади, такі як: партисипативне стратегічне планування, моніторинг і контроль ефективності залучення й використання наявних та потенційних ресурсів громади, партнерство стейкхолдерів у прийнятті та під час реалізації ухвалених рішень. Ярунською сільською радою Звягельського району Житомирської області (довідка № 583 від 17.07.2023) в процесі обґрунтування управлінських рішень спрямованих на розвиток фінансового потенціалу Ярунської територіальної громади.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, висновки й рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. На основі отриманих у ході дослідження результатів сформовано теоретико-методологічні засади й практичні рекомендації щодо управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи. Зокрема, систематизовано наукові погляди та узагальнено підходи до трактування змісту поняття «фінансовий потенціал»; класифіковано види фінансового потенціалу; визначено роль територіальних громад як суб'єкта управління фінансовим потенціалом; запропоновано методичний підхід до управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад; охарактеризовано особливості формування фінансового потенціалу територіальних громад на першому етапі децентралізації; обґрунтовано особливості реалізація фінансового потенціалу для забезпечення потреб соціально-екологічного розвитку територіальних громад; проведено оцінку стану фінансової спроможності територіальних громад в умовах воєнного стану; розроблено практичні рекомендації щодо управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи; окреслено напрями партисипативного стратегічного планування як інноваційної моделі управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад

в умовах євроінтеграційної перспективи; сформульовано ключові цілі, принципи та важелі механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення країни. Особистий внесок у наукових працях, опублікованих у співавторстві, наведено окремо у списку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження були оприлюднені і отримали схвальну оцінку на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Органічне виробництво і продовольча безпека» (м. Житомир, квітень 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародне науково-технічне співробітництво : принципи, механізми, ефективність» (м. Київ, 14-15 березня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту «Фінансова політика регіонального розвитку : вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Житомир, 10-11 жовтня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень» (м. Львів, 28 квітня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права» (м. Полтава, 7 травня 2020 р.); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів» (м. Житомир, 15 травня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Методи оцінки та шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країн» (м. Київ, 16 травня 2020 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Дніпро, 28 листопада 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Прогнозування економічного відновлення національної економіки» (м. Одеса, 16 січня 2021 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Theory and Practice of Science : Key Aspects» (Rome, Italy, 19-20.02.2021); V International scientific conference «Economy and Human-Centrism:

the Modern Foundation for Human Development» (Leipzig, Germany, April 23–24, 2021.); II Міжнародна науково-практична конференція «Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень» (м. Одеса, 10 вересня 2021 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung» (м. Цюрих, 10 вересня 2021 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції трансформації регіональної економіки» (м. Дніпро, 30 жовтня 2021 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Science of Post-Industrial Society: Globalization and Transformation Processes» (м. Вінниця, 19 листопада 2021 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансова система країни: фактори впливу» (м. Львів, 25 грудня 2021 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні орієнтири розвитку економіки, фінансів, обліку і права» (м. Полтава, 30 липня 2022 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Modern Science: Innovations and Prospects» (Стокгольм, Швеція, 21–23.08.2022 р.); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (м. Житомир, 3 листопада 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковані у 27 наукових працях загальним обсягом 13,15 ум. друк. арк. (11,45 ум. друк. арк. належать особисто автору), з них 8 праць, в яких опубліковано основні результати дослідження, у т. ч. 2 статті в науковому фаховому виданні категорії А, що індексується в базі даних Scopus; 6 статей – у вітчизняних фахових виданнях категорії Б; 19 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст дисертації викладено на 169 сторінках, містить 18 таблиць і 37 рисунків. Список використаних джерел налічує 314 найменувань на 34 сторінках; 18 додатків подано на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Теоретико-методичні підходи до обґрунтування категоріального апарату та класифікації видів фінансового потенціалу

Фінансове забезпечення переважної більшості територіальних громад в Україні характеризується фінансовою залежністю від міжбюджетних трансфертів, незначними обсягами власних доходів, недостатністю економічного й людського потенціалу. Викликами залишаються брак фінансових можливостей для сталого розвитку територіальних громад, компетентних фахівців у галузях фінансового менеджменту й управління, ефективної системи формування та використання фінансових ресурсів. Водночас закордонний досвід свідчить, що сталий поступ територіальних громад на пряму залежить від наявності ефективної системи управління їх фінансовим потенціалом.

Формування такої системи потребує чіткого теоретичного та методологічного обґрунтування понятійно-категоріального апарату, у складі якого поняття «фінансовий потенціал» є ключовим. Комплексність даного поняття потребує методологічного розмежування таких його дефініцій як «потенціал» та «фінанси». Термін «потенціал» досить широко використовується у різних галузях наукових знань. Він походить від латинського слова «*potentia*» та означає можливості, міць, силу, запаси, засоби, приховані потужності, що можуть бути використані. За сутністю являє собою певну сукупність наявних засобів та можливостей, спрямованих на досягнення поставленої мети [30, 50]. Оскільки поняття «потенціал» не є лише економічним, варто зосередитися на можливості його змістовного наповнення саме у цій галузі знань.

Дослідження Г. Корнійчука доводять, що у сучасній економіці потенціал розглядається як «наявні у економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використати для досягнення поставленої мети» [107]. На ресурсній сутності економічного потенціалу наголошує В. Андрійчук, який трактує його зміст як «сукупність органічно взаємопов'язаних виробничих ресурсів на всіх стадіях їх кругообігу» [4]. Таким чином, науковці аргументують, що економічний зміст поняття «потенціал» напряду пов'язаний з дефініцією «ресурси», оскільки саме вони формують його основу. З огляду на цей факт подальшу розвідку спрямовуємо на розкриття теоретико-методичних підходів до трактування сутності «фінансових ресурсів», як базису для формування фінансового потенціалу територіальних громад.

Аналіз і систематизація результатів досліджень провідних науковців свідчить, що існують різні погляди щодо визначення суті та змісту такої дефініції як «фінансові ресурси». М. Коробов до фінансових ресурсів відносять грошові фонди, а також частину грошових коштів, що використовується в не фондних формах [109]. Поняття «грошові засоби», «грошові кошти» і «фінансові ресурси» часто ототожнюють, на що слушно звертає увагу П. Левчаєв, розглядаючи фінансові ресурси як глибше поняття, що охоплює поряд із фінансовими коштами потенційно можливі, тобто ті, які можуть бути залучені за потреби [117].

Ю. Вінц зазначає: «Фінансові ресурси являють собою грошові доходи й нагромадження, які утворюються за рахунок власних, позикових і залучених джерел та використовуються для формування активів, грошових резервів, виконання фінансових зобов'язань, здійснення інших заходів з метою забезпечення ефективності розвитку підприємства та підвищення рівня його платоспроможності» [34, с. 54]. М. Коробов вказує на економічну основу, механізм формування фінансових ресурсів та цільове їх призначення. Науковець зауважує: «Фінансові ресурси – централізовані й децентралізовані грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу й

перерозподілу національного багатства, сукупного продукту і національного доходу й призначаються для використання відповідно до завдань соціально-економічного розвитку суспільства та окремих підприємств» [109, с. 22].

Аналіз наукових підходів щодо визначення поняття «фінансові ресурси» дозволяє окреслити їх диференційні ознаки, а саме:

- 1) перебування переважно у вигляді грошових коштів;
- 2) віддзеркалення власності;
- 3) наявність місця та джерела утворення;
- 4) цільовий характер використання;
- 5) взаємозв'язок з фінансовим результатом процесу відтворення [34, 109, 117].

Отже, фінансові ресурси є лише одним із компонентів фінансового потенціалу, який фактично залучили у господарський оборот, і не відображають аспект можливості подальшого залучення. Водночас фінансовий потенціал охоплює не тільки фактичні обсяги грошових коштів, а й невикористані можливості щодо їх зростання в перспективі. Як зазначає В. Боронос «неспроможність поняття «фінансові ресурси» описати можливості території до генерації різних потоків грошових коштів й обумовили виникнення поняття «фінансовий потенціал»» [17].

Крім того, фінансовий потенціал є основою соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень. С. Шумська стверджує: «Під категорією «фінансовий потенціал країни» необхідно розуміти сукупність фінансових ресурсів, що є в наявності та які можуть бути мобілізовані з усіх сфер і ланок фінансової системи; утворюються за рахунок внутрішніх й зовнішніх джерел, а також коштів і ресурсів із джерел, які з різних причин є не доступними чи не задіяними в межах часового періоду розгляду; характеризують фінансові можливості як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом» [287]. Запропоноване визначення розкриває такі ознаки фінансового потенціалу як сукупність наявних і мобілізованих з

різних джерел фінансових ресурсів, у тому числі не залучених у господарські процеси.

Схожі погляди поділяє А. Буряченко, який пропонує розглядати фінансовий потенціал як «здатність фінансової системи регіону забезпечувати зростання та розвиток його економіки в довгостроковій перспективі за допомогою сукупності максимально доступних ресурсів, а також як умов (механізми й інструменти), що створюються державою, місцевою владою, приватними організаціями й домашніми господарствами регіону для формування, розподілу і використання цих ресурсів з метою досягнення визначених фінансових результатів» [24]. Автор репрезентує фінансовий потенціал регіону як важливий показник його економічного розвитку, певну сукупність ресурсів, зосереджує увагу на можливостях їх формування, розподілу та ефективного використання.

Економісти А. Загородній та Г. Вознюк розглядають фінансовий потенціал на рівні адміністративно-територіальних утворень як «загальний обсяг фінансових ресурсів, що утворюються за рахунок усіх джерел у межах області, району, міста, села, селища, який є показником, що характеризує фінансові можливості території» [78, с. 701]. Ключовими аспектами фінансового потенціалу, відповідно до цього визначення, науковці вважають фінансові ресурси, джерела їх формування та територію, де вони використовуватимуться.

Поділяють запропоновану точку зору такі дослідники як І. Лук'яненко й А. Височина, які під фінансовим потенціалом територіальної громади пропонують розуміти: «Сукупність фактично акумульованих та потенційно доступних фінансових ресурсів і можливостей відповідної територіальної громади щодо їх ефективного використання, а також взаємодію зазначених складових із метою забезпечення сталого розвитку певної території» [33]. Вчені, надаючи характеристику фінансовому потенціалу, наголошують як на фінансових ресурсах, так і на потенційних можливостях їх використання.

Зміст поняття «фінансовий потенціал» широко описаний у дослідженнях Є. Волковського. Науковець трактує його як спроможність органів місцевого самоврядування до мобілізації достатнього обсягу фінансових ресурсів за допомогою наявних механізмів [36]. Схожою є точка зору О. Хринюка, який під фінансовим потенціалом розуміє певну сукупність наявних і потенційних можливостей щодо мобілізації та нарощення обсягу фінансових ресурсів й подальшу їх трансформацію з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей певного суб'єкта [279]. Т. Кізима розглядає фінансовий потенціал як «сукупність наявних і тимчасово незадіяних фінансових ресурсів, тобто здатність здійснювати в повному обсязі всі необхідні витрати та формувати заощадження» [97].

Дослідження Г. Кучера вказують на вартісну природу фінансового потенціалу. Запропоновані науковцем підходи дозволяють визначати наявні активи економічних суб'єктів та моделювати потенційні можливості щодо їх нарощення для досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку [116]. І. Алексеєнко розглядає фінансовий потенціал як «сукупність власних, залучених і запозичених фінансових ресурсів та їх резервів. Виокремлюючи таку ознаку, як резерви фінансових ресурсів, автор зазначає, що саме вони, а не вже задіяні фінансові ресурси визначають дії суб'єктів економічних відносин з метою забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці» [1].

Полярні погляди висловлює В. Григоренко, розкриваючи сутність фінансового потенціалу території, науковець на перше місце ставить не наявні або потенційні фінансові ресурси, а управлінські рішення керівних органів, що впливають на формування ресурсів. Автор позиціює фінансовий потенціал як «сукупну можливість органів державної влади й місцевого самоврядування за допомогою застосування управлінських рішень генерувати наявні та потенційні фінансові ресурси економічної системи з метою забезпечення розвитку території в інтересах її населення» [47].

Дослідження поняття «фінансовий потенціал» дозволяє зробити висновок про неоднозначність його економічної сутності та наявність у наукових колах широкого різноманіття підходів щодо трактування змісту. Систематизація наукових поглядів дозволила виокремити та узагальнити ключові з них:

- ресурсний;
- комплексний;
- імовірнісний.

Основи ресурсного підходу були закладені американським науковцем Дж. Барні [296, 297], який запропонував ресурсну концепцію стратегічного управління, основою якої вважав наявні на виробництві матеріальні й нематеріальні ресурси. Подальша еволюція економічної наукової думки дозволила виокремити комплексний підхід, який передбачає виконання певної сукупності завдань для досягнення запланованих цілей. Прихильниками цього підходу стали К. Андерссон, Г. Горділло де Анда, Ф. Лаєрховен, які проілюстрували його дію на прикладі розвитку сільських громад Бразилії, Чилі, Мексики та Перу [295]. Імовірнісний підхід переважно використовувався у комбінаториці для доведення існування наперед визначеного виду математичних об'єктів й врахування випадкових подій, проте, Н. Алону та Дж. Спенсеру вдалося органічно інтегрувати його в економічну науку [294]. Наразі цей підхід активно застосовується для оцінки економічної ситуації й факторів, які можуть мати на неї вплив. Для прикладу: з метою оцінки впливу різного роду чинників на збільшення або зменшення фінансового потенціалу територіальних громад.

Бачення провідних науковців змісту поняття «фінансовий потенціал» з точки зору запропонованих підходів є різносторонніми (табл. 1.1). Прихильники ресурсного підходу ключовою ознакою фінансового потенціалу вважають наявні та потенційні ресурси, комплексного – певну сукупність різного роду чинників, які його обумовлюють, ймовірнісного – гіпотетичну

здатність суб'єкта до формування й ефективного використання фінансових ресурсів.

Таблиця 1.1

Наукові підходи до трактування змісту поняття «фінансовий потенціал»

Науковий підхід	Автор	Зміст поняття
Ресурсний	Ю. Булатова	«Сукупність залучених та сформованих у результаті господарської діяльності фінансових ресурсів, які надходять у розпорядження працюючих у регіоні суб'єктів економічних відносин і зумовлюють досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіону» [21].
	О. Кузнецова	«Загальний обсяг фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні територіальної громади і можуть бути використані для реалізації покладених на неї функцій» [113].
	С. Шумська	«Сукупність фінансових ресурсів (що є в наявності та які можуть бути мобілізовані) усіх сфер та ланок фінансової системи, що утворюються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, а також коштів і ресурсів із джерел, які з різних причин є не доступними чи не задіяними в межах часового періоду розгляду, що характеризують фінансові можливості як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом» [287].
Комплексний	О. Дем'янчук	«Загальний обсяг фінансових ресурсів, що утворюються за рахунок усіх джерел у межах адміністративно-територіальної одиниці, і характеризує фінансові можливості території» [55].
	С. Єгоричева	«Сукупність можливостей, які забезпечують здійснення фінансових відносин економічного суб'єкта щодо залучення та ефективного використання фінансових ресурсів з метою реалізації завдань соціально-економічного розвитку» [75].
	Р. Прокопенко	«Сукупність фінансових потенціалів усіх розташованих на його території суб'єктів господарювання – фірм, домогосподарств, державних і місцевих органів управління» [233].
Імовірнісний	І. Чуницька	«Здатність держави до залучення фінансових ресурсів з різних джерел та ефективного їх використання з метою забезпечення економічного розвитку» [284].
	П. Фомин	«Максимально можливий обсяг ресурсів та умов їх залучення з метою соціально-економічного розвитку суб'єктів» [274].
	Г. Возняк	«Сукупність джерел фінансового капіталу, якими володіють регіональні органи влади, підприємства реального сектору економіки, фінансові структури, домогосподарства територій та зовнішні джерела таких коштів» [35].
	В. Борнос	«Гіпотетична можливість території залучати, створювати та використовувати фінансові ресурси з метою забезпечення її ефективного функціонування та розвитку» [17].

Джерело: сформовано автором.

Через призму запропонованих наукових підходів можна зробити висновок, що фінансовий потенціал – це сукупність ресурсів, які є в наявності або можуть бути мобілізованими суб'єктами фінансової системи із внутрішніх чи зовнішніх джерел, а також результат діяльності, який забезпечує їх розвиток на найближчу чи довгострокову перспективу. Відповідно до запропонованого визначення ключовими аспектами у розумінні фінансового потенціалу є сукупність наявних фінансових ресурсів та потенційних джерел їх утворення. Варто зауважити, що таке тлумачення частково ототожнює поняття «фінансовий потенціал» та «фінансові ресурси». Втім, як слушно зауважує О. Тимошенко, між ними є як спільне, так і відмінне: «По-перше, фінансовий потенціал включає не тільки фактичні обсяги фінансових ресурсів, а й невикористані можливості щодо їх розширення й поповнення в перспективі. По-друге, фінансові ресурси є лише матеріальною основою фінансового потенціалу економічного суб'єкта і самі по собі не можуть гарантувати досягнення цілей економічного розвитку» [24]. Тому фінансовий потенціал за своєю економічною суттю є поняттям більш комплексним, оскільки відображає певну систему взаємодії та взаємовідносин суб'єктів в процесі формування й використання як наявних, так і потенційних фінансових ресурсів.

Попри наявність різноманітних підходів до розкриття сутності та видів фінансового потенціалу, подальша розвідка буде спрямована на з'ясування економічного змісту поняття «фінансовий потенціал територіальної громади». Наразі територіальні громади є головними складовими в адміністративно-територіальному устрої країни. Нині саме вони є ключовими суб'єктами економічної системи держави на яких покладено функції з формування, розподілу та використанню фінансових ресурсів відповідних територій. Проте питання, пов'язані з розвитком їх фінансового потенціалу, компоненти вкрай важливої для забезпечення базових потреб населення відповідних громад, і донині залишають недостатньо вивченими й описаними в літературних джерелах.

Низка науковців, серед яких Р. Манн, Ю. Молодожен, О. Мороз, ототожнюють поняття «фінансовий потенціал територіальної громади» з місцевими фінансовими ресурсами, під якими розуміють фонди грошових коштів, що формуються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і використовуються для забезпечення діяльності й соціально-економічного розвитку адміністративно територіальних одиниць. При цьому, головним напрямом використання коштів вважають фінансове забезпечення соціальної сфери та місцевого господарства [122, 130, 133]. О. Кириленко, О. Тулай розглядають фінансові ресурси місцевого самоврядування як «фонди грошових коштів, що утворюються та використовуються органами місцевого самоврядування у процесі виконання покладених на них законом функцій» [276].

Фінансовий потенціал регіонального розвитку розглядає А. Буряченко. Науковець наголошує на таких його елементах як місцеві бюджети, фінансові ресурси цільових фондів, кошти фінансових інститутів, муніципальні запозичення, фінансові ресурси місцевого господарства, житловий і нежитловий фонди, рухоме і нерухоме майно, майнові права, земельний фонд і природні ресурси, інші доходи, фінансові ресурси та майно. Ключову роль серед складових фінансового потенціалу відводить місцевому бюджету, завдяки якому значна частина місцевої доданої вартості спрямовується на забезпечення необхідних публічних послуг на рівні місцевої територіальної громади [24].

Окреслені визначення фінансового потенціалу територіальних громад переважно звертають увагу на їх бюджетному наповненні. Визначення запропоноване С. Єгоричевою більш є комплексним, оскільки під фінансовим потенціалом територіальної громади дослідниця пропонує розуміти: «Сукупність ресурсного забезпечення (реальних і потенційно доступних фінансових ресурсів), а також можливостей системи місцевого самоврядування (організаційних, управлінських, функціональних та інфраструктурних) щодо акумуляції достатнього обсягу фінансових ресурсів,

їх перерозподілу та використання для забезпечення розвитку територіальної громади та її адміністративно-територіальних одиниць» [74, 75]. А. Височина, І. Лук'яненко поділяють запропонований методичний підхід й вважають: «Фінансовий потенціал територіальної громади комплексним поняттям, що поєднує кількісні (реальні й потенційно можливі фінансові ресурси) та якісні компоненти, які відображають загальний обсяг фінансових можливостей, що знаходяться в розпорядженні певної територіальної громади» [33].

Дослідник Р. Щур розглядає фінансовий потенціал в макроекономічному та мезоекономічному вимірах. Дослідник під фінансовим потенціалом територіальної громади пропонує розуміти: «Сукупність власних, залучених, фактично акумульованих і потенційно доступних фінансових ресурсів та можливостей їх ефективного використання з метою досягнення запланованих цілей в умовах нестабільності факторів зовнішнього середовища, а також взаємодію зазначених складових з метою забезпечення сталого розвитку певної території» [292].

Узагальнення теоретико-методологічних підходів дає підстави стверджувати, що базовими ознаками фінансового потенціалу територіальних громад є сукупність ресурсів, а також можливостей, в тому числі фінансових, щодо їх залучення й ефективного використання (Додаток А). Воно охоплює кількісні (наявні й потенційні фінансові ресурси) та якісні компоненти у їх взаємозв'язку й взаємодії, є динамічним, оскільки може змінювати свій склад і структуру, має чіткі межі окреслені адміністративними кордонами відповідної території. Таким чином фінансовий потенціал територіальної громади є комплексним поняттям, під яким слід розуміти здатність, можливість та перспективи залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку.

Інтегрованість поняття фінансовий потенціал, а також наявність значної кількості наукових підходів до трактування сутності, вказує на необхідність класифікації його видів за відповідними ознаками (табл. 1.2).

Класифікація видів фінансового потенціалу

Класифікаційна ознака	Види фінансового потенціалу
За суб'єктами	- органів державної влади; - органів місцевого самоврядування; - підприємницьких структур, установ та організацій; - домогосподарств.
За можливістю залучення	- наявний; - ймовірний; - невикористаний.
За джерелами формування	- власний; - інвестиційний; - бюджетний; - фінансово-кредитний; - грантовий.
За територіальною ознакою	- країни; - територіальної громади; - окремого регіону.

Джерело: складено автором на основі [18, 35, 103, 287].

На основі критичного аналізу наукової літератури та власних авторських узагальнень можна виділити такі ознаки класифікації й види фінансового потенціалу:

1) За суб'єктами – залежать від того, хто ухвалює рішення щодо його формування та використання: органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємницькі структури, установи, організації або ж домогосподарства. Правомірність існування даної класифікаційної ознаки підтверджують праці Л. Кондусова, І. Нескодева, І. Алексеєнко, які виділяють такі функціональні частини фінансового потенціалу як: «потенціал державних фінансів; потенціал фінансового сектору; фінансовий потенціал суб'єктів господарювання; фінансовий потенціал домогосподарств» [103]. Розглядаючи склад фінансового потенціалу країни С. Шумська вказує на наступні його складові: «фінансові ресурси держави, фінансові ресурси підприємств, фінансові ресурси населення, фінансові ресурси фінансового та страхового ринку» [287].

2) За можливістю залучення – залежать від стану перебування: наявний у певного суб'єкта, ймовірний у плані залучення або ж невикористаний.

Г. Возняк наполягає, що «фінансові ресурси місцевого самоврядування є сукупністю грошових коштів, які є або можуть бути використані для потреб самоврядної територіальної одиниці» [35].

3) За джерелами формування – вказує на походження: власні фінансові ресурси, інвестиційні, фінансово-кредитні або ж грантові. Г. Борщ, В. Вакуленко, Н. Гринчук, доводять, що «складовими фінансового потенціалу регіону є бюджетний потенціал, заощадження населення та інвестиційний потенціал суб'єктів господарювання» [18].

4) За територіальною ознакою – залежить від місця походження та використання: країни, територіальної громади чи регіону.

Отже, фінансове забезпечення переважної більшості територіальних громад в Україні характеризується фінансовою залежністю від міжбюджетних трансфертів, незначними обсягами власних доходів, недостатністю економічного й людського потенціалу. Формування ефективної системи управління фінансовим потенціалом територіальних громад, як основи їх сталого розвитку, обумовила необхідність чіткого теоретичного та методологічного обґрунтування понятійно-категоріального апарату. Встановлено, що економічний зміст поняття «потенціал» пов'язаний з дефініцією «ресурси», оскільки саме вони формують його основу. Доведено, що фінансові ресурси характеризують фактично залучену у господарський обіг складову фінансового потенціалу.

Через призму запропонованих наукових підходів зроблено висновок, що фінансовий потенціал – це сукупність ресурсів, які є в наявності або можуть бути залученими з різних джерел, а також результат діяльності, який забезпечує розвиток суб'єкта на найближчу або довгострокову перспективу. Обґрунтовано, що фінансовий потенціал територіальної громади є інтегрованим поняттям, під яким слід розуміти здатність, можливість та перспективу залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку. На основі

критичного аналізу наукової літератури та власних авторських узагальнень виокремлено ознаки класифікації й види фінансового потенціалу.

1.2. Територіальна громада як суб'єкт управління фінансовим потенціалом

Реформа децентралізації влади в Україні визначила статус територіальної громади, як носія місцевого самоврядування, який об'єднує жителів однієї або ж декількох адміністративно-територіальних одиниць. Це означає, що в межах правового поля будь-які управлінські питання громада може вирішити самостійно, крім того, вона може формувати й використовувати власні фінансові ресурси спираючись на запити й потреби її населення. Фактично територіальна громада стала повноцінним суб'єктом управління, наділеним відповідними повноваженнями. Роль та місце територіальних громад в управлінні фінансовим потенціалом є предметом досліджень як закордонних, так і вітчизняних науковців. К. Уїлкінсон розглядав громаду з позиції взаємодії, у якому процес її створення був пов'язаний з подіями, що об'єднували людей [314]. Науковець виокремив як організаційні, так і управлінські ознаки громади. Зазначено, що «громада це:

- 1) це історично сформована спільнота людей зі спільними традиціями;
- 2) сукупність соціальних взаємодій, що ґрунтуються на родинних стосунках, характеризуються проживанням на одній території, належністю до певної соціальної групи;
- 3) спільний, колективний споживач послуг, але попит має персоніфікований, індивідуалізований характер, у той час як потреби визначають суспільні очікування людей щодо задоволення цими послугами;
- 4) виробник громадських послуг, які певною мірою вже стосуються реалізації владних повноважень та участі інституцій місцевого громадянського суспільства в життєзабезпеченні людей;

5) має здатність впливати на місцеве суспільне життя, своєю владою репрезентувати місцеве населення, а також наділяти його певними повноваженнями» [314].

Українська дослідниця О. Бородіна зауважує, що «грумада – набагато глибше поняття, ніж спільне географічне розташування. Для формування громади та її членів життєво важливі такі фактори, як місцева економіка, соціально-демографічні показники села, місцеві організації, природні ресурси та інституції» [15]. На думку дослідниці вони виступають як інституційне середовище місцевого життя та взаємовідносин серед членів громади. Таким чином вона наголошує на суспільній та інституційній сутності громади, яка вважає гнучким інститутом розвитку території, на якій вона формується через певну соціальну взаємодію [16].

Схоже визначення дає О. Батанов, який трактує поняття «територіальна громада» як «первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуально-територіальними зв'язками системного характеру» [8]. Дослідження В. Новікова, Н. Деева, А. Гвелесіані, Х. Патицької та інших вчених, характеризують територіальні громади з позиції відтворення економічного потенціалу, формування конкурентоспроможності, що дає можливість їх ідентифікації як суб'єктів економічних відносин та об'єктів економічної діяльності [188, 189, 246].

Досліджуючи соціально-економічні функції територіальних громад, Х. Патицька наголошує: «Територіальна громада – це природно сформована людська спільнота, членами якої є фізичні особи, які проживають, працюють чи володіють нерухомим майном на території в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, та яка характеризується сукупністю сталих зв'язків і спроможністю до реалізації

спільних інтересів в питанні власного життєзабезпечення й соціально-економічного розвитку, виступає представником місцевої спільноти і є власником комунального майна на відповідній території» [188].

Полярною є думка Л. Беновської, яка розглядає «територіальну громаду як цілісне утворення, що характеризується єдністю соціальної спільноти, суб'єкта місцевого самоврядування та базової ланки адміністративно-територіального устрою країни» [10]. Дослідниця зауважує, що «як соціальна спільнота територіальна громада створює та підтримує суспільне життя в межах визначеної території, керуючись при цьому економічними, політичними, соціокультурними, екологічними інтересами; як суб'єкт місцевого самоврядування здатна управляти в умовах взаємодії з зовнішнім середовищем та нести відповідальність за збереження цілісних орієнтирів; як базова ланка адміністративно-територіального устрою, що характеризується системністю, володіє певним ресурсним потенціалом, що забезпечує їй конкурентні переваги та створює можливості для розвитку території» [10].

Низка науковців ототожнюють поняття «територіальна громада» і «сільська територія». Зокрема, Г. Корнійчук наголошує: «Територіальну громаду можна визначити як сільську територію, яка відповідає критеріям, визначеним Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD), тобто як просторову поліфункціональну, біосоціоекологоекономічну систему, яка розвивається у просторі й часі, знаходиться поза урбанізованими центрами зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищем, де проживає і займається виробничою діяльністю населення з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб» [107]. О. Бородіна, І Прокопа й інші дослідники стверджують: «Сільська територія є економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно й екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного

суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь» [248].

Водночас узагальнюючи напрацювання сучасної науки у сфері дослідження громад, О. Бородіна, зауважує: «Поняття сільської громади не тотожне поняттю територіальної громади, визначеному Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими нормативно-правовими актами. Сільські громади – це самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір, об'єднані прагненням, готовністю і реальними діями до поліпшення його економічного, соціального та екологічного становища, що створили для цього громадську організацію і визначили лідера з числа її членів» [248]. Тобто ототожнення поняттєвого апарату «територіальна громада» і «сільська територія» є неправомірним, оскільки, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» окрім громад сільського типу або добровільно об'єднаних в сільську громаду жителів кількох сіл, виокремлюють селищні й міські [218].

Зміни в системі державного управління, які пов'язані з процесом децентралізації, вплинули на появу нових термінів з поміж яких – «об'єднана територіальна громада». Воно стало результатом проведення адміністративно-територіальної реформи й об'єднання територіальних громад. Об'єднана територіальна громада (далі – ОТГ) – це адміністративно-територіальна одиниця, утворена відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [209]. О. Мороз визначено такі основні ознаки територіальних громад: «взаємні інтереси у вирішенні питань функціонування певної території; взаємодія жителів під час реалізації сукупних інтересів громади; спільна комунальна власність; сплата відповідних комунальних податків та платежів» [133, с. 65].

Аналіз праць закордонних та вітчизняних дослідників дозволив виокремити характерні ознаки територіальної громади, які можуть стати індикаторами, які допоможуть надалі визначити їх управлінські функції для розвитку фінансового потенціалу. Серед них найбільш типовими є наступні:

територіальна, соціально-психологічна, економічна, організаційно-функціональна, правова, історико-культурна, суспільно-політична та екологічна (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Типові ознаки територіальних громад

Ознака	Характеристика
Територіальна	Вказує на спільний ареал життєдіяльності громади.
Соціально-психологічна	Демонструє суспільні інтереси та потреб осіб, які проживають в громаді, а також наявну у ній систему взаємовідносин та психологічний клімат.
Економічна	Засвідчує економічну активність громади, члени якої мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують податки.
Організаційно-функціональна	Свідчить про наявність органів влади, інституцій громадянського суспільства необхідних для створення ефективної системи управління на відповідній території.
Правова	Вказує на наявність правового поля для належного функціонування.
Історико-культурна	Демонструє спільні традиції та звичаї населення відповідної території.
Суспільно-політична	Репрезентує суспільно-політичне життя місцевого населення, наділяючи його певними повноваженнями.
Екологічна	Демонструє природно-кліматичні й екологічні особливості та проблеми спільноти людей, що проживає на певній території.

Джерело: узагальнено автором на основі [10, 107, 133, 218, 248].

Таким чином, узагальнення теоретичних підходів до сутності поняття «територіальна громада» дає змогу ідентифікувати її як цілісне утворення, яке характеризується територіальною єдністю, спільністю інтересів мешканців, соціальною взаємодією та підтримкою у розв'язанні проблемних питань, самоідентифікація кожного члена з громадою. При цьому місцева економіка, соціально-економічний розвиток відповідних територій, наявна інфраструктура, природні ресурси, владні інституції є життєво важливими для функціонування громади та її членів.

Конституцією України визначено «ключові компетенції територіальних громад: управління майном, що є в комунальній власності; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку і контроль за їх

виконанням; затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контроль за їх виконанням; встановлення місцевих податків і зборів; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізації їх результатів; утворення, реорганізація та ліквідація комунальних підприємств, організацій і установ, а також контроль за їх діяльністю; вирішення інші питання місцевого значення» [104].

Тобто за територіальними громадами в особі органів місцевого самоврядування конституційно закріплено право управляти усіма наявними та потенційними ресурсами громади, здійснювати планування і контроль їх використання, виконувати низку інших управлінських функцій. М. Орзіх наголошує: «Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, єдиний на території соціальний субстрат, який має власні інтереси, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори» [141]. Схожу думку поділяє А. Шевченко, який стверджує: «Визначення територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування в Україні стало важливим кроком на шляху утвердження демократичної правової держави та громадянського суспільства. Територіальна громада постає джерелом місцевої влади й основним суб'єктом місцевого самоврядування» [285].

Узагальнення праць провідних вітчизняних та закордонних науковців дає підстави стверджувати, що територіальна громада, як суб'єкт управління економічними відносинами, несе відповідальність за власний економічний розвиток. Мова насамперед йде про створення сприятливого бізнес-середовища, інвестиційного клімату, нових робочих місць тощо. Фактично територіальна громада стає повноцінним суб'єктом управління різними аспектами власної життєдіяльності (рис. 1.1).

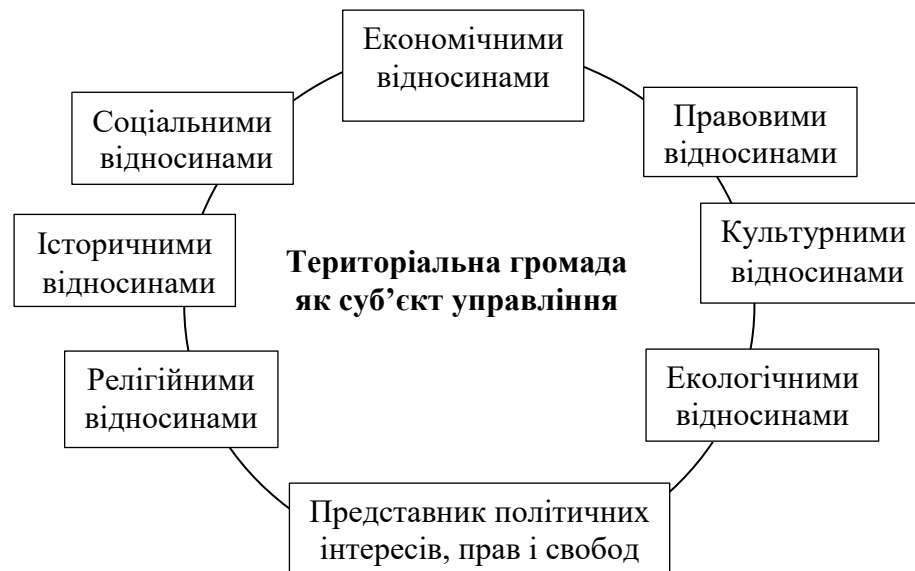

Рис. 1.1. Територіальна громада як суб'єкт управління суспільними відносинами

Джерело: авторська розробка.

Як суб'єкт правових відносин територіальна громада в особі органів місцевого самоврядування може в межах чинного законодавства визначати місцеві податки й збори, проводити референдуми місцевого значення тощо. Як суб'єкт соціальних відносин громада затверджує програми соціально-економічного розвитку, виконує функції із соціального обслуговування й соціального забезпечення населення відповідної території. Територіальна громада, як правило, має історичні, релігійні й культурні взаємовідносини з представниками інших громад як всередині країни, так і за її межами. Екологічні пріоритети й відносини, які виникають у зв'язку з їх реалізацією, теж є об'єктом управління територіальних громад. Крім того, варто наголосити на представницьких функціях громад, оскільки саме вони є представниками прав і свобод, а також політичних інтересів громадян, що проживають на відповідній території.

З прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» в Україні сформовані територіальні громади, які мають можливість розвиватися на засадах фінансової самодостатності, яка передбачає використання власних коштів, податкових надходжень, інфраструктурних об'єктів соціальної сфери, участь у проєктах міжнародної

технічної допомоги, оптимізацію наявних та залучення потенційних джерел фінансових ресурсів тощо [209]. Реформування системи управління на місцевому рівні значно розширило повноваження органів місцевого самоврядування, що позитивно вплинуло на соціально-економічне становище територіальних громад, сприяло підвищенню ефективності їх функціонування, забезпечило раціональне використання виробничо-ресурсного потенціалу, задоволення інтересів громадян.

Компетенції органів місцевого самоврядування у формуванні фінансового потенціалу територіальних громад в ході децентралізації зазнали певних змін (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Компетенції органів місцевого самоврядування у формуванні фінансового потенціалу територіальних громад

Джерело: побудовано на основі [218].

Ключові завдання місцевих органів влади прописані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визнає їх головними суб'єктами в управлінні фінансовим потенціалом територіальних громад

[218]. У законі наголошується, що саме вони зобов'язані розробляти програми економічного розвитку, встановлювати, відповідно до Податкового кодексу місцеві податки та збори, розподіляти і використовувати коши місцевих бюджетів, здійснювати місцеві позики, залучати інвестиції тощо.

Отже, необхідність детермінації ролі та місця територіальних громад в управлінні власним фінансовим потенціалом надала можливість встановити їх соціально-правову природу як носія місцевого самоврядування, який характеризується територіальною єдністю, спільністю інтересів мешканців, соціальною взаємодією та підтримкою у вирішенні проблемних питань, самоідентифікацією кожного члена з громадою. При цьому місцева економіка, соціально-економічний й екологічний поступ відповідних територій, наявна інфраструктура, природні ресурси були визнані ключовими об'єктами управління. Доведено, що в межах правового поля будь-які управлінські питання громада може вирішити самостійно, крім того вона може самостійно формувати й використовувати фінансові ресурси, приймати рішення щодо розвитку територій, формувати потенціал для задоволення наявних та майбутніх потреб.

1.3. Методичні основи управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку

Економічний та соціальний розвиток територій, місцева організація влади, екологічна ситуація – ці та низка інших показників є визначальними для сталого поступу територіальних громад. Проте наразі вони повною мірою не відповідають принципам, закладеним в Європейській хартії місцевого самоврядування. В умовах євроінтеграційної перспективи сталий розвиток територіальних громад передбачає зміни в системі суспільних відносин спрямовані на партнерство інтересів мешканців громади, підприємництва й ОМС з урахуванням європейських норм і стандартів. Обравши шлях інтеграції

в європейську спільноту, Україна повинна в максимально короткі терміни провести низку реформ, які сприятимуть сталому розвитку територіальних громад й відповідатимуть ключовим директивам ЄС.

У такому контексті дослідження змісту поняття «сталий розвиток» набуває особливої актуальності. Розкриття його сутності пов'язане з такими дефініціями як «сталий» (у значеннях «незмінний», «безперервний», «тривалий») та «розвиток» (процес переходу чогось з одного стану в інший, досконаліший). З огляду на окреслені визначення, можемо аргументувати, що під сталим розвитком слід розуміти безперервний і тривалий процес спрямований на якісну трансформацію соціально-економічних відносин за для задоволення потреб суспільства на певному етапі його поступу.

Ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, уряд схвалив Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) [255], яка закріпила принципи самостійності територіальних громад у розв'язанні питань місцевого значення. Відповідно до Стратегії «управління сталим розвитком територіальних громад здійснюється у таких напрямках: сприяння раціональному використанню природних ресурсів; поліпшення соціальних умов життя населення й рівня його соціально-побутового обслуговування; забезпечення населення житлом; удосконалення виробничої інфраструктури й економічний поступ територій...» [255].

Усвідомлення світовою спільнотою глобальних проблем, пов'язаних із виснаженням природноресурсного потенціалу територій, погіршенням якості життя населення, зі зниженням економічної ефективності господарської діяльності, сприяло започаткуванню нового типу концепції сталого розвитку, спрямованої на захист інтересів людства в сучасному та майбутньому світі. Ідейну конструкцію «сталого розвитку» було розроблено у Всесвітній стратегії охорони природи, розробленій Міжнародним союзом охорони природи і природних ресурсів і опублікованій у 1980 р. Концептуальну платформу сталого розвитку було закладено Всесвітньою комісією з

навколишнього середовища та розвитку ООН у 1987 р., згідно з якою визначено, що «сталий розвиток – це процес, що задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [258].

Поступ концептуальних засад сталого розвитку, дозволив сформувати цілісну парадигму (Додаток Б). Наразі чинною є нова глобальна програма сталого розвитку, що містить 17 цілей і 169 завдань, яких має досягти світова спільнота до 2030 року. Найголовніші з них: «побороти голод та бідність; забезпечити підтримку здоров'я та поширення здорового способу життя для всіх людей, незалежно від віку; забезпечити всеосяжний та справедливий доступ до якісної освіти та поширювати можливості для навчання протягом усього життя; забезпечити стале управління водними ресурсами; стимулювати стале економічне зростання, повну та продуктивну зайнятість і гідні умови праці; збудувати стійку інфраструктуру, поширювати всеосяжну та сталу індустріалізацію тощо» [43].

Україна обрала шлях інтеграції з ЄС й взяла на себе зобов'язання щодо переходу на принципи сталого розвитку. Уперше поняття сталого розвитку у вітчизняному законодавстві було вжито в Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998 р., а постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 р. схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів на тривалу перспективу (15-20 років) [221]. Цією ж концепцією визначено: «Сталый розвиток – соціально, економічно й екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів [...]; поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення; збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини» [221]. У Стратегії сталого

розвитку «Україна – 2020» сталий розвиток сформульовано як базовий імператив утвердження ідей гідності, свободи та майбутнього [255].

На думку Н. Білоус: «Наявне в Україні законодавчо-нормативне трактування сталого соціально-економічного розвитку визначає його як функціонування господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні й духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання та вискоєфективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення довкілля та природноресурсного потенціалу суспільного виробництва» [13]. О. Попова розглядає поняття «сталий розвиток» як гармонізований поступ його соціальної, економічної та екологічної складових. Дослідниця акцентує на тому, що сталий розвиток забезпечує зростання або принаймні підтримання добробуту людства упродовж тривалого часу [195]. Таким чином, аналіз праць вітчизняних та закордонних науковців дає підстави стверджувати, що трактування змісту поняття «сталий розвиток» є досить неоднозначним й вказує на певну сукупність економічних, екологічних і соціальних перспектив у задоволенні наявних та майбутніх потреб територіальних громад (Додаток В).

Протягом останніх років науковці особливу увагу приділяють вивченню проблем сталого розвитку сільських територій. О. Бородіна та І. Прокопа пропонують розуміти під поняттям «сталий сільський розвиток» такий «процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендогенного розвитку» [248]. На думку авторів, економічне підґрунтя є основою розвитку громад, зусилля яких мають спрямовуватися на створення активів, які збільшують можливості поліпшення економічної активності сільського населення та рівня його життя [248].

Дослідниця Н. Куцмус, вивчаючи поняття «сільський розвиток» з погляду політичного дискурсу, визначає його зміст певну як сукупність зусиль держави щодо створення умов для зростання добробуту сільського населення, а також забезпечення конкурентоспроможності сільських територій як середовища для життєдіяльності та ведення бізнесу повної реалізації їх економічного потенціалу [114]. Тобто у сучасному світовому сприйнятті сталий розвиток стосується не тільки питань розвитку економіки й збереження довкілля, а має соціальний вимір – ступінь задоволення соціальних потреб громад, вирішення питань соціальної безпеки та соціальної політики.

Більшість дослідників, серед яких І. Термоса, під сталим розвитком розуміють устанавлення гармонійних і збалансованих стосунків між людиною, суспільством та природою [261, 262]. Водночас під сталим розвитком сільських громад О. Бородіна, І. Прокопа та ін. розуміють такий розвиток, при якому досягають зростання, диверсифікації й підвищення ефективності сільської економіки, стабілізації чисельності населення і збільшення тривалості життя, повної й продуктивної зайнятості працездатного населення, поліпшення рівня та якості життя в сільських районах, раціонального використання й відтворення природноресурсного потенціалу [248, с. 146]. Т. Зінчук та Н. Куцмус перспективи сільського розвитку пов'язують з конкретними умовами кожного окремого сільського регіону, його особливостями й максимальним використанням потенціалу [89, с. 158].

Водночас М. Талавиря зауважує, що переведення сільських територій на модель сталого розвитку є фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави. На думку науковця «Розвиток сільських територій, як і спільна аграрна політика Європейського Союзу, має здійснюватися відповідно до визначених стратегічних напрямів, у яких визначено низку пріоритетних цілей ЄС щодо розвитку сільського господарства та сільських територій, а саме – формування конкурентної і сучасної економіки, досягнення найвищого рівня працевлаштування, модернізація систем соціального забезпечення і соціальних гарантій» [256].

О. Безуглий поділяє цю точку зору й робить висновок, що «основні ініціативи світових країн-лідерів щодо забезпечення сталості в розвитку належать органам місцевого самоврядування як найбільш ефективним органам управління справами місцевого значення» [9].

Процеси децентралізації в Україні, що структурно перебудовують сільські території й змінюють їхній територіально-адміністративний ландшафт, зумовлюють пошуки нових підходів щодо їх сталого розвитку. Сучасні погляди дослідників процеси сталого розвитку громад пов'язують з їх потенціалом до трансформації місцевої економіки й суспільства, подолання негативних явищ і процесів за для покращення умов життя населення. В умовах євроінтеграційної перспективи сталого розвитку територіальних громад слід розглядати через призму таких змін, які забезпечують партнерство усіх зацікавлених сторін й відповідають європейським нормам і стандартам.

Вітчизняні дослідники М. Газуда, К. Індус, М. Лалакулич наголошують на тому, що територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування є головними суб'єктами в управлінні фінансовим потенціалом відповідних територій [39]. Поділяють цю думку В. Булавинець та Н. Карпишин. Науковці аргументують: «Джерелами зростання фінансового потенціалу місцевого самоврядування є кредитні й грантові кошти, які забезпечують фінансування інфраструктурних проєктів розвитку територіальних громад» [20]. Г. Борщ, В. Вакуленко, Н. Гринчук стверджують, що серед усіх видів джерел фінансування місцевого розвитку за економічним змістом на практиці найчастіше вдаються до тих, з яких можна одержати певні кошти. Дослідники виокремлюють такі джерела фінансування місцевого соціально-економічного розвитку: бюджетні; інвестиційні; кредитні; грантові [18].

Джерела формування та напрями використання фінансового потенціалу територіальних громад в контексті сталого розвитку є доволі різноманітними (рис. 1.3).

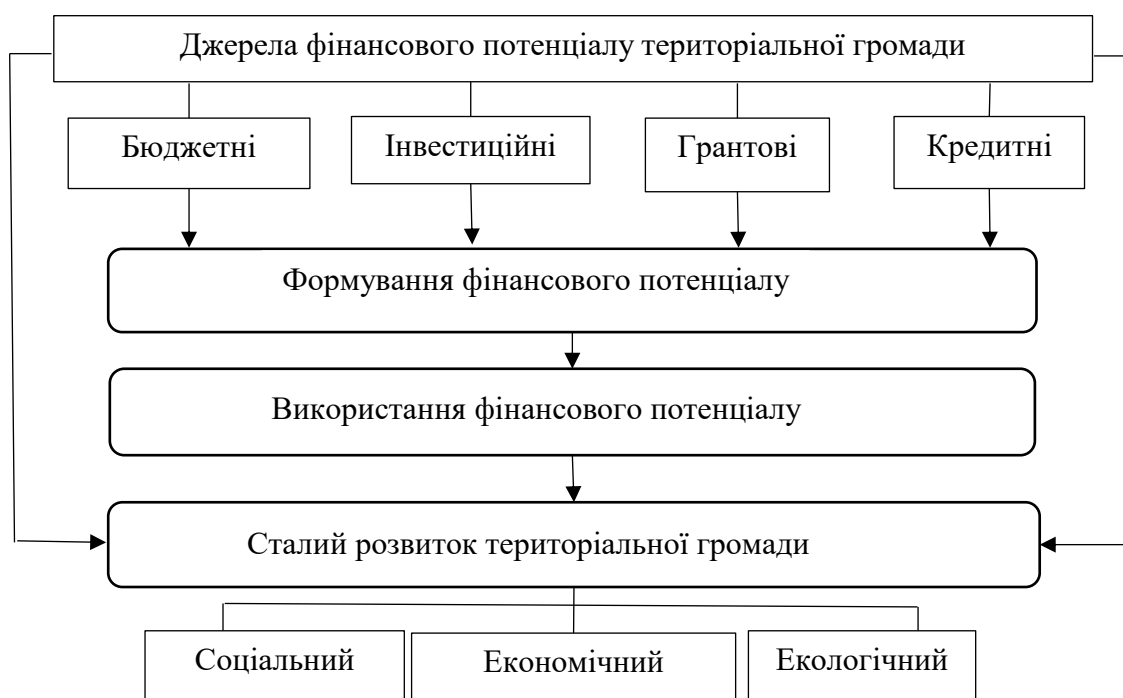

Рис. 1.3. Джерела формування та напрями використання фінансового потенціалу територіальних громад в контексті сталого розвитку

Джерело: побудовано на основі [268].

Серед джерел найважливішими є бюджетні, інвестиційні, кредитні й грантові. Саме вони є основою формування фінансового потенціалу територіальних громад та його використання для потреб сталого економічного, екологічного й соціального розвитку територій. Попри наявність низки джерел для розвитку фінансового потенціалу територіальних громад, кошти, акумульовані в місцевих бюджетах, залишаються ключовими для фінансування потреб населення відповідної громади. Л. Карамушка у своїх працях обґрунтовує роль місцевих бюджетів як фінансової основи розвитку територіальних громад [94].

Доходами місцевих бюджетів, відповідно до чинного Бюджетного та Податкового кодексів України, є податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, міжбюджетні трансферти. Податкові надходження формуються коштом як загальнодержавних, так і місцевих податків та зборів. Неподаткові надходження акумулюються від підприємницької або ж некомерційної діяльності органів місцевого

самоврядування. Вагомим джерелом доходів є кошти від продажу землі, майна або інших видів активів, що належать громаді. Міжбюджетні трансферти залишаються актуальними в умовах неспроможності низки громад повною мірою фінансувати власні потреби (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Склад доходів бюджетів територіальних громад

Джерело: побудовано на основі [25, 193].

На особливу увагу заслуговують напрацювання Ю. Шарова, І. Чикаренко, Т. Маматова, у яких науковці доводять, що основними компонентами сталого розвитку територіальної громади є економічна – пов’язана з бізнесовою активністю на певній території, екологічна – спрямована на збереження природного середовища та соціальна – націлена на поліпшення добробуту й стандартів життя населення. Дослідники вважають, що «перехід територіальних громад на засади сталого розвитку – це складний процес забезпечення багаторівневої узгодженої системи управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів на основі комплексної, збалансованої, гармонійної реалізації» [268].

Згідно з дослідженнями Дж. Гікса економічна складова сталого розвитку базується на теорії максимізації сукупного доходу, який може бути створений за умови збереження сукупного капіталу, що виробляє цей дохід [307]. Відповідно до концепції сталого розвитку, економічний підхід в управлінні сталим розвитком територій передбачає оптимальне використання обмежених

ресурсів і застосування економічно доцільних та енергоефективних технологій. Як стверджують О. Бородіна та І. Прокопа, сталий розвиток забезпечується за умови економічного зростання, яке підтримується відповідними соціальними перетвореннями та супроводжується підвищенням якості довілля [15, 16].

Саміт ООН у рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку (2015 р.) прийняв Порядок денний у галузі сталого розвитку до 2030 року та визначив програму дій «Порядок денний на XXI століття» (Додаток Г). В Програмі дій «Порядок денний на XXI століття» зазначено, що соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних та культурних систем, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми, на утвердження прав і свобод людини, максимальне задоволення її потреб у повноцінному житті [231].

З огляду на вітчизняну законодавчу базу й закладені в Програмі постулати виокремлено ключові складові соціальної компоненти сталого розвитку територіальних громад (рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Складові соціальної компоненти сталого розвитку територіальних громад

Джерело: побудовано на основі [231].

Серед напрямів ключовими є рівний доступ до якісних освітніх та медичних послуг, захист і повага прав людини, безпечне й доступне житло, захист, поліпшення і зміцнення суспільних проявів культурного розмаїття, цінностей, звичаїв і традицій тощо. Реалізація окреслених пріоритетів потребує належного фінансового забезпечення. Тому, попри важливість соціальної складової сталого розвитку, в територіальних громадах має бути закладена фінансова основа для її реалізації.

Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» задекларовано впровадження в Україні європейських стандартів життя [255]. Оцінка рівня життя та якості населення країн світу визначається за індексом людського розвитку (ІЛР), розробленим Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) у 1990 р. Система розрахунку ІЛР включає аналіз і моніторинг трьох показників: рівень життя (оцінений через валовий національний дохід (ВНД) на душу населення); рівень грамотності населення; оцінка довголіття [35]. Тривалість життя – це той показник, який безпосередньо залежить від стану довкілля. Тобто в Програмі один з акцентів зроблено на екологічну складову сталого розвитку, як важливої компоненти якості та тривалості життя людини (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Напрями охорони довкілля відповідно до норм та стандартів ЄС

Джерело: складено на основі [157, 158].

Реалізація екологічної складової Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вимагає приведення у відповідність вітчизняного екологічного законодавства до стандартів та норм екологічного права ЄС. Додаток XXX Угоди надає перелік із 26 директив та 3 регламентів у рамках 8 тематичних сфер, що передбачають наближення законодавства України у сфері довкілля. Екологічна складова Угоди відображена в частині «Навколишнє природне середовище» розділу «Економічне та галузеве співробітництво», а також у таких дотичних сферах, як енергетика, торгівля, сільське господарство, туризм (Додаток Д). Теоретичним підґрунтям сталого розвитку об'єднаних територіальних громад є Програма дій «Порядок денний на XXI століття», зокрема частина «Сприяння сталому розвитку населених пунктів», якою враховано право сторін визначати політику сталого розвитку, рівень охорони довкілля відповідно до міжнародно визнаних принципів і угод [231].

Сталий розвиток передбачає розв'язання соціально-економічних питань, підтримання збалансованого стану довкілля та природноресурсного потенціалу планети з метою збереження навколишнього природного середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь. Пріоритетними напрямками Дорожньої карти та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2030» є програма збереження довкілля й соціально-економічний розвиток територій [71]. Аналіз праць закордонних та вітчизняних науковців, а також ключових програмних та нормативних документів щодо сталого розвитку дозволив виокремити вектори руху України у зазначеному напрямі (Додаток Е).

Отже, проведене дослідження дозволило встановити, що завдання сталого розвитку полягають у створенні умов для збереження довкілля, поліпшення соціальних умов життя населення, створення сприятливого економічного середовища. Доведено, що місцева економіка, соціально-демографічний розвиток територій, місцева організація влади, екологічна ситуація – ці та низка інших показників є визначальними для сталого поступу територіальних громад. В умовах євроінтеграційної перспективи сталий розвиток територіальних громад передбачає зміни в системі суспільних

відносин спрямовані на партнерство інтересів громади, підприємництва й органів місцевого самоврядування з метою задоволення потреб населення та громади, тобто відповідають європейським нормам і стандартам. Аргументовано, що сталий розвиток є комплексним поняттям, яке вказує на певну сукупність економічних, екологічних і соціальних перспектив у задоволенні наявних та майбутніх потреб територіальних громад.

Висновки до Розділу 1

1. Фінансове забезпечення переважної більшості територіальних громад в Україні характеризується фінансовою залежністю від міжбюджетних трансфертів, незначними обсягами власних доходів, недостатністю економічного й людського потенціалу. Формування ефективної системи управління фінансовим потенціалом територіальних громад, як основи їх сталого розвитку, обумовила необхідність систематизації та чіткого теоретичного й методологічного обґрунтування категоріального апарату. Встановлено, що фінансовий потенціал територіальної громади є комплексним поняттям, під яким слід розуміти здатність, можливості та перспективи залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку. На основі критичного аналізу наукової літератури та власних авторських узагальнень виокремлено ознаки класифікації й види фінансового потенціалу.

2. Необхідність детермінації ролі та місця територіальних громад в управлінні власним фінансовим потенціалом надала можливість встановити їх соціально-правову природу як носія місцевого самоврядування, який характеризується територіальною єдністю, спільністю інтересів мешканців, соціальною взаємодією та підтримкою у розв'язанні проблемних питань, самоідентифікацією кожного члена з громадою. При цьому місцева економіка, соціально-економічний й екологічний поступ відповідних територій, наявна

інфраструктура, природні ресурси були визнані ключовими об'єктами управління. Доведено, що в межах правового поля будь-які управлінські питання громада може вирішити самостійно, крім того, вона може самостійно формувати й використовувати фінансові ресурси, приймати рішення щодо розвитку територій, формувати потенціал для задоволення наявних та майбутніх потреб.

3. В умовах євроінтеграційної перспективи актуалізується потреба сталого розвитку територіальних громад, яка вимагає зміни системи суспільних-економічних відносин відповідно до інтересів їх мешканців, суб'єктів підприємництва й органів місцевого самоврядування, а також гармонізації з європейськими нормами й стандартами. Визначено, що сталий розвиток є комплексним поняттям, яке інтегрує в собі певну сукупність наявних та майбутніх економічних, екологічних і соціальних потреб територіальних громад. Методологічно обґрунтовано, що управління фінансовим потенціалом територіальних громад повинно спрямовуватися на досягнення потреб сталого розвитку, серед яких ключовими визнано екологічну безпеку, формування стабільної соціально орієнтованої економіки, створення сприятливих соціальних умов, підвищення якості та стандартів життя.

Результати досліджень, викладені у даному розділі, опубліковано у [86; 87; 163-167].

В Розділі 1 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [1; 4; 8; 9; 10; 13; 15-18; 20; 21; 24; 25; 30; 33-36; 39; 43; 47; 50; 55; 71; 74; 75; 78; 89; 94; 97; 103; 104; 107; 109; 113; 114; 116; 117; 122; 130; 133; 141; 157; 158; 188; 189; 193; 195; 209; 218; 221; 226; 227; 231; 233; 236; 246; 248; 255; 256; 258; 260-263; 268; 274; 276; 279; 284; 285; 287; 292; 294-297; 307; 314].

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

2.1. Формування фінансового потенціалу територіальних громад на першому етапі децентралізації

Реформа децентралізації в Україні дала поштовх для створення системи місцевого самоврядування та розвитку місцевої демократії на європейських засадах. Головна мета перетворень – надання територіальним громадам таких повноважень і ресурсів, які здатні забезпечити їх економічний розвиток, підвищити рівень та якість життя населення. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015) відкрив можливість для формування базового рівня місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад.

На першому етапі децентралізації, який тривав впродовж 2014-2019 рр., громади отримали за межами населених пунктів у власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення. Зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України сприяли зростанню доходів місцевих бюджетів у понад 4 рази з 68,6 млрд грн у 2014 р. до 275 млрд грн у 2019 р. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» забезпечив створення механізму розв'язання спільних проблем громад, пов'язаних з утилізацією та переробленням відходів, розвитком спільної інфраструктури, захистом довкілля тощо.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» сприяв посиленню державної підтримки регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад. Впродовж 2015-2019 рр. в межах цієї підтримки в громадах реалізовано понад 12 тис. проєктів [197]. Нове законодавство підсилило мотивацію до консолідації громад, сформувало правове підґрунтя

та механізми для формування їх спроможності розв'язувати фінансові, соціальні, екологічні й інші нагальні питання (Додаток Ж).

Найбільш активна фаза об'єднання територіальних спостерігалася у 2015-2019 рр. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка кількості ОТГ в Україні на першому етапі децентралізації

Показник	Рік					2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	+/-	%
Кількість ОТГ, од.	159	366	665	806	982	823	у 6,2 р.
Чисельність населення, що проживає в ОТГ, млн осіб	1,4	3,1	5,6	8,3	11,7	10,3	у 8,4 р.
Кількість необ'єднаних та неприєднаних територіальних громад, од.	10 148	9 180	7 784	7 223	6 263	-3885	61,7

Джерело: побудовано за даними [131].

За підсумком першого етапу децентралізації в Україні було створено 982 об'єднані територіальні громади, які були сформовані з понад 4500 колишніх місцевих рад. Серед ОТГ переважали сільські громади, питома вага яких становила 55 % від загальної кількості. Чисельність населення, яка проживала у громадах становила 11,7 млн осіб. Водночас на початок 2020 р. залишалось 6263 територіальні громади, які не об'єдналися [132].

Впродовж першого етапу децентралізації Житомирщина була лідером серед областей України щодо формування об'єднаних територіальних громад. В області, загальна площа якої понад 29 тис. км², кількість населених пунктів – 1 668 одиниць, населення – 1,2 млн осіб, вдалося створити 66 громад. З метою оцінки ефективності використання та забезпеченості територіальних громад Житомирської області фінансовими ресурсами, було проведено порівняльний аналіз з найвищими значеннями в громадах України таких показників як: середній рівень власних доходів бюджету на одного мешканця; рівень дотаційності бюджету громади; частка видатків на утримання апарату

управління у складі власних ресурсів ОТГ; капітальні видатки на одного мешканця (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2

**Порівняльний аналіз ефективності використання та забезпеченості
фінансовими ресурсами територіальних громад
Житомирської області й України**

Показник	Рік			2019 р. до 2017 р.	
	2017	2018	2019	+/-	%
Середній розмір власних доходів бюджетів ОТГ Житомирської області, грн на особу	2 785,6	3 327,9	3 860,0	1 074,40	138,6
Найвищий показник середнього розміру власних доходів бюджетів ОТГ в Україні, грн на особу	6 137,8	7 997,5	14 965,2	8 827,40	243,8
Частка видатків на утримання апарату управління у складі власних доходів бюджетів ОТГ Житомирської області, %	22,2	23,9	27,5	5,30	123,9
Найбільша частка видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджетів ОТГ в Україні, %	55,2	59,9	63,6	8,40	115,2
Рівень дотаційності бюджетів ОТГ Житомирської області, %	9,0	9,4	9,3	0,30	103,3
Найвищий рівень дотаційності бюджетів в Україні, %	48,0	37,4	35,0	-13,00	72,9
Капітальні видатки на одну особу (без трансфертів) ОТГ Житомирської області, грн	454,0	530,5	368,0	-86,00	81,1
Найвищий показник капітальних видатків на одну особу (без трансфертів) в Україні, грн	1 974,0	5 907,0	5 603,0	3 629,00	283,8

Джерело: складено на основі [61].

В ході дослідження встановлено, що середній розмір власних доходів бюджетів громад Житомирщини в розрахунку на одного їх мешканця має стійку тенденцію до зростання, однак є нижчим від найвищого значення цього

показника по Україні. Частка видатків на утримання апарату управління у складі власних ресурсів ОТГ Житомирської області перевищує 20 % від обсягу власних доходів, проте є нижчою ніж в цілому по Україні. Рівень дотаційності бюджетів по регіону є значно нижчим від найвищого значення цього показника в ОТГ України. Капітальні видатки в розрахунку на одного мешканця ОТГ Житомирської області у понад 10 разів менші від найвищого їх значення в Україні.

Таким чином, порівняльний аналіз показав, що ОТГ Житомирської області мають потенціал для наповнення бюджетів власними фінансовими ресурсами й низький ступінь залежності від дотацій з бюджетів вищих рівнів. Проте мають проблеми з надмірними витратами на утримання управлінського апарату й не мають достатньої кількості джерел й обсягів фінансових ресурсів для фінансування капітальних видатків (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Характеристика громад Житомирської області з різними умовами розвитку, 2019 р.

Показник	Назва ОТГ			
	Олевська	Коростишівська	Пулинська	Вільська
Адміністративний центр громади	м. Олевськ	м. Коростишів	смт. Пулини	с. Вільськ
Площа, км ²	2 010,9	429,8	337,9	171,2
Чисельність населення на 01.01.2019 р., осіб	33 864	30 576	11 179	3 104
у т. ч.:				
сільського, осіб	22 858	5 089	5 814	3 104
міського, осіб	11 006	25 487	5 365	–
Кількість населених пунктів у складі ОТГ, од.	54	29	26	12
Відстань до міста обласного значення, км	163	32	46	19

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Подальші дослідження були спрямовані на оцінку особливостей фінансового потенціалу різних за характеристиками ОТГ. З цією метою було обрано чотири громади Житомирщини, які були створені у 2016-2017 рр. Ключові відмінності цих громад полягають у наступному: площа (від 171,2 до

2 010,0 км²), чисельність населення (від 3,1 до 33,9 тис. осіб) та його склад (сільське, міське), адміністративний статус (сільська, селищна, міська), кількість населених пунктів у складі громади, віддаленість центру ОТГ до міста обласного значення (від 19 до 163 км).

Найбільшою за площею, чисельністю населення й кількістю населених пунктів, які увійшли до складу ОТГ була Олевська громада. Найменшою за вказаними показниками виявилася Вільська громада. Найвіддаленішою від міста обласного значення була Олевська ОТГ, найближчою – Вільська. Коростишівська та Пулинська громади характеризувалися середніми значеннями окреслених показників.

За підсумками першого етапу децентралізації досліджувані громади продемонстрували різновекторні показники розвитку (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Порівняльний аналіз розвитку окремих ОТГ Житомирської області за підсумками першого етапу децентралізації, 2019 р.

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Такий показник як частка видатків на утримання апарату управління у бюджетах Пулинської та Вільської ОТГ перевищував 20 % та середній

показник по області, а от в Олевській та Коростишівській був нижчим за нормативне значення. Показник дотаційності бюджетів у досліджуваних ОТГ перебував у межах норми і не перевищував 30 %. Найнижчий рівень власних доходів на одного мешканця виявився в бюджеті Пулинської ОТГ, а найвищий – в бюджеті Коростишівської ОТГ. Найкращі показники розвитку продемонструвала Коростишівська ОТГ, де були зафіксовані найвищий рівень доходів на одного мешканця та найнижчі рівні витрат на утримання апарату управління й залежність від дотацій з Державного бюджету.

Фінансові показники в середньому по ОТГ України та досліджуваних ОТГ Житомирської області демонструють певні відмінності. В аналізованих громадах показник доходів загального фонду на одного мешканця є нижчим від середнього по Україні. Обсяг видатків на утримання апарату управління в розрахунку на 1-го мешканця у Вільській ОТГ значно перевищує аналогічний показник по ОТГ України, що звужує можливість спрямовувати більше коштів на розвиток громади.

У групі, до якої належать Олевська ОТГ та Коростишівська ОТГ, середнє значення видатків на утримання апарату управління становить 18,9 %, тобто для даних громад цей показник перевищує середнє його значення в Україні. Частка видатків на управління є вищою в ОТГ із меншою чисельністю населення, зокрема у Вільській ОТГ – 39,8 %, при середньому – 29,2 %, а також у Пулинській ОТГ – 33,5 %, при середньому – 21,5 % (табл. 2.4). Варто зауважити, що ці видатки не сприяють розвитку громади, оскільки мають суто витратний, непродуктивний характер, який у перспективі не матиме позитивного впливу на її економічний, соціальний та екологічний поступ. Скорочення статей витрат на утримання апарату управління є резервом зростання фінансового потенціалу громад.

Таблиця 2.4

Основні фінансові показники розвитку ОТГ України та Житомирської області на першому етапі децентралізації, 2019 р.

Показник	Середній показник по Україні	Олевська ОТГ	Коростишівська ОТГ	Пулинська ОТГ	Вільська ОТГ
Доходи загального фонду на 1-го мешканця (без трансфертів), грн	4737,7	2 882,2	3 400,4	2 649,6	3 088,9
Видатки загального фонду на 1-го мешканця, грн	6 861,8	7 460,0	5 894,4	5 114,5	6 642,9
Видатки на утримання апарату управління в розрахунку на 1-го мешканця, грн	943,9	615,8	649,1	887,5	1 229,2
Капітальні видатки на 1-го мешканця (без власних надходжень установ), грн	1 546,6	1 195,7	453,3	646,4	1 148,3
Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації в доходах), %	-	19,3	11,2	16,8	22,0
Співвідношення видатків на утримання апарату управління з фінансовими ресурсами ОТГ, %	19,9	21,4	19,1	33,5	39,8
Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету ОТГ, %	62,7	73,1	78,3	82,9	85,4
Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків, %	18,0	13,5	7,0	10,9	14,7

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Критерієм, який дає змогу виявити рівень достатності бюджетного потенціалу громад є співвідношення власних доходів й видатків їх бюджетів в розрахунку на одну особу. Проведений аналіз підтверджує, що видатки значно перевищують обсяг власних доходів на одного мешканця ОТГ. Рівень капітальних видатків відображає спроможність ОТГ забезпечувати соціально-економічний розвиток. В аналізованих громадах питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків та капітальні видатки на одного

мешканця є нижчими від середнього в Україні. При вищій величині власних доходів на одного мешканця й меншій величині видатків на утримання апарату управління у громад з'являється можливість спрямовувати більше коштів на розвиток. Закономірно, що диференціація в ресурсному забезпеченні громад відображається на якості та обсягах надання публічних послуг громадянам. Низька фінансова спроможність ОТГ може бути обумовленою не лише малою чисельністю населення та незначним обсягом території, а й низькою якістю управління, відсутністю стратегічного бачення розвитку громад.

Аналіз доходів бюджетів обраних для дослідження ОТГ Житомирської області засвідчує їх дотаційність та залежність від державного бюджету, про що свідчить висока питома вага офіційних трансфертів (понад 50 %). Другою за величиною є частка податкових надходжень. Частка неподаткових надходжень і доходів від операцій з капіталом незначна, тому істотно не впливає на формування доходів бюджетів. Ключовими причинами такої ситуації є відсутність повної інвентаризації майна (через що керівництво громад не здає його в оренду), реальної оцінки вартості базових об'єктів та їх справедливої реалізації. Варно наголосити й на низькому рівні ініціативності органів місцевого самоврядування щодо нарощення потенційних доходів бюджетів ОТГ (рис. 2.2).

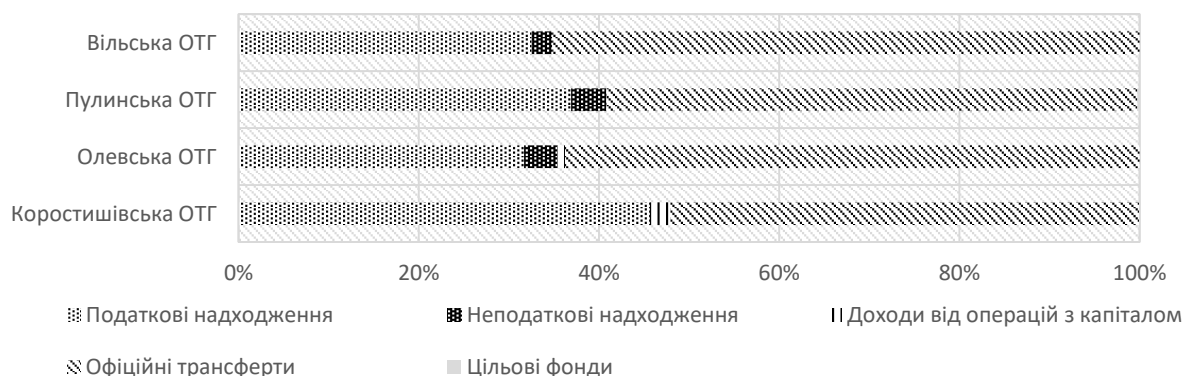

Рис. 2.2. Структура доходів бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області, 2019 р., %

Джерело: побудовано за даними [59, 62].

Окрім інших чинників рівень фінансового потенціалу громад визначається обсягом та якістю джерел фінансових ресурсів. Законодавством України значно розширено податкові та інші джерела формування дохідної частини місцевих бюджетів. Водночас на обсяги податкових надходжень мають вплив різноманітні чинники. Серед них економічна активність суб'єктів підприємництва на території громади, наявність робочих місць й працездатного населення, рівень заробітних плат та інші.

Оцінка джерел доходів бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області показала, що найбільшу питому вагу у їх складі займає ПДФО, хоч його частка у структурі загального фонду бюджетів аналізованих громад дещо відрізняється (рис. 2.3).

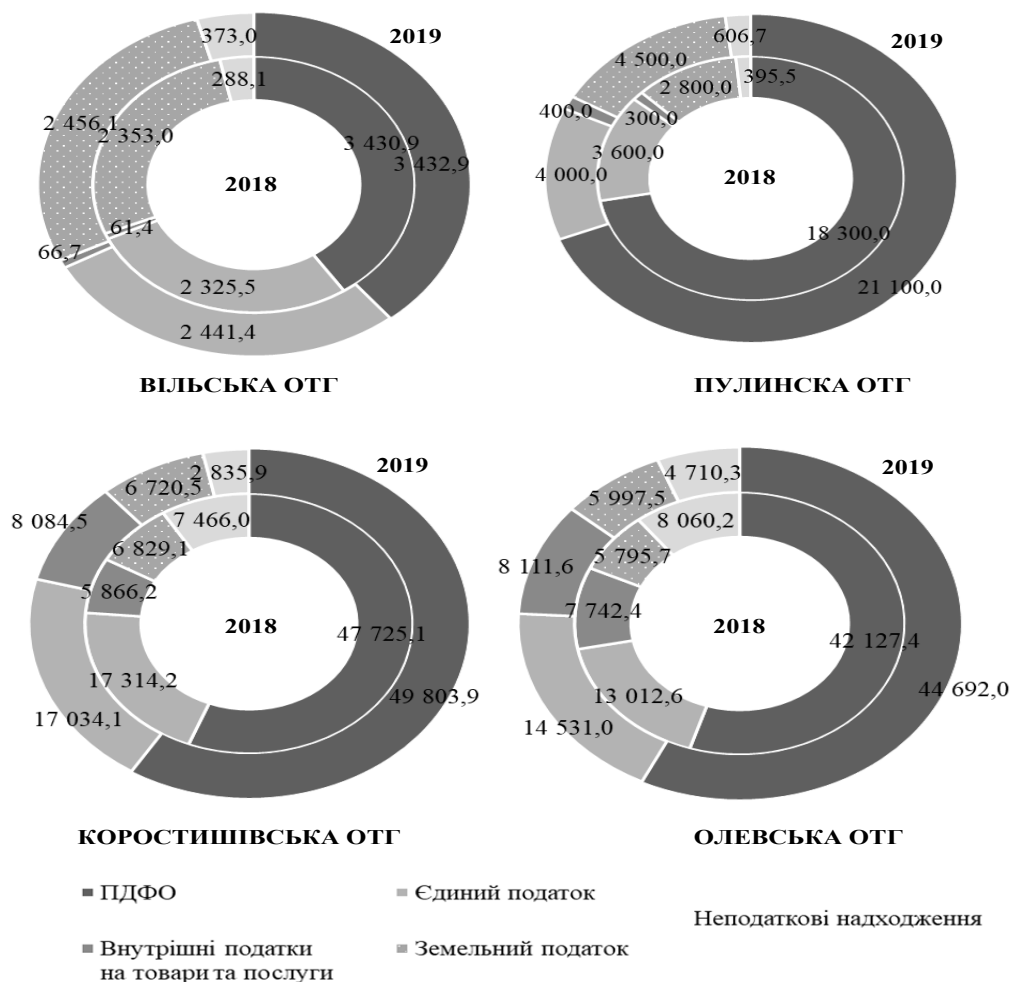

Рис. 2.3. Аналіз податкових надходжень до бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області, 2018-2019 рр., тис. грн

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

У сільській Вільській громаді, на території якої відсутні промислові підприємства й зареєстрована мала кількість суб'єктів господарювання та юридичних осіб, що мають найманих працівників, кошти ПДФО становлять 39,1 %. У Коростишівській та Олевській громадах, де кількість підприємств є значною, суми отриманого ПДФО та місцевих податків становлять найбільшу частку в доходах бюджетів. Прослідковується чіткий взаємозв'язок між обсягами надходжень ПДФО та рівнем розвитку господарської діяльності на території громади. У цьому аспекті важливим завданням є стимулювання підприємницької активності, розкриття потенціалу бізнесу в кожній громаді та підтримки його органами місцевої влади, створення робочих місць як чинників забезпечення спроможності ОТГ.

Реформа децентралізації підвищила можливості для зростання обсягів власних доходів більшості місцевих бюджетів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Показники обсягів власних доходів місцевих бюджетів в Україні
на першому етапі децентралізації**

Показник	Рік					2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	+/-
Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн	98,2	146,6	192,7	234,1	267,0	168,8
Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП, %	5,1	6,2	6,5	6,1	7,8	2,7
Частка місцевих бюджетів (із трансфертами) у зведеному бюджеті, у %	45,6	47,5	51,2	51,5	x	x
Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів (загальний фонд), %	26,6	28,8	27,3	26,1	27,5	0,9

Джерело: побудовано за даними [131].

Однією з основних засад Європейської Хартії місцевого самоврядування є положення про право місцевого самоврядування на власні фінансові ресурси, частина яких повинна формуватися коштом місцевих податків і зборів, та

право щодо вільного розпорядження ними [73]. Відповідно до Податкового кодексу України керівництво ОТГ у межах владних повноважень розв'язує питання щодо встановлення на території громади місцевих податків і зборів та розмірів їхніх ставок, зокрема: єдиного податку, податку на майно (у частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору. Право встановлювати місцеві податки і збори додає системі місцевого врядування гнучкості [193].

Вагоме фіскальне значення для ОТГ мають єдиний податок, плата за землю та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Транспортний податок та туристичний збір справляється не у всіх громадах (рис. 2.4).

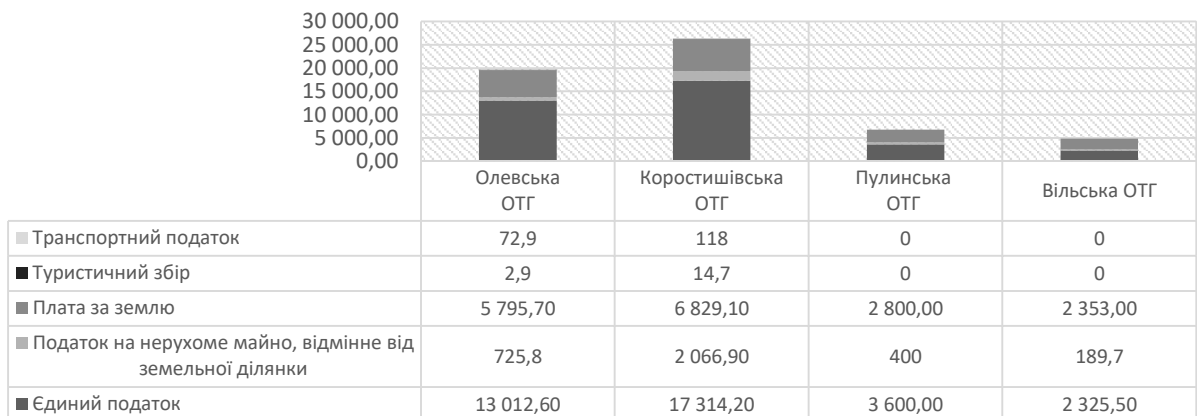

Рис. 2.4. Обсяг місцевих податків та зборів спрямованих до досліджуваних ОТГ у 2019 р., тис. грн

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

У ході аналізу виявлено певні відмінності в обсягах податкових та неподаткових надходжень до бюджетів досліджуваних ОТГ (рис. 2.5). Надходження від ПДФО в Коростишівській й Пулинській ОТГ були найвищими, в той час, як у Вільській – найнижчі. Водночас надходження від земельного податку у Вільській громаді значно перевищували аналогічний вид доходів у решті громад. Обсяги доходів від акцизного та єдиного податків, а

також неподаткових надходжень до бюджетів досліджуваних громад майже не відрізнялися.

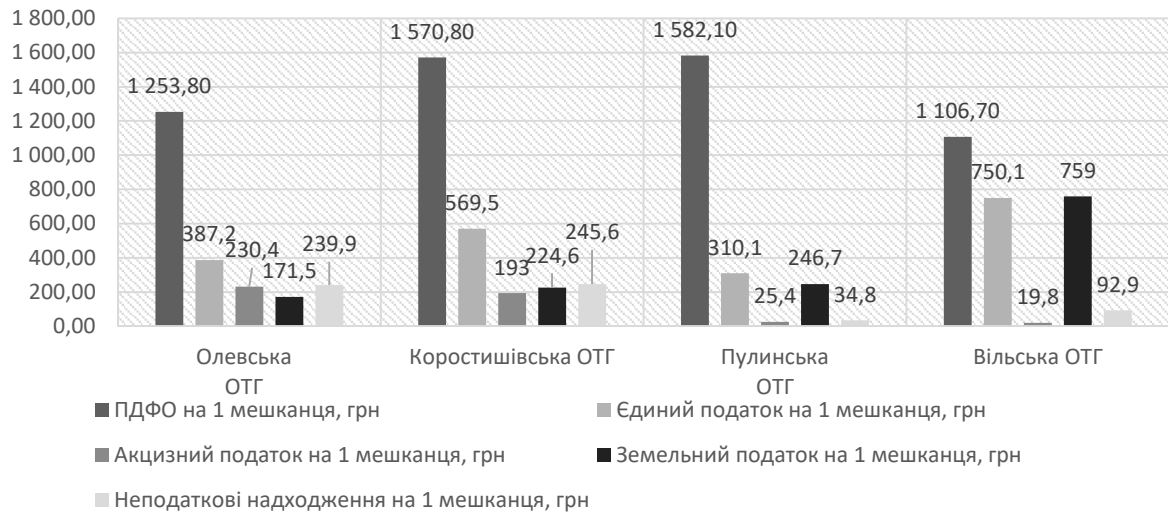

Рис. 2.5. Обсяги податкових та неподаткових надходжень до бюджетів досліджуваних ОТГ, грн на одного мешканця, 2019 р.

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Надзвичайно важливим ресурсом територіальних громад є земля. Згідно із Земельним кодексом України, у сфері управління земельними ресурсами, ОТГ наділені такими власними повноваженнями: «Планування використання території населеного пункту; управління земельними ресурсами в межах населених пунктів; розпорядження землями комунальної власності; установлення ставки земельного податку; вирішення земельних спорів; затвердження документації із землеустрою; розробка і затвердження програми здійснення землеустрою на території ОТГ тощо» [84].

Прогресивні зміни в управлінні земельними ресурсами громад наразі пов'язані з передачею земель сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність ОТГ за межами населених пунктів (розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 р. № 60-р) [192]. Згідно з розпорядженням Уряду державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру має передати земельні ділянки після оприлюднення результатів земельних торгів та укладення договорів оренди таких земельних

ділянок до кінця 2018 р. Процес передачі земельних ділянок розпочався в лютому 2018 р. Впродовж 2019 р. близько 646 ОТГ отримали 1,5 млн га землі.

Передача земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів є вагомим потенціалом для ОТГ. По-перше, використання земельних ресурсів відкриває можливість зростанню доходів місцевих бюджетів від плати за землю. По-друге – сприяє розвитку земельних відносин та інфраструктурного потенціалу територіальних громад. По-третє – розширюється ресурсна база, якою органи місцевого самоврядування зможуть розпорядитися на користь громадян [276]. Передача земель за межами населених пунктів у розпорядження громад є мотивацією для посилення їхньої фінансової спроможності й передумовою для сталого місцевого розвитку.

Механізм фінансування допомоги місцевим бюджетам із Державного бюджету ґрунтується на системі вирівнювання, яке здійснюється за допомогою трансфертів. На виконання покладених на ОТГ зобов'язань запроваджено такі види трансфертів: 1) базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій); 2) реверсну дотацію (інструмент вирівнювання дохідної бази бюджетів територіальних громад шляхом перерозподілу коштів фінансово забезпечених громад на користь «бідніших»); 3) субвенції (трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції); 4) додаткові дотації [66].

Ключовим показником дотаційності бюджету громади є індекс його податкоспроможності, який розраховується залежно від кількості мешканців, що проживають в громаді й обсягів ПДФО, що надійшли до її бюджету. Якщо індекс бюджету відповідної громади виявиться нижчим, ніж 0,9 його середнього значення по Україні, то вона отримає базову дотацію з державного бюджету. Якщо ж показник індексу податкоспроможності буде вищим ніж 1,1 його середнього значення, то до громади застосують реверсну дотацію й вилучають не більше 50 % надлишкової суми. Обсяги базової та реверсної

дотацій у бюджетах ОТГ за період 2017-2019 рр. демонструють тенденцію до зростання (рис. 2.6).

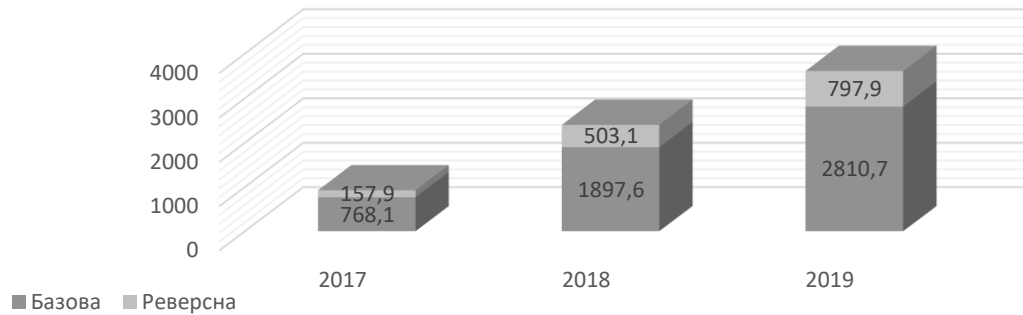

Рис. 2.6. Динаміка обсягів базової та реверсної дотацій бюджетам територіальних громад, млн грн

Джерело: складено на основі [151].

Окрім того, на першому етапі децентралізації прослідковувалося стрімке зростання обсягів субвенції на соціально-економічний розвиток ОТГ, збільшувалися обсяги субвенції на будівництво, реконструкцію, ремонт й утримання автомобільних доріг. Впродовж цього періоду активною була міжнародна грантова допомога. Уряд реалізував 79 програм підтримки розвитку територій, на які у 2019 р. було виділено 84 млрд грн (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка державної підтримки розвитку ОТГ в Україні на першому етапі децентралізації, млрд грн

Види підтримки	Рік				2019 р. до 2016 р.	
	2016	2017	2018	2019	+/-	%
Субвенція на соціально-економічний розвиток	3,3	5,0	5,0	4,7	1,4	у 1,4 р.
Кошти Державного фонду регіонального розвитку	3,0	3,5	6,0	7,7	4,7	у 2,6 р.
Субвенція на формування інфраструктури ОТГ	1,0	1,5	1,9	2,1	1,1	у 2,1 р.
Субвенція на фінансування будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг	–	–	11,5	14,7	–	–
Кошти ЄС на підтримку секторальної регіональної політики та інші види	–	0,7	1,1	0,5	–	–

Джерело: побудовано за даними [63, 72].

Уряд країни ініціював і активно підтримував впродовж 2014-2019 рр. інфраструктурний розвиток територіальних громад, виділяючи для цього значні обсяги субвенцій з державного бюджету. Критеріями розподілу коштів стали площі громад та кількість населення, яке на них проживає: чим більшою була площа і кількість населення в громаді, тим вищими були обсяги субвенцій. Фактично субвенції на інфраструктурний розвиток стали фінансовим стимулом для об'єднання громад. Таким чином кількість ОТГ в Україні збільшилася з 159 од. у 2016 р. до 806 од. у 2019 р. Відповідно зросли у понад 2,1 раза й обсяги субвенції на їх інфраструктурний розвиток.

В Житомирській області кількість ОТГ збільшилася з 9 од. у 2016 р. до 51 од. у 2019 р., кількість мешканців громад станом на кінець 2019 р. сягнула 845 тис. осіб. Обсяг виділених громадам області субвенцій на кінець 2019 р. становив 175,3 тис. грн, що у 2,1 раза більше ніж у 2016 р. (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка обсягів субвенції з державного бюджету України місцевим бюджетам на формування інфраструктури ОТГ

Показник	Рік (станом на кінець відповідного періоду)				2019 р. до 2016 р.	
	2016	2017	2018	2019	+/-	%
<i>ОТГ України</i>						
Кількість ОТГ, од.	159	366	665	806	647	у 5,1 р.
Населення ОТГ, тис. ос	1 400,0	3 100,0	5 600,0	8 300,0	6900	у 6 р.
у т. ч. сільського населення, тис. осіб	900,0	2 000,0	3 500,0	4 700,0	3800	у 5,2 р.
Площа ОТГ, тис. км ²	3,68	89,6	167,5	193,5	189,82	у 5,2 р.
Обсяг субвенції на розвиток інфраструктури, млн грн	1 000,0	1 500,0	1 900,0	2 100,0	1100	у 2,1 р.
<i>ОТГ Житомирської області</i>						
Кількість ОТГ, од.	9	32	45	51	42	у 5,7 р.
Населення ОТГ, тис. ос	52,4	294,8	469,9	845,7	793,3	у 16 р.
у т. ч. сільського населення, тис. ос	33,7	-	-	-	-	-
Площа ОТГ, тис. км ²	2,659	11,383	17,898	19,675	17,016	у 7,4 р.
Обсяг субвенції на розвиток інфраструктури, млн грн	54,571	155,1	164,6	175,3	120,729	у 3,1 р.

Джерело: побудовано за даними [152].

Серед досліджуваних ОТГ Житомирської області, найбільшою за площею та чисельністю мешканців була Олевська. Громада впродовж досліджуваного періоду отримала кошти, які спрямувала на капітальний ремонт доріг та вуличного освітлення, реконструкцію закладів освіти й охорони здоров'я. Найменшими за чисельністю населення, а отже і за обсягами фінансової підтримки, були Коростишівська та Вільська ОТГ. Коростишівська та Пулинська ОТГ отримали приблизно однакові об'єми субвенцій на розвиток інфраструктури (рис. 2.7).

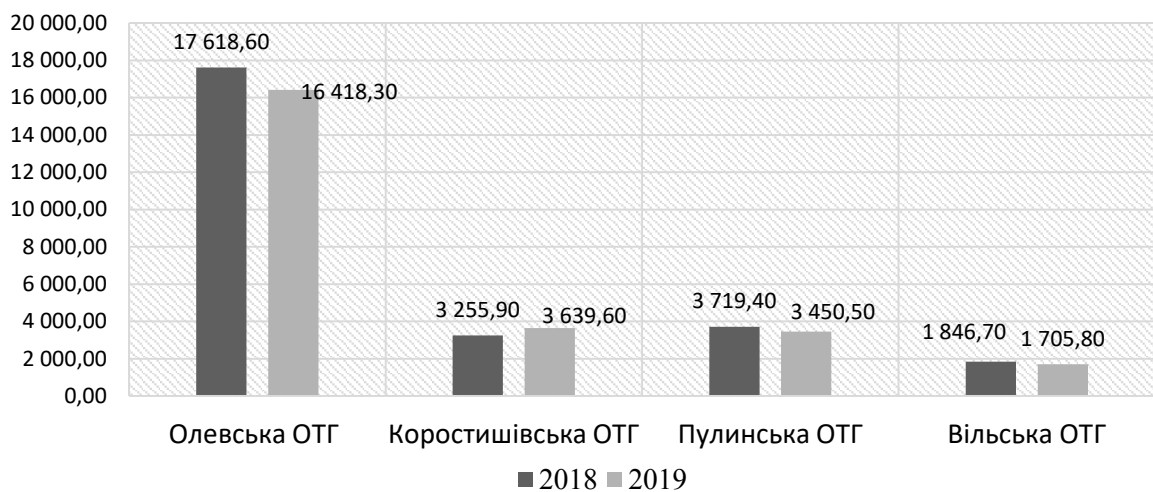

Рис. 2.7. Субвенція на розвиток інфраструктури досліджуваних ОТГ Житомирської області, тис. грн

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Законом України «Про державний бюджет на 2019 рік» було передбачено спрямування місцевим бюджетам субвенцій на суму 2,6 млн грн в розрахунку на 1 ОТГ Житомирської області, що у 2,4 раза менше, ніж у 2016 р. Динаміка обсягів субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ Житомирської області впродовж 2016-2019 рр. має тенденцію до зменшення. Прослідковується зменшення у 2,5 раза обсягів субвенцій в розрахунку на 1 км² ОТГ (рис. 2.8). Ключовою причиною зниження фінансування є передача на місця більших обсягів податкових надходжень, стимулювання економічного розвитку й фінансової самодостатності територіальних громад.

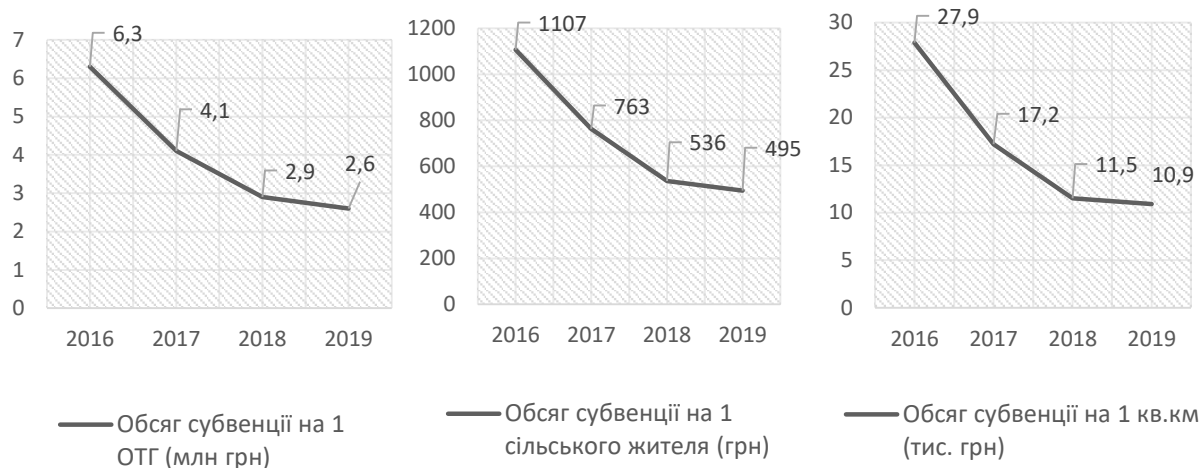

Рис. 2.8. Динаміка обсягів субвенцій з державного бюджету бюджетам громад Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [83].

Вагомим джерелом у зміцненні фінансової бази ОТГ є Держаний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Кошти цього фонду, відповідно до законодавства України, спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів, що мають на меті розбудову інфраструктури. Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» встановлено, що 50 % коштів ДФРР розподіляються Кабінетом Міністрів України на реалізацію пріоритетів економічного зростання та підвищення рівня життя громадян, визначених у Державній стратегії регіонального розвитку [205].

Моніторинг використання коштів на державну підтримку фінансування інвестиційних проєктів регіонального розвитку через ДФРР засвідчив, що у 2015 р. використано лише 82,3 % (або 2,4 млрд грн) запланованого обсягу, профінансовано 876 проєктів, з яких лише 61 % реалізовано. У 2016 р. освоєно 89,8 % коштів. У 2018 р. із запланованих 6,0 млрд грн видатки становили 3,8 млрд грн, а рівень освоєння коштів 85,8 %. Важливо акцентувати увагу на тому, що обсяги затверджених на реалізацію інвестиційних проєктів асигнувань не відповідали розмірам коштів, які фактично надійшли і були освоєні. Кількість реалізованих коштом фонду проєктів зменшилася з 532 у

2015 р. до 477 у 2018 р. Така ситуація є свідченням неефективного розподілу й використання коштів ДФРР (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка розподілу та використання асигнувань ДФРР на реалізацію інвестиційних проєктів регіонального розвитку

Показник	Рік				2018 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	+/-	%
Запланована кількість проєктів з ДФРР, од.	876	810	803	806	-70	92,0
Реалізовано кількість проєктів, од.	532	502	401	477	-55	89,7
Затверджено асигнувань, млн грн	2900,0	3000,0	3500,0	6000,0	3100	206,9
Спрямовано асигнувань, млн грн	2900,0	3000	3500	4000,0	1100	137,9
Касові видатки, млн. грн	2400,0	2694,5	3089,9	3798,6	1398,6	158,3
Рівень освоєння коштів ДФРР, %	82,3	89,8	88,3	85,8	3,5	104,3

Джерело : складено на основі даних ДФРР [82].

Основна частина фінансування проєктів із ДФРР впродовж 2016-2019 рр. спрямовувалася на розвиток об'єктів освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства. Очевидно, що на першому етапі децентралізації пріоритетом для фінансування залишалися об'єкти соціального призначення. Варто зауважити, що впродовж досліджуваного періоду в середньому на ремонт доріг виділялося близько 7,9 % коштів фонду, розвиток соціально-культурної сфери – 5,5 %, будівництво дитячих та спортивних комплексів лише 3,2 % (рис. 2.9).

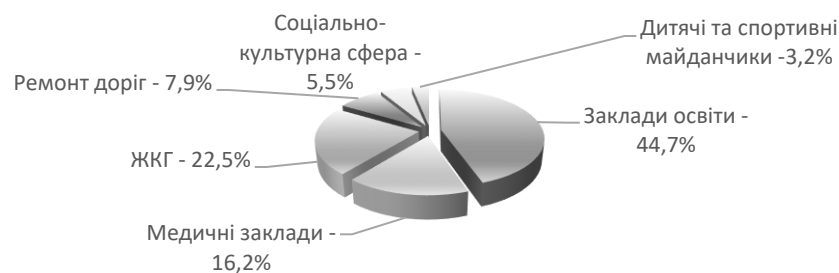

Рис. 2.9. Основні напрями фінансування проєктів із ДФРР в Україні, в середньому за 2016-2019 рр., %

Джерело: побудовано за даними [293].

Отже, на першому етапі децентралізації використання коштів ДФРР було недостатньо неефективним й спрямовувалося переважно на реалізацію соціальних проєктів. Ключовими причинами такої ситуації можна вважати відсутність на державному рівні чітких, простих і зрозумілих механізмів розподілу та використання фінансових ресурсів фонду, а також компетенції в органів місцевого самоврядування щодо створення проєктів відповідно до вимог та критеріїв оцінювання. Водночас залучення інвестицій в економічний розвиток територіальних громад є важливим інструментом зміцнення їх фінансового потенціалу.

Важливим показником самодостатності бюджетів територіальних громад є співвідношення власних доходів бюджетів до офіційних трансфертів. Чим меншою є частка трансфертів, тим більш самостійними є бюджети громад. У досліджуваних громадах Житомирської області трансферти складають найбільшу частку у складі доходів бюджетів. У Вільській громаді обсяг офіційних трансфертів у понад 2 рази переважає обсяг власних надходжень, у Пулинській ОТГ – на 36 %, у Коростишівській ОТГ – на 5,2 %, Олевській ОТГ – 43 % (рис. 2.10).

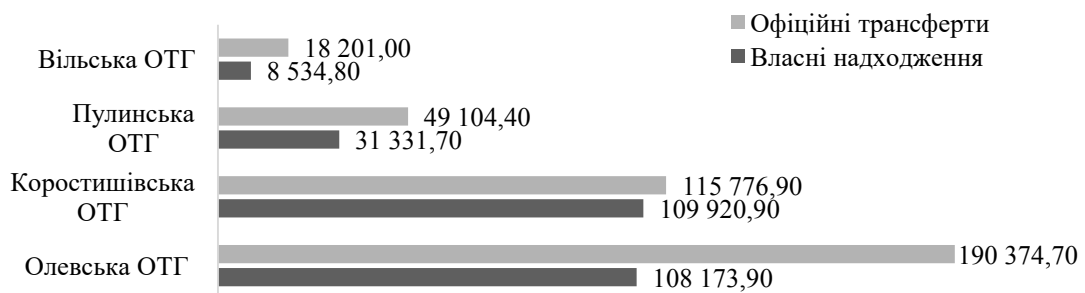

Рис. 2.10. Аналіз обсягів власних надходжень і трансфертів у доходах бюджетів ОТГ Житомирської області у 2019 р., тис. грн

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Найменша за площею, кількістю населення та кількістю населених пунктів, які увійшли до складу ОТГ – Вільська громада є найбільш дотаційною. Водночас Коростишівська громада, де проживає найбільша кількість міського населення, яке традиційно має вищі доходи ніж сільське

(робимо акцент на тому, що саме ПДФО є головним джерелом доходів бюджетів громад), має найнижчий ступінь залежності від офіційних трансфертів. Пулинська та Олевська громади демонструють, хоч і мають різновекторні умови розвитку демонструють приблизно однакову залежність від трансфертів з державного бюджету.

Головним завданням бюджетної політики, як одного із ключових інструментів стимулювання розвитку територіальних громад, є гармонізація дохідної та видаткової частин їх бюджетів. Адже за допомогою видатків органи місцевого самоврядування вирішують завдання та функції, пов'язані з управлінням розвитком громад, здійснюють економічну, природоохоронну діяльність, соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Нестача фінансових ресурсів може негативно позначити на їх реалізації й загальмувати розвиток громад.

Аналіз виконання видаткової частини бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області засвідчує, що у 2019 р. – наприкінці першого етапу децентралізації, лише в Пулинській громаді видатки перевищували 100 % поріг. В інших громадах використання бюджетних коштів на рівні планових показників забезпечено не було (рис. 2.11).

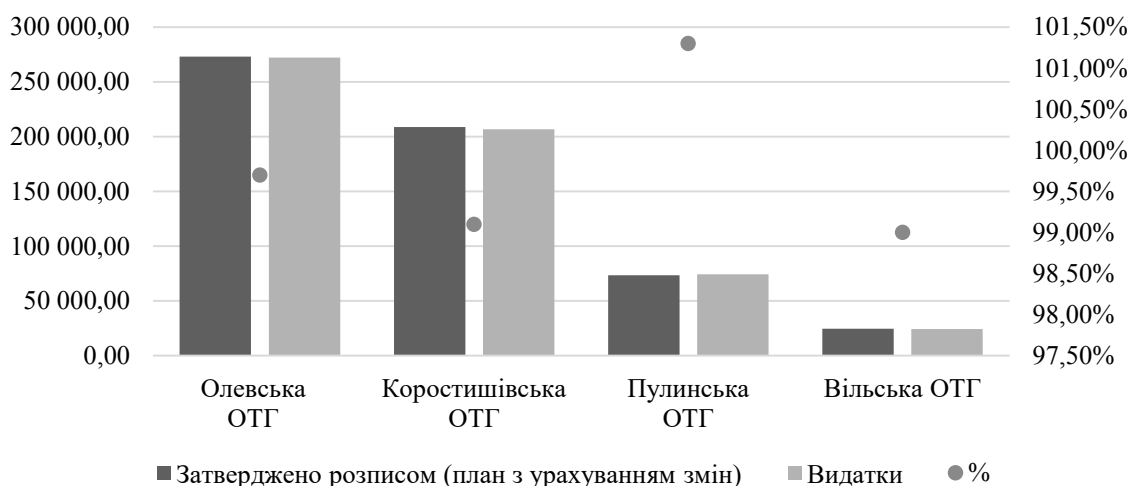

Рис. 2.11. Рівень виконання видаткової частини бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області у 2019 р., у грн та %

Джерело: побудовано за даними [59].

Структура видатків бюджетів аналізованих ОТГ Житомирської області за функціональною класифікацією у 2019 р. мала суттєві відмінності, зумовлені фінансовими можливостями громад та управлінськими рішеннями щодо розподілу й використання їхніх доходів. Пріоритетом Вільської та Пулинської ОТГ було фінансування заходів в освітній сфері, в той час, як органи місцевого самоврядування Коростишівської та Олевської ОТГ зосередилися фінансуванні потреб сфери охорони здоров'я. Спільною тенденцією є те, що більшість видатків громади спрямовують на виконання загальнодержавних функцій. Найменше фінансуються потреби ЖКГ, охорона довкілля й духовний та фізичний розвиток населення громад (рис. 2.12).

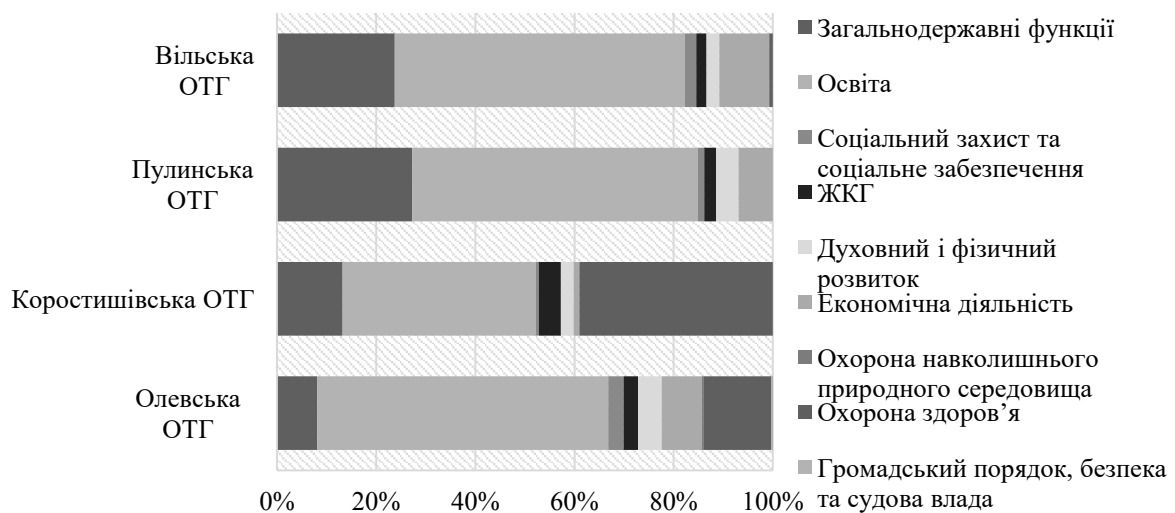

Рис. 2.12. Аналіз структури бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області за видатками за 2019 р., %

Джерело: побудовано за даними [59].

Аналіз структури видатків бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області відповідно до економічної класифікації засвідчує, що кошти у 2019 р. переважно спрямовувалися на фінансування захищених статей видатків: оплату праці, нарахування на оплату праці, медикаменти, харчування, комунальні послуги тощо. Найбільшою статтею витрат у громадах залишалася зарплата працівників бюджетної сфери (рис. 2.13).

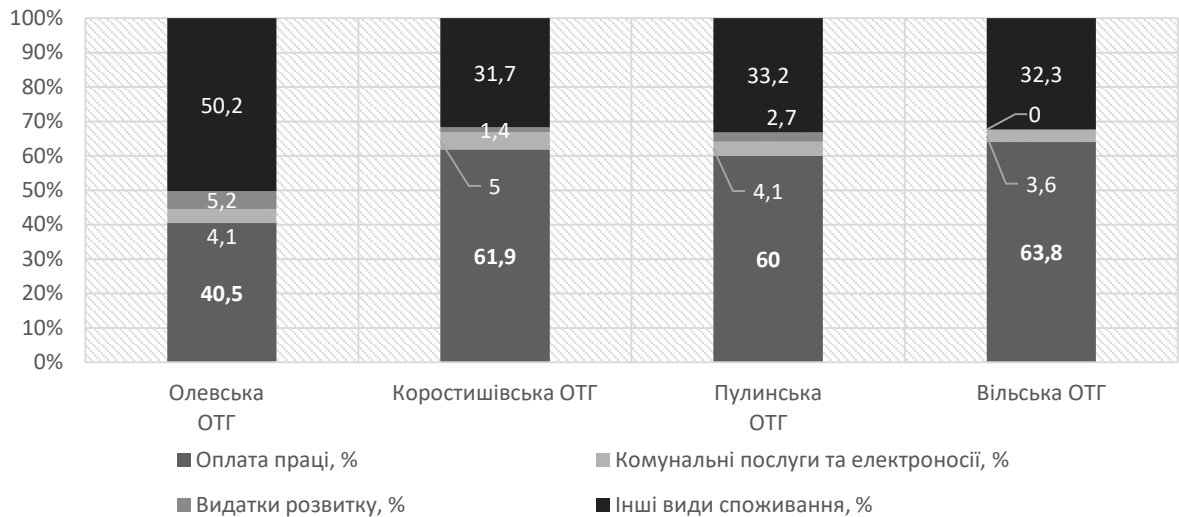

Рис. 2.13. Структура видатків бюджетів досліджуваних ОТГ Житомирської області за економічною класифікацією, 2019 р., %

Джерело: побудовано за даними [58, 131, 148, 150, 153].

Позитивним досвідом функціонування територіальних громад є фінансування так званих «видатків розвитку» – капітальних видатків, які зазвичай спрямовуються на реалізацію соціально-економічних програм. Однак, у бюджетах аналізованих громад Житомирської області, питома вага коштів, які виділяються на окреслені цілі є незначною. Найбільший обсяг капітальних видатків (без трансфертів) було передбачено у 2019 р. бюджетом Олевської ОТГ – 11,5 млн грн, що у розрахунку на 1-го мешканця становить 335,2 грн (рис. 2.14).

Таким чином стверджувати, що бюджети досліджуваних громад Житомирської області на першому етапі децентралізації були бюджетами розвитку не можна. Швидше їх можна схарактеризувати як «бюджети споживання», оскільки фінансування першочергових потреб громад, таких як виплата зарплат в бюджетній сфері й оплата комунальних послуг, було їх пріоритетом. Розвиток інфраструктурних проєктів, будівництво виробничих об'єктів в межах територіальних громад здійснювався обмежено переважно коштом спонсорів чи приватних осіб.

Рис. 2.14. Капітальні видатки на 1-го мешканця в досліджуваних ОТГ

Житомирської області, 2018-2019 рр., грн

Джерело: побудовано за даними [152].

Порівняльний аналіз діяльності територіальних громад з різними умовами розвитку довів, що громади з більшою чисельністю населення й кількістю населених пунктів, що увійшли до їх складу мають вищі показники наповненості бюджетів, менш залежні від трансфертів з державного бюджету, ефективніше використовують наявні фінансові ресурси та мають кращий потенціал для розвитку. Встановлено, що менші за площею, кількістю жителів та населених пунктів, які входять до складу територіальні громади є більш дотаційними, в них спостерігаються надмірні витрати на утримання управлінського апарату, відсутність достатньої кількості джерел й обсягів фінансових ресурсів для забезпечення як поточних, так і капітальних видатків. Розвиток фінансового потенціалу територіальних громад сприятиме зростанню дохідної бази місцевих бюджетів, усуватиме диспаритет між надходженнями від загальнодержавних та місцевих податків, матиме позитивний вплив на сталий розвиток територіальних громад.

2.2. Фінансовий потенціал соціально-екологічного розвитку територіальних громад на засадах сталості

Територіальні громади в Україні мають різні соціально-економічні умови розвитку. Найгірша ситуація прослідковується в сільських громадах, віддалених від обласних чи районних центрів. Саме в таких населених пунктах спостерігаються негативні демографічні процеси, зростає безробіття, посилюється відтік молоді у міста і закордон. Актуалізуються питання, пов'язані з відсутністю належного медичного забезпечення, якісних освітніх послуг, соціально-культурного й побутового обслуговування населення, захисту довкілля тощо.

Впровадження прямих бюджетних відносин з громадами, зростання дохідної частини місцевих бюджетів через розвиток фінансового потенціалу громад уможлиблює модернізацію соціальної сфери в ОТГ різних типів, сприятиме впровадженню заходів із захисту довкілля на місцях. Оновлення потребують системи управління освітою, охороною здоров'я, соціально-культурною сферою, на фінансування яких припадає лєвова частка витрат бюджетів громад. Ключові аспекти змін пов'язані з підвищенням автономії бюджетних установ та організацій у виконанні фінансово-господарських функцій і зростанням ролі громадськості в управлінні їх діяльністю.

Екологічні проблеми територіальних громад наразі набувають особливої актуальності. Недосконале екологічного законодавство та недостатній рівень його практичної реалізації; відсутність необхідного доступу та можливостей у органів місцевого самоврядування до проведення необхідних відновлювальних природоохоронних робіт; неврегульованість економічного механізму розподілу плати за використання природних ресурсів між державним та місцевими бюджетами; низька ефективність стимулювання ресурсозберігаючих заходів та екологізації природокористування на рівні регіональних і місцевих бюджетів; відсутність ефективного екологічного менеджменту на місцевому рівні; недостатній рівень фінансування заходів з

охорони довкілля; невідповідність видатків природоохоронного спрямування реальним потребам – це лише невеликий перелік питань, які потребують невідкладного розв’язання аби екологічна ситуація в територіальних громадах почала поліпшуватися.

Варто акцентувати увагу та тому, що на першому етапі децентралізації відбулося поступове зростання обсягів фінансування закладів освіти (рис. 2.15).

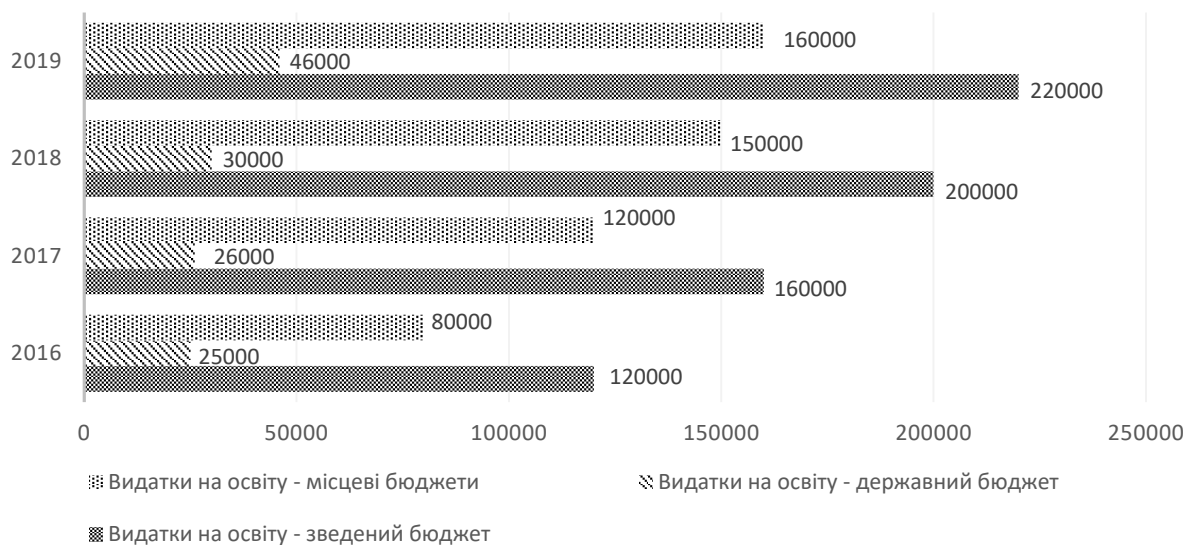

Рис. 2.15. Динаміка видатків на освіту з бюджетів різних рівнів, млн грн

Джерело: складено автором на основі [142, 149].

У складі освітніх видатків найбільшу питому вагу становлять видатки на загальну середню освіту. Збільшення частки цієї групи витрат зумовлене впровадженням принципу субсидіарності, який забезпечує максимальне наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. Це реалізується шляхом використання освітньої субвенції з державного бюджету, що надходить до районних органів влади та ОТГ (Додаток К). В умовах розширення повноважень місцевої влади і зростання дохідної частини бюджетів громад, спостерігається поступове збільшення й власних витрат місцевих бюджетів на загальну середню освіту.

Згідно зі змінами в законодавстві освітня субвенція розподіляється між місцевими бюджетами на основі визначеної формули, за принципом урахування реального контингенту здобувачів освіти. Це дозволяє

врегулювати питання справедливого розподілу коштів та збільшити обсяг освітньої субвенції для окремих громад, що дозволяє економити власні кошти ОТГ та частково вирішувати питання дефіциту освітньої субвенції [289]. Нова формула розрахунку освітньої субвенції стимулює керівників ОТГ до прийняття управлінських рішень щодо оптимізації мережі малокомплектних шкіл. Органам місцевого самоврядування надана можливість самостійно аналізувати й оцінювати спроможність освітньої мережі, що належить до сфери їхнього управління, передбачити заходи зі стратегії розвитку громади, які сприяють підвищенню ефективності управління видатками місцевих бюджетів та підвищенню якості надання освітніх послуг.

За даними Міністерства фінансів України у 2017-2018 рр. в Україні функціонувало 282 малокомплектні школи I ступеню, у кожній з яких навчалось менше 10 дітей, 955 шкіл I – II ступенів із кількістю 40 і менше учнів, 2 301 школа I–III ступенів із менш як 100 учнів у кожній, що призвело до неефективного використання коштів (у 2018 р. – близько 2 млрд грн). Неефективність мережі закладів освіти призводить до збільшення вартості навчання на одного учня. У багатьох місцевих бюджетах середні витрати на підготовку одного учня у 2017-2018 рр. значно перевищували середню вартість в Україні (14,9 тис. грн на рік) і становили від 23,0 тис. грн до 36,1 тис. грн [149]. Також, варто зауважити, що показник співвідношення кількості учнів на 1-го вчителя в Україні нижчий майже в півтора рази за середній показник у країнах із високою якістю освітніх послуг. Зокрема в країнах ЄС на 1-го вчителя в середньому припадає 16 учнів, в Україні – 9 учнів [142].

Формування ефективної мережі шкіл у територіальних громадах матиме позитивний вплив на якість шкільної освіти та раціональне використання коштів місцевих бюджетів. Місцевим органам влади варто сконцентруватися на пошуку рішень та компромісів з жителями громад, проводити громадські слухання щодо оптимізації шкіл. Важливим є аналіз шкільної мережі за такими показниками: кількість учнів та дітей дошкільного віку, приріст населення в останні роки, відстань між школами, стан доріг між населеними пунктами,

середні витрати на одного учня в кожній школі, наявність висококваліфікованих вчителів [160].

За результатами проведеного аналізу можна виділити низку позитивних та негативних тенденцій щодо управління в освітній галузі. Позитивним є те, що розвиток освіти в Україні здійснюється на засадах європейських принципів, проявом яких є зміни у фінансуванні, де витрати визначаються в розрахунку на одного учня, а також у застосуванні підходу, коли «гроші ходять за дитиною». Реформування системи фінансування освіти за принципом субсидіарності дозволило спрямовувати значні фінансові ресурси на розбудову якісної, сучасної та доступної освіти. Водночас прослідковується значна нерівномірність у якості освітніх послуг між територіальними громадами, що пов'язано з необхідністю ОТГ спрямовувати власні доходи на дофінансування освітніх закладів, недостатньою компетентністю органів місцевого самоврядування в управлінні освітньою мережею [241].

Із прийняттям Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» (2017 р.) та ухваленням відповідних нормативних актів, розпочався процес реформування системи охорони здоров'я [207]. Здійснюється перехід до нового механізму її фінансування за принципом «гроші ходять за пацієнтом», а також формування однакових підходів для доступу територіальних громад до підтримки, передбаченої різноманітними програмами розвитку охорони здоров'я в сільській місцевості. Органам місцевого самоврядування надано повноваження самостійно визначати пріоритетні напрями розвитку медичних закладів, підпорядкованих їхній території, що дозволить створити конкурентні умови для оптимізації, утримання й розвитку закладів медичної інфраструктури та підвищення якості медичних послуг для забезпечення невід'ємного права громадян на здоров'я. Основні повноваження ОМС у сфері охорони здоров'я закріплені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [218].

Серед ключових проблем, які сформувалися в системі охорони здоров'я, слід виокремити ті, що пов'язані з необхідністю оптимізації мережі медичних

закладів через брак фінансового забезпечення, обмеженість власних фінансових ресурсів громад, нестачу фахівців, особливо в сільській місцевості. Особливо гостро постає питання утримання мережі ФАПів, які не відповідають вимогам і потребують значних витрат коштів, адже, з одного боку, оптимізація надає позитивний ефект, з іншого – постає проблема забезпечення рівного доступу населення до медичної допомоги. Водночас, згідно із Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» саме на органи місцевого самоврядування покладені обов'язки за прийняття рішень по оптимізації, створенню, реорганізації або перепрофілюванню комунальних закладів охорони здоров'я [144].

В умовах реформування системи охорони здоров'я впроваджуються нові підходи та форми щодо організації надання послуг первинної медичної допомоги (далі – ПМД) (табл. 2.9). Функціонування ПМД здійснюється на основі стратегічного плану розвитку закладу (з визначенням його майбутнього статусу, ключових напрямів розвитку, джерел фінансування), до розробки якого необхідно залучати посадових осіб ОТГ, працівників закладів, місцеву спільноту.

Таблиця 2.9

Форми організації надання послуг ПМД на території ОТГ в Україні

Форма організації	Зміст міжбюджетних відносин
1. Автономізація (реорганізація закладу ПМД із бюджетних установ у комунальне некомерційне підприємство (КНП), що належить ОТГ)	Делегування виконання завдань із передачею відповідних ресурсів
2. Створення власного (нового) центру ПМД як комунального некомерційного підприємства (КНП)	Власні повноваження ОТГ
3. Надання послуг жителям ОТГ закладом ПМД відповідної районної ради	Міжбюджетні трансферти районному бюджету з бюджету ОТГ
4. Міжмуніципальна угода про співробітництво з ОТГ, у яких функціонує Центр ПМД, який діє як КНП	Міжмуніципальне співробітництво
5. Залучення приватного медичного центру для надання послуг ПМД місцевому населенню або лікарів, зареєстрованих як приватні підприємці	Укладання договорів з відповідним розпорядником бюджетних коштів

Джерело: побудовано на основі [124].

Особлива роль у розвитку медичних закладів належить тим ОМС, на території яких розташовані ПМД і на яких покладено відповідальність за

організацію та фінансування якісної медичної допомоги мешканцям громад. Основні завдання органів влади в управлінні місцевими фінансами такі: забезпечення коштів для фінансування витрат на утримання приміщень, придбання обладнання та програмного забезпечення; упровадження цільових програм, спрямованих на отримання громадою послуг; оплата комунальних послуг, енергоносіїв [235].

Згідно з положеннями Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» ОМС у межах своєї компетенції можуть фінансово підтримувати комунальні заклади охорони здоров'я шляхом оновлення їх матеріально-технічної бази, здійснення капітальних ремонтів і реконструкцій, підвищення оплати праці медичних працівників (програми «місцевих стимулів»), якості надання населенню медичних послуг та інші заходи в сфері охорони здоров'я [207]. Відповідно до чинного законодавства України фінансування закладів ПМД, засновниками яких є ОМС, може здійснюватися за 4-ма потенційними джерелами (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Джерела фінансування закладів ПМД, засновниками яких є ОМС

Джерела фінансування	Базові положення
Капітаційні виплати	Кошти, призначені для надання стандартного гарантованого пакета медичних послуг за програмою державних медичних гарантій, що сплачуватимуться на розрахунковий рахунок закладу ПМД відповідно до положень договору, укладеного між таким закладом і НСЗУ.
Цільові програми на державному та регіональному рівнях	Єдина субвенція на будівництво нових амбулаторій у сільській місцевості та закупівлю обладнання у рамках формування спроможної мережі ПМД
Програми, що фінансуються з бюджету ОТГ	Інвестиції ОТГ у приміщення, обладнання і програмне забезпечення, а також спеціальні програми, як-от: вакцинація або профілактика грипу в зимовий період, виплата премій лікарям за показниками вакцинації тощо.
Благодійна допомога та внески донорів	Додаткове фінансування від підприємств, розташованих на території ОТГ; отримання фінансової чи технічної допомоги від міжнародних програм і проєктів.

Джерело: складено на основі [218, 223, 235].

Відповідно до Бюджетного кодексу України з бюджету ОТГ оплачуються комунальні послуги та енергоносії, що споживають медичні

заклади. Підвищення доступності та якості медичного обслуговування в територіальних громадах забезпечується шляхом здійснення заходів щодо розроблення, затвердження, фінансування, виконання державних цільових програм, спрямованих на охорону, поліпшення, збереження та відновлення здоров'я населення, надання субвенцій із Державного бюджету України місцевим бюджетам для розвитку охорони здоров'я в сільській місцевості, а також належного контролю за цільовим та ефективним використанням коштів, спрямованих на виконання зазначених заходів.

Джерелами фінансування заходів з підвищення доступності та якості медичного обслуговування в ОТГ є:

- 1) кошти Державного бюджету України в порядку, визначеному законом;
- 2) кошти місцевих бюджетів;
- 3) гранти, дарунки, благодійні внески і пожертви та інші види благодійності;
- 4) кошти міжнародних організацій;
- 5) інші джерела, не заборонені законодавством [223].

За розрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я та ЄС, для ефективного функціонування системи охорони здоров'я її фінансування має становити не менше 6-8% ВВП. На систему охорони здоров'я України з місцевих бюджетів у 2017 р. виділено близько 2,9% ВВП, у 2018 р. – 2,8% [128]. Відбувається щорічне зростання обсягу видатків державного бюджету на фінансування системи охорони здоров'я, яке у 2017 р. становило 57 млрд грн [58].

Згідно з Бюджетним кодексом України бюджетам ОТГ, які створюються відповідно до закону і перспективного плану формування територій громад від 2015 р., надається медична субвенція з метою фінансового забезпечення реалізації делегованих повноважень органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я. Медична субвенція спрямовується на оплату поточних

видатків медичних закладів, крім видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв [25].

Відповідно до змін, внесених до Порядку та умов надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, обсяги субвенцій, що спрямовувалися на ПМД у 2019 р., становили не більше 40 % загального обсягу субвенцій для районів та ОТГ, які добровільно об'єдналися на базі районів, та не більше 30 % загального обсягу субсидій для міст обласного значення та ОТГ, які добровільно об'єдналися на базі міст обласного значення. На вторинну медичну допомогу було визначено кошти в обсязі не менше 60 і 70 % відповідно [25]. Ці обсяги субвенції ОТГ повинні були передавати до бюджетів відповідних районів, міст обласного значення для здійснення ними видатків на вторинну медичну допомогу .

Динаміка окремих видів субвенцій на першому етапі децентралізації показувала різновекторні тенденції. Так, якщо розміри освітньої субвенції впродовж 2016-2019 рр. зростали, то обсяги медичної субвенції та субвенції на соціальний захист населення починаючи з 2018 р. демонстрували зниження (рис. 2.16). Попри те, що обсяги субвенції на соціальний захист населення зменшилися, зростання власних доходів місцевих бюджетів створило умови для збільшення фінансування соціальної сфери.

Рис. 2.16. Динаміка обсягів окремих видів субвенції в Україні, млн грн

Джерело: побудовано на основі [2].

Процеси децентралізації торкнулися й сфери культури, яка є важливою складовою підвищення якості життя мешканців громад. Відповідно до чинного законодавства територіальна громада має забезпечити реалізацію

прав громадян на задоволення культурно-освітніх потреб мешканців громади, на бібліотечне обслуговування, надання рівного доступу до культурних послуг, інформації та сучасних інформаційних технологій [277]. Окрім власних коштів громад, фінансування закладів культури ОТГ здійснюється на основі реалізації мікропроектів шляхом спільного фінансування з обласного бюджету та бюджетів ОТГ у межах відповідних програм [278]. Водночас у сфері культури актуальними залишаються питання недостатнього рівня фінансування закладів культури, більшість з яких є дотаційними, низького рівня оплати праці і, як наслідок, рівня кадрового забезпечення й кваліфікації працівників.

З метою вирішення наявних проблем на державному рівні прийнято Довгострокову стратегію розвитку української культури, метою якої є «створення умов для сприяння творчій активності громадянина і формування в Україні громадянського суспільства європейського рівня» [56]. Стратегією передбачено розвиток мережі моніторингових або дослідницьких центрів завдання яких полягає в розробці й застосуванні системи показників впливу культури на соціально-економічний розвиток. Також передбачено «перехід до грантової системи фінансування сфери культури шляхом розвитку державно-приватного партнерства та розширення повноважень закладів культури й залучення додаткових джерел фінансування культурних проєктів через спеціальні фонди та програми підтримки» [56].

Реалізація положень Стратегії на рівні громад потребує значної організаційної та інформаційної підтримки з боку органів державної влади. Ключові ж завдання органів місцевого самоврядування полягають у комплексній трансформації системи управління закладами культури, зокрема її адаптації до особливостей населеного пункту, інтересів і потреб мешканців громади. На цьому шляху слід враховувати можливості поступового розширення джерел фінансування й самоокупності закладів культури, сприяти створенню нових робочих місць та підвищенню рівня зарплат фахівцям у цій сфері.

Актуальною проблемою територіальних громад, яка потребує невідкладного розв'язання, є збереження довкілля. Аналіз екологічної ситуації в Україні засвідчує назріваючу кризу, яка щороку поглиблюється (Додаток М). Дані додатку свідчать, що екологічна ситуація в Україні у 2019 р. порівняно з 2015 р. істотно погіршилася.

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» зазначено, що однією з найгостріших екологічних проблем є забруднення атмосферного повітря [220]. Аналіз показників забруднення повітряного басейну Житомирської області свідчить про збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами: у 2018 р. обсяг викидів становив 12 970,6 т або 125, 5% проти 2017 р. Найбільше забруднюючих речовин надійшло в атмосферу зі стаціонарних джерел (у 2015 р. – 60 % від їхнього загального обсягу) відповідно до показника в Україні – 63,2 %, від пересувних джерел – 36,8 % викидів [237, 250, 251].

За статистикою, Україна посідає останнє місце серед європейських країн з управління відходами. Загальною тенденцією є низький рівень перероблення й утилізації твердих побутових відходів та високий показник захоронення відходів на полігонах (93%), 2% відходів спалюється, а лише 4,5% потрапляє на заготівельні пункти вторинної сировини і сміттєпереробні заводи. Щороку кожен українець генерує понад 300 кг різноманітного сміття, а вся країна – понад 11 млн т; загальна площа сміттєзвалищ охоплює 5% території країни [152]. Лише на Житомирщині станом на 01.01.2019 р. в обласному реєстрі місць видалення відходів є 845 сміттєзвалищ, які займають 509 га площі, та 6 полігонів, що розташовані на 123 га [237].

Розв'язання проблеми поводження з відходами потребує ефективного законодавчого регулювання, використання кращих європейських практик й урахування національних особливостей природоохоронної діяльності. Зокрема згідно із законом України «Про відходи» (2018 р.) забороняється захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів [199]. Схожа

норма діє в країнах-членах ЄС. Реальний стан поводження з побутовими відходами в Україні засвідчує низький рівень практичної реалізації екологічного законодавства на місцях. Однак Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, має виконувати взяті на себе зобов'язання.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 80 % захворювань людей пов'язані саме з якістю питної води. Наразі понад 75% населення України споживає воду з поверхневих джерел водопостачання. Частка забруднених у загальній кількості скинутих вод у водні об'єкти в середньому по Україні досягає 20,3 % [251, 252]. Водночас, варто зауважити, що впродовж останніх років зменшується об'єм скидання забруднених зворотних вод без очищення в поверхневі водні об'єкти [237, 250, 251].

Забруднення землі – ще одна з найбільших екологічних проблем, яка склалася в територіальних громадах України. Стан ґрунтів стає вже не аграрним питанням, а проблемою екологічної безпеки загальнодержавного значення. Хімічне забруднення ґрунтів пестицидами й іншими забруднюючими речовинами завдає значної шкоди довкіллю та здоров'ю людини [249]. Досить часто, органи місцевого самоврядування не здатні самостійно впоратися з загрозами хімічного забруднення земель, через брак фінансових ресурсів або інших інструментів для ефективного розв'язання окресленої проблеми.

Важливе місце у підвищенні родючості та збереженні ґрунтів й вирощуванні екологічно чистої продукції належить органічним добривам. Однак внаслідок скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва їх використання суттєво знизилося. Водночас площі земель, оброблених пестицидами, щорічно збільшуються та значно перевищують площі, оброблені органічними добривами. Для прикладу, у 1990 р. було внесено 6207,8 кг/га органічних добрив на одиницю с/г угідь, тоді як у 2019 р. лише 280,7 кг/га, тобто у 22 рази менше [58].

Попри те, що наразі в Європі популярним є органічне виробництво, де внесення мінеральних добрив і пестицидів фактично нівельоване, в Україні

органічне виробництво лише зароджується. Фермери з пересторогою ставляться до нових органічних методів вирощування сільськогосподарської продукцію, побоюючись втрати або зменшення врожайності. Обробіток ґрунту із застосування органіки лише починає освоюватися.

Таким чином, основними екологічними проблемами, що впливають на соціально-економічний розвиток територій, залишаються: забруднення довкілля (викиди забруднюючих речовин в атмосферу, несанкціоновані сміттєзвалища, низький рівень поводження з відходами, забруднення водоймищ); відсутність каналізацій або непридатність їх до використання, застарілі очисні споруди та технології очищення води, невідповідність гігієнічним нормам якості питної води, нестача прісної води; антропогенні зміни ландшафтів, нерациональне використання природних ресурсів тощо.

Розв'язання окреслених проблем потребує активних дій як з боку органів місцевої влади, так і мешканців громад. Відповідно до чинного законодавства органам місцевого самоврядування надано повноваження у сфері забезпечення екологічної стабільності територій. Однак фактично ОМС опікуються лише питаннями побутових й інших відходів та питного водопостачання. Водночас, згідно з Концепцією реформування системи державного нагляду у сфері охорони довкілля, затвердженої в травні 2017 р., визначено право місцевих громад контролювати зелені насадження, засмічення землі, полювання та боротьбу з браконьєрством, а також охорону природно-заповідного фонду місцевого значення. Громади також мають повноваження з контролю за вирубкою лісів, забрудненням стічних вод, стихійними сміттєзвалищами [105].

В умовах наростання екологічних та природоохоронних проблем набувають актуальності питання ефективності управління фінансовим потенціалом екологічної складової сталого розвитку ОТГ, адже наявний на території природно ресурсний потенціал та його раціональне використання є запорукою сталого розвитку громад. Однак ефективність природоохоронних заходів, що реалізуються територіальними громадами, доки є низькою.

Недостатнє фінансування природоохоронних заходів з боку держави, обмеженість власних фінансових можливостей, відсутність чіткого фінансово-економічного механізму реалізації природоохоронних заходів стримують процеси захисту довкілля на рівні громад.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» для фінансування заходів щодо ОНПС утворюються державний та місцеві фонди охорони довкілля [222]. Згідно з чинним законодавством, джерелами надходжень цих фондів є: «частина екологічного податку; частина грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності; цільові та інші добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян» [222].

Аналіз структури капітальних інвестицій на охорону довкілля свідчить, що у 2019 р. найбільшу частку фінансових ресурсів було спрямовано на охорону атмосферного повітря; очищення зворотних вод; поводження з відходами; захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод; радіаційну безпеку (рис. 2.17).

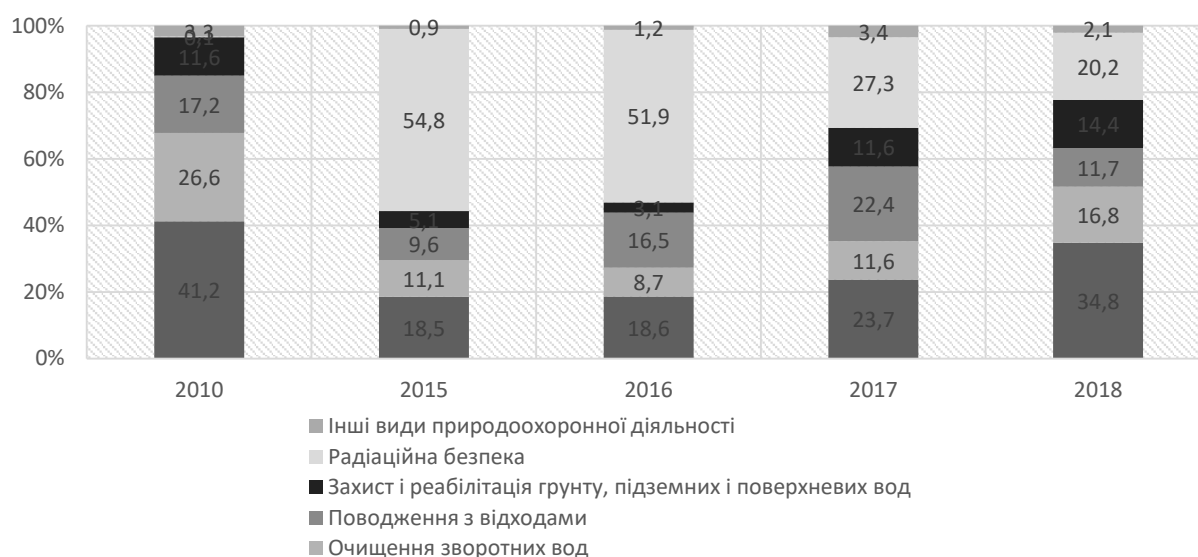

Рис. 2.17. Структура капітальних інвестицій на охорону довкілля в Україні, 2019 р., %

Джерело: побудовано автором на основі [250, 251].

В контексті децентралізації актуалізується питання щодо розподілу функцій управління природними ресурсами між органами державної та місцевої влади, а також поліпшення системи розподілу плати за використання природних ресурсів між державним й місцевими бюджетами. Реформа місцевого самоврядування відкрила територіальним громадам можливість акумулювати в місцевих бюджетах більше коштів для фінансування природоохоронних заходів. Варто акцентувати увагу на тому, що впродовж останніх років відбувалося збільшення питомої ваги місцевих бюджетів у загальних публічних видатках на реалізацію проєктів екологічного спрямування. Отже, характерна висхідна динаміка у видатках місцевих бюджетів порівняно з видатками державного бюджету на природоохоронні цілі.

Бюджетним кодексом України, законом про Державний бюджет на відповідний рік визначено нормативи зарахування окремих видів доходів до бюджетів ОТГ на природоохоронні заходи (Додаток Н). Значно розширено джерела фінансового забезпечення ОТГ, поповнення дохідної бази місцевих бюджетів, у тому числі коштом зборів та платежів за використання природних ресурсів. У державному бюджеті на 2019 р. вперше передбачено субвенцію місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об'єктах комунальної власності в обсязі 0,6 млрд грн.

Одним із головних інструментів фінансового забезпечення природоохоронних заходів є екологічний податок (табл. 2.11). Впродовж досліджуваного періоду відбувся перерозподіл екологічного податку таким чином: передано з Державного бюджету на місця 80 % екологічного податку, з них 55 % було спрямовано в обласні бюджети, а 25 % в районні бюджети, бюджети міст обласного значення, бюджети ОТГ. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку» у 2016 р. було поновлено правову норму зарахування екологічного податку до спеціального фонду місцевих бюджетів. Згідно із запровадженими змінами 55 % екологічного податку спрямовується

до спеціального фонду місцевих бюджетів, а 45 % (окрім екологічного податку, що справляється за викиди радіоактивних відходів, який зараховується до спеціального фонду Державного бюджету) надходить до загального фонду державного бюджету [200].

Таблиця 2.11

Розподіл коштів від екологічного податку між державним і місцевими бюджетами в Україні, %

Розподіл коштів між державним та місцевими бюджетами	Роки				2019 р. до 2016 р., +/-
	2016	2017	2018	2019	
Загальний фонд Державного бюджету України (окрім податку з радіоактивних відходів)	20	20	45	45	25
Спеціальний фонд Державного бюджету України	0	0	0	0	0
Загальний фонд місцевих бюджетів	80	0	0	0	-80
Спеціальний фонд місцевих бюджетів, у т. ч.:	0	80	55	55	55
до обласних бюджетів	55	55	30	30	-25
до бюджетів міст районного значення, сіл, селищ, ОТГ	25	25	25	25	0

Джерело: складено на основі [149].

Така міжбюджетна трансформація сприятиме реалізації економічних інтересів територіальних громад у розв'язанні екологічних проблем [38]. Законодавчі зміни, пов'язані з умовами надходження та використання екологічного податку можна вважати позитивним фактором зміцнення фінансового потенціалу територіальних громад й важливим інструментом фінансового забезпечення заходів природоохоронного характеру.

Реалізація таких важливих заходів, як вирішення питання управління відходами, якості атмосферного повітря, доступу населення до питної води та інші потребують значних фінансових витрат, відтак не зможуть бути виконані за рахунок місцевих бюджетів. Адже більшість бюджетів громад мають дотаційний характер, а органи місцевого самоврядування неспроможні акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм охорони

довкілля. Дієвим способом вирішення природоохоронних проблем є введення комплексних екологічних програм як на державному, так і на локальному рівнях, які сприятимуть забезпеченню фінансових і виробничих ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

Зміни, пов'язані з реформою децентралізації, вимагають встановлення особливостей реалізації фінансового потенціалу соціально-екологічного розвитку територіальних громад. Встановлено, що ключові проблемами, які сформувалися в системах освіти та охорони здоров'я, пов'язані з необхідністю оптимізації мережі освітніх і медичних закладів через брак фінансового забезпечення з державного бюджету й обмеженість власних фінансових ресурсів громад, нестачу фахівців у цих сферах, особливо в сільській місцевості. Актуальними залишаються питання недостатнього рівня фінансування закладів культури, більшість з яких є дотаційними, низького рівня оплати праці і, як наслідок, рівня кадрового забезпечення й кваліфікації працівників цієї галузі. Водночас зростання дохідної частини місцевих бюджетів, через розвиток фінансового потенціалу громад, уможлиблює модернізацію систем управління освітою, охороною здоров'я, соціально-культурною сферою, захисту довкілля на їх територіях.

Доведено, що екологічні проблеми територіальних громад наразі набувають особливої актуальності. Реалізація таких важливих заходів, як вирішення питання управління відходами, якості атмосферного повітря, доступу населення до якісної питної води потребують значних фінансових витрат, відтак не можуть бути виконані суто коштом місцевих бюджетів. Встановлено, що більшість бюджетів громад мають дотаційний характер, а органи місцевого самоврядування неспроможні акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм охорони довкілля. Дієвим способом вирішення природоохоронних проблем є розробка та реалізація комплексних екологічних програм, які сприятимуть розподілу й використанню фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

2.3. Оцінка стану фінансової спроможності територіальних громад в умовах воєнного стану

У червні 2020 р. перший етап реформи децентралізації офіційно було завершено й, відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України, затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, основою якого стали 1469 територіальних громад. Другий етап децентралізації в Україні припав на 2020-2021 рр. Впродовж цього періоду було внесено зміни до виборчого законодавства й проведено місцеві вибори, закладено підґрунтя для якісного поступу систем освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва тощо. Покладалися надії на те, що внесення змін до Конституції України в частині децентралізації, сприятиме успішному завершенню реформи.

Проте війна, розпочата рф 24 лютого 2022 р. проти суверенної держави України, створила безпрецедентні загрози європейській демократії й внесла корективи у життєдіяльність країни. Потужною основою опору російській окупації стала єдність регіонів України, базисом яких є територіальні громади. З перших днів війни органи місцевого самоврядування вирішували питання територіальної оборони, волонтерської допомоги збройним силам, підтримки внутрішньо переміщених осіб, місцевої економіки, мешканців громад і багато інших.

За даними Мінреінтеграції станом на початок 2023 р. 326 українських громад залишалися у зоні ведення бойових дій або у тимчасовій окупації. Низка територіальних громад Київської, Чернігівської, Сумської областей були деокуповані на перших етапах війни, окремі громади Миколаївської, Херсонської, Харківської областей були звільнені восени 2022 р. Тилові громади північно-західного та центрального регіонів України стали базисом соціально-економічної стійкості країни й прихистком для мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Саме вони взяли на себе відповідальність за підтримку економіки країни та життєздатності населення.

Однією із причин стійкості територіальних громад до викликів зовнішнього середовища стала реформа децентралізації, в основу якої були закладені давні європейські традиції, задекларовані Європейською хартією місцевого самоврядування (Страсбург, 1985) та Європейською хартією міст (1992). Системна як військова, так і гуманітарна допомога з боку європейських та міжнародних партнерів, фінансових інститутів, донорських організацій сприяли забезпеченню базових потреб населення територіальних громад та їх стійкості до небувалих викликів. Попри потужну підтримку з боку ЄС, США, Канади, Австралії й інших країн, людські, матеріальні, фінансово-економічні та інші втрати, яких зазнали від російської агресії територіальні громади в Україні є колосальними. Зруйновані об'єкти житлової, енергетичної, соціальної, фінансової інфраструктури є практично у кожному населеному пункті.

Перший рік війни став роком випробувань для місцевого самоврядування, проте воно змогло довести свою фінансову стійкість. Свідченням цьому може стати зростання частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України з 22,6 % у 2020 р. до 24,4 % у 2022 р. Окрім того, бюджети територіальних громад демонструвати стійку тенденцію до зростання доходів (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Динаміка доходів бюджетів різних рівнів, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [149].

Впродовж 2020-2021 рр. доходи бюджетів територіальних громад зросли у 4,5 рази, відбулося збільшення дохідної бази обласних бюджетів.

Водночас доходи районних бюджетів зменшилися, оскільки відповідно до Постанови Верховної ради України «Про утворення та ліквідацію районів» 490 районів було ліквідовано натомість сформовано 136 нових. Початок воєнних дій став для місцевих органів самоврядування випробуванням на міцність. У 2022 р. громади у яких не велися активні бойові дії або, які були звільнені від російських загарбників, спромоглися забезпечити надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів й отримати доходів у сумі 285,1 млрд грн.

У структурі доходів місцевих бюджетів у 2022 р. домінували податкові надходження – 70,9 %, офіційні трансферти – 24,7 %, неподаткові надходження – 3,9 %. У складі податкових надходжень податок на доходи фізичних осіб був ключовим. Питома вага надходжень від ПДФО у складі доходів загального фонду місцевих бюджетів у 2022 р. становила близько 68 %. Однією з причин зростання надходжень від ПДФО стали зміни у Бюджетному кодексі, відповідно до яких з 01.01.2022 р. до місцевих бюджетів зараховується 64 % цього податку проти 60 % як це було у попередні періоди.

За даними Міністерства фінансів України фактично до загального фонду місцевих бюджетів за перший рік війни надійшло понад 398,1 млрд грн. Попри воєнне становище і тимчасову окупацію рф частини українських територій, місцевим органам самоврядування вдалося у 2022 р. на 13,1 % порівняно з 2021 р. збільшити надходження до загального фонду місцевих бюджетів (табл. 2.12). У 2022 р. спостерігався приріст надходжень від справляння єдиного податку до місцевих бюджетах на 1,0 млрд грн або 2,1% проти 2021 р. Позитивну динаміку доходів від цього податку вдалося забезпечити через оперативні дії уряду, який з початком воєнних дій вніс зміни у податкове законодавство країни. Зокрема суб'єкти бізнесу отримали право перейти на спрощену систему оподаткування й сплачувати 2 % від обороту замість 18 % податку на прибуток і ПДВ.

Таблиця 2.12

Структура доходів загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн

Показник	Рік			Відхилення 2022 р. до 2021 р.		Питома вага у 2022 р., %
	2020	2021	2022	Сума	Темп приросту	
Податок на доходи фізичних осіб	177,8	212,2	272,2	60	128,3	68,4
Єдиний податок	37,9	46,2	47,2	1,0	102,1	11,8
Плата за землю	31,5	35,3	29,6	-5,7	83,8	7,4
Податок на майно	5,8	7,8	7,4	-0,7	91,0	1,8
Акцизний податок	-	17,8	13,1	-4,8	73,3	3,3
Плата за адміністративні послуги	-	3,6	3,3	-0,3	92,4	0,8
Податок на прибуток	-	15,8	12,2	-3,5	77,5	3,2
Інші	37,1	13,2	13,4	0,2	101,5	3,3
Всього	290	351,9	398,1	46,2	113,1	100

Джерело: складено на основі [149].

Варто зауважити, що надходження від плати за землю до місцевих бюджетів зменшилися у 2022 р. на 16,2 % порівняно із попереднім періодом. Відповідно до змін у податковому законодавстві нарахування земельного податку та орендної плати за землю на тимчасово окупованих територіях або там де ведуться бойові дії було призупинено. Аналогічна ситуація склалася і з податком на нерухоме майно, сума неотримання якого у 2022 р. склала 0,7 млрд грн або на 9,0 % менше ніж у попередньому періоді. В умовах воєнного стану справляння цього податку призупинено на територіях ведення воєнних дій, а також на тимчасово окупованих територіях.

Недоотримали місцеві бюджети кошти від справляння акцизного податку, оскільки впродовж квітня-вересня 2022 р. діяла його нульова ставка зокрема на пальне. Запровадження таких податкових змін було вимушеним кроком спрямованим на підтримку суб'єктів бізнесу й населення, через різке підвищення цін на пально-мастильні матеріали після низки ракетних атак з боку РФ на енергетичну інфраструктуру України.

Найменшу питому вагу в структурі доходів місцевих бюджетів у 2022 р. займав такий вид надходжень як плата за адміністративні послуги – 0,8 %. З початком воєнних дій місцеві органи влади вимушені були призупинити надання адміністративних послуг, а часткове їх відновлення стало можливим лише у тих громадах, де не ведуться воєнні дії і які не перебувають в тимчасовій окупації. Така ситуація вплинула на зменшення надходжень до місцевих бюджетів від надання цього виду послуг на 7,6 % у 2022 р. проти 2021 р.

Результати оцінки дохідної бази місцевих бюджетів в розрізі окремих регіонів засвідчили той факт, що рівень їх виконання безпосередньо залежав від ступеню ведення бойових дій. Найгірша ситуація з наповненням місцевих бюджетів доходами склалася у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Харківській областях. Це ті регіони, які найбільше потерпають від збройної агресії РФ. Водночас низка областей на заході та півночі України продемонстрували позитивну динаміку й приріст доходів бюджетів у 2022 р. Сприяли наповненню місцевих бюджетів цих областей релокація з окупованих територій бізнесу й внутрішнє переміщення працездатного населення.

Попри те, що територіальні громади виявили фінансову стійкість і в переважній більшості змогли забезпечити надходженнями місцеві бюджети, їх залежність від трансфертів з державного бюджету все ще залишається високою (рис. 2.19).

Рис. 2.19. Частка трансфертів з державного бюджету в бюджетах різних рівнів, %

Джерело: побудовано автором на основі [149].

Найбільша частка трансфертів на другому етапі децентралізації продовжує спрямовуватися до обласних бюджетів. Проте, якщо у 2020-2021 рр. вони на 57 % формувалися за рахунок трансфертів з держаного бюджету, то у 2022р. лише на 32 %. Варто зауважити, що обласні бюджети виконують переважно транзитну функцію і кошти, які до них надходять, підлягають подальшому перерозподілу за цільовим призначенням. Районні бюджети впродовж 2020-2021 рр. на 57 % були дотаційними, у 2022 р. лише на 32 %. Бюджети територіальних громад впродовж 2020-2022 рр. демонстрували стійку тенденцію до зменшення залежності від трансфертів з державного бюджету. Так, якщо у 2020 р. їх бюджети на 31 % формувалися за рахунок трансфертів, то у 2022 р. залежність від державної підтримки зменшилася до 25 %.

Попри військовий стан й труднощі, пов'язані з військовими діями на території країни, у 2022 р. уряд виділив понад 150 млрд грн на реалізацію програм підтримки динамічного і збалансованого розвитку територій (рис. 2.20).

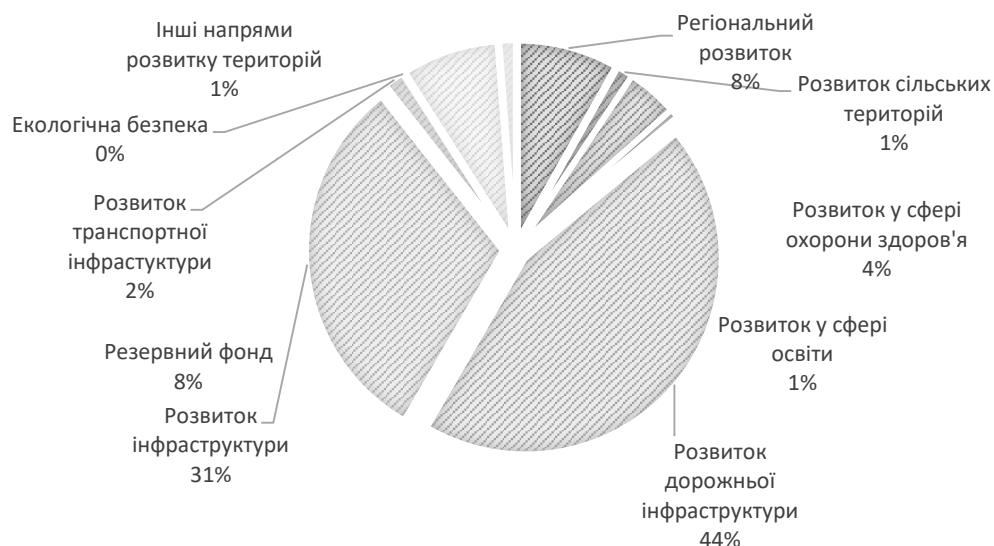

Рис. 2.20. Напрями державної фінансової підтримки розвитку територіальних громад у 2022 р., %

Джерело: побудовано автором на основі [149].

Очевидно, що пріоритетом фінансової підтримки громад залишався їх інфраструктурний розвиток. Зокрема, із 150 млрд грн виділених урядом коштів, 44 % було спрямовано на розбудову дорожньої інфраструктури, 31 % – на інші інфраструктурні об’єкти. Фінансування розвитку охорони здоров’я та освіти у 2022 р. займало відносно невисоку питому вагу у складі державної підтримки. Найменше коштів було виділено на заходи підтримки екологічної безпеки в регіонах.

Виконання видаткової частини місцевих бюджетів з початком воєнних дій зазнало певних змін. У 2022 р. проти 2021 р. у понад 5 разів зросли видатки на забезпечення правопорядку й безпеки в регіонах, збільшено витрати на утримання органів судової влади. На 1,1 млрд грн підвищилося фінансування витрат на соціальний захист й соціальне забезпечення громадян. Певне зниження витрат відбулося в галузях освіти й охорони здоров’я, на 79 % зменшено фінансування природоохоронних заходів, суттєво знизилися витрати на утримання органів місцевого самоврядування базового рівня (рис. 2.21).

Рис. 2.21. Виконання видаткової частини місцевих бюджетів у 2020-2022 рр., млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [149].

Якщо провести аналіз видатків у розрізі загального та спеціального фондів місцевих бюджетів, то у 2022 р. спостерігалось зменшення капітальних

витрат спеціального фонду й зростання витрат загального. Кошти спеціального фонду, які до війни переважно спрямовувалися на модернізацію й розвиток місцевої інфраструктури, були спрямовані на вирішення більш нагальних потреб внутрішньо переміщених осіб й осіб, які втратили житло. Ключовим джерелом зростання витрат загального фонду місцевих бюджетів були субвенції з державного бюджету, метою яких було зміцнення територіальної оборони громад.

Динаміка видатків загального та спеціального фондів у розрізі окремих груп місцевих бюджетів на другому етапі децентралізації була різновекторною (рис. 2.22). Якщо видатки обласних бюджетів демонстрували тенденцію до зростання у 2021 р. і зниження у 2022 р., то видатки районних бюджетів зменшилися впродовж досліджуваного періоду з 112,1 млрд грн до 0,9 млрд грн. На противагу їм бюджетам територіальних громад вдалося у 2021 р. проти 2020 р. збільшити видатки у понад три рази. З початком війни обсяг видатків з бюджетів територіальних громад зменшився на 9,9 %.

Рис. 2.22. Динаміка видатків загального та спеціального фондів за видами бюджетів, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [149].

Попри виклики, з якими стикнулося місцеве самоврядування у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ, переважній більшості громад вдалося забезпечити роботу критичної інфраструктури, надати прихисток і допомогу внутрішньо-переміщеним особам, здійснювати соціальні виплати, підтримувати життєдіяльність населення. Ключову роль тут відіграють військові адміністрації, утворені на період дії воєнного стану, або ж там де їх

немає – голови територіальних громад. Саме вони відповідають за формування й виконання місцевих бюджетів, функціонування соціальної сфери, житлово-комунального господарства, виконують інші повноваження спрямовані на задоволення потреб жителів територіальних громад.

Зворотна ситуація склалася в окупованих громадах та в громадах на територіях яких ведуться активні бойові дії. Переважна більшість населення, яке проживало на території цих громад, а це за приблизними оцінками експертів понад 60 %, стали вимушеними переселенцями. Місцеві органи самоврядування в громадах, які опинилися в окупації, фактично втратили свої повноваження, а в громадах де ведуться бойові дії ці функції виконують військові адміністрації. Міграція населення та вимушена релокація бізнесу фактично позбавила бюджети цих громад джерел формування дохідної бази. Найбільш вразливими статтями виявилися надходження від ПДФО, акцизного та земельного податків.

В громадах які є зонами ведення бойових дій актуальними стали питання фінансування освіти, медицини, житлово-комунального господарства. Адже дуже часто люди літнього віку, з обмеженими фізичними можливостями, інші вразливі категорії громадян відмовляють залишати свої домівки, а отже потребують соціального обслуговування з боку органів місцевої влади. Аби компенсувати дефіцит бюджетів, місцеві органи влади скорочують витрати практично по всіх статтях, роблять запити про пряму фінансову підтримку з державного бюджету. Проте на відміну від центральних органів влади, місцеве самоврядування має значно менший доступ до позикового капіталу, а залучення міжнародних грантових проєктів для сільських та селищних громад залишається практично неможливим. Активну підтримку населенню, що залишилося на територіях ведення бойових дій, забезпечують волонтери, міжнародні та вітчизняні гуманітарні організації.

Така ситуація у довгостроковій перспективі може мати негативні наслідки, адже дбати про добробут населення громад має місцеве самоврядування. Втрата кадрового потенціалу, руйнація житлового фонду,

інфраструктурних і виробничих об'єктів – це ті проблеми, з якими сьогодні у тій чи іншій мірі стикаються практично всі територіальні громади. Брак фінансових ресурсів не дозволить їх вирішити швидко, а отже питання повернення громадян на місця їх постійного проживання залишатиметься відкритим. Тому відновлення й розвиток фінансового потенціалу територіальних громад є ключовим завданням на найближчу перспективу.

Отже, в умовах воєнних дій, територіальні громади зіткнулися з безпрецедентними військовими, гуманітарними, фінансовими та іншими викликами. Війна активізувала міграційні процеси, негативно вплинула на роботу бізнесу, порушила логістичні зв'язки. Така ситуація спровокувала недоотримання ПДФО, акцизного та земельного податків, доходів від надання адміністративних послуг та інших доходів місцевими бюджетами й обумовила необхідність оцінки фінансової спроможності громад в нових військово-політичних й соціально-економічних реаліях. Встановлено, що реакцією місцевих органів влади на таку ситуацію стало скорочення бюджетних видатків, через звуження або й повне згортання інфраструктурних та інших проєктів, скорочення видатків на державне управління, освіту, охорону здоров'я, соціально-побутове обслуговування населення. Аргументовано, що відновлення фінансового потенціалу територіальних громад повинно стати одним із ключових завдань їх повоєнного розвитку.

Висновки до Розділу 2

1. На першому етапі децентралізації, який тривав впродовж 2014-2019 рр., громади отримали правове підґрунтя для консолідації зусиль та механізми для формування спроможності розв'язувати фінансові, соціальні, екологічні й інші нагальні питання. Детермінація оцінки фінансового потенціалу ОТГ обумовила необхідність аналізу доходів місцевих бюджетів, результати якого засвідчили їх високу залежність від трансфертів з

державного бюджету й відносно невисокі показники наповненості за рахунок власних джерел, зокрема місцевих податків, неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом. Реформа децентралізації підвищила можливості для зростання обсягів власних доходів більшості місцевих бюджетів, водночас, в ході дослідження доведено необхідність гармонізації дохідної та видаткової частин бюджетів громад.

2. Завдяки реформі децентралізації місцеві органи влади отримали додаткові джерела доходів, фінансову свободу у здійсненні видатків, ефективнішу систему міжбюджетних трансфертів та належні умови для виконання своїх повноважень. Водночас, недостатність фінансових ресурсів у бюджетах більшості громад, обумовила потребу в аналізі складу і структури їх видатків. Проведене дослідження довело, що на першому етапі децентралізації більшість видатків громади спрямовували на виконання загальнодержавних функцій, фінансування систем освіти й охорони здоров'я, задоволення соціальних потреб мешканців громад. Найменше коштів виділялося на потреби ЖКГ, охорону довкілля, духовний та фізичний розвиток населення. Фінансування капітальних видатків, які зазвичай спрямовуються на реалізацію соціально-економічних програм, здійснювалося обмежено. Отже, можна стверджувати, що на першому етапі децентралізації ефективність використання, акумульованих у місцевих бюджетах коштів, була недостатньою.

3. Ключові аспекти змін, які пов'язані з реформою децентралізації, довели необхідність модернізації систем управління освітою, охороною здоров'я, соціально-культурною сферою, захисту довкілля в територіальних громадах. Встановлено, що невідкладного розв'язання потребують проблеми, пов'язані з необхідністю оптимізації мережі освітніх і медичних закладів через брак фінансового забезпечення з державного бюджету й обмеженість власних фінансових ресурсів громад, нестачу фахівців у цих сферах, особливо в сільській місцевості. Актуальними залишаються питання недостатнього рівня фінансування закладів культури, більшість з яких є дотаційними, низького

рівня оплати праці і, як наслідок, рівня кадрового забезпечення й кваліфікації працівників цієї галузі. Аргументовано, що впровадження прямих бюджетних відносин з громадами, зростання дохідної частини місцевих бюджетів, через розвиток фінансового потенціалу громад, уможлиблює розв'язання цих питань.

4. Доведено, що екологічні проблеми територіальних громад наразі набувають особливої актуальності. Реалізація таких важливих заходів, як вирішення питання управління відходами, якості атмосферного повітря, доступу населення до якісної питної води потребують значних фінансових витрат, відтак не можуть бути виконані суто коштом місцевих бюджетів. Встановлено, що більшість бюджетів громад мають дотаційний характер, а органи місцевого самоврядування неспроможні акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм охорони довкілля. Дієвим способом вирішення природоохоронних проблем є розробка та реалізація комплексних екологічних програм, які сприятимуть розподілу й використанню фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

5. В умовах повномасштабного вторгнення рф, територіальні громади зіткнулися з безпрецедентними військовими, гуманітарними, фінансовими та іншими викликами. Війна активізувала міграційні процеси, негативно вплинула на роботу бізнесу, порушила логістичні зв'язки. Така ситуація спровокувала недоотримання ПДФО, акцизного та земельного податків, доходів від надання адміністративних послуг та інших доходів місцевими бюджетами й обумовила необхідність оцінки фінансової спроможності громад в нових військово-політичних й соціально-економічних реаліях. Встановлено, що реакцією місцевих органів влади на таку ситуацію стало скорочення бюджетних видатків, через звуження або й повне згортання інфраструктурних та інших проєктів, скорочення видатків на державне управління, освіту, охорону здоров'я, соціально-побутове обслуговування населення. Аргументовано, що відновлення фінансового потенціалу територіальних громад повинно стати одним із ключових завдань їх повоєнного розвитку.

Результати досліджень, викладені у даному розділі, опубліковано у [168-172; 174; 176; 177; 179; 181; 182].

У Розділі 2 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [2; 3; 14; 25; 28; 29; 32; 38; 40; 44; 53; 56; 58; 59; 61; 62; 66; 67; 70; 73; 77; 82; 84; 89; 92; 105; 119; 124; 128; 131; 132; 142-153; 159-162; 192; 193; 197; 199-203; 207; 208; 210; 218-220; 222; 223; 224; 226; 235; 237; 239; 241; 247-252; 254; 255; 263; 265-267; 269; 273; 276-278; 289; 293; 300].

РОЗДІЛ 3

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

3.1. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду

Реформа децентралізації дала поштовх для трансформації системи територіальної організації влади шляхом формування добровільно об'єднаних територіальних громад та зосередила увагу на місцевому розвитку, як основи соціально-економічного поступу держави. Громади отримали ширше коло повноважень у прийнятті управлінських рішень, а також додаткові можливості для формування та використання фінансових ресурсів. Попри певні позитивні зрушення у системі фінансового забезпечення територіальних громад, все ще актуальними залишаються проблеми низьких рівнів доходів й значних обсягів витрат місцевих бюджетів, відсутності ефективної системи управління фінансовими ресурсами, що не дозволяє органам місцевої влади повною мірою реалізовувати покладені на них функції й розкрити фінансовий потенціал громади.

Наразі в наукових колах не існує єдиних підходів щодо обґрунтування особливостей формування й функціонування механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад. Проведене дослідження доводить, що за джерелами формування найбільшого поширення набули бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові механізми фінансування їх розвитку. Вони є основою формування їх фінансового потенціалу та сталого розвитку.

Бюджетні механізми є одними з найбільш регульованих й передбачають використання законодавчо визначених доходів. Ключовими методами управління при цьому залишаються планування, облік і контроль

використання бюджетних коштів. Попри фінансову децентралізацію, потенціал громад до розширення дохідної бази місцевих бюджетів залишається низьким через обмеженість фіскальних повноважень, недостатню економічну свободу й політичну волю місцевих органів влади.

Інвестиційні механізми, як правило, спрямовуються на стимулювання бізнесової активності в громаді. Актуальності набуває публічно-приватне партнерство між органами місцевої влади й приватними підприємствами з метою реалізації спільних інвестиційних проєктів. В такий спосіб територіальним громадам вдається залучати кошти для розвитку об'єктів інфраструктури й комунальної власності, здійснювати соціально-культурний поступ.

З огляду на обмеженість фінансових можливостей місцевих органів влади кредитні механізми використовуються для покриття дефіциту їх бюджетів, реалізації локальних ініціатив розвитку територій, розширення інвестиційних програм й проєктів. Традиційними інструментами залучення кредитних ресурсів залишаються облігації місцевої позики. В той час як кошти місцевих бюджетів використовуються на вирішення поточних й соціальних проблем територіальних громад, а банки неохоче кредитують довгострокові заходи, через високий ступінь їх ризиковості, саме в облігаціях місцевої позики закладено потужний потенціал для фінансування місцевих інфраструктурних проєктів, таких як будівництво доріг місцевого значення, тепло та водо мереж, інших об'єктів [101].

Варто зауважити, що територіальні громади мають можливість залучати грантові кошти через участь у різного роду вітчизняних та міжнародних проєктах. Важливою умовою використання таких фінансових засобів є їх суспільно корисна спрямованість, для прикладу – розв'язання соціальних проблем громади, освітні заходи, наукові дослідження тощо. Грантова допомога надається на безповоротній основі й дозволяє громадам зосередити значні суми коштів для вирішення окреслених проблем. Водночас складність процедури подання заявки й отримання гранту, а також необхідність

постійного й детального звітування щодо використання виділених коштів, робить цей фінансовий інструмент менш привабливим для місцевих органів влади. Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад, створена у 2016 р. за ініціативи низки ОТГ з метою покращення їх внутрішньої консолідації та розвитку, надає всебічну підтримку своїм членам у розв'язанні різних питань, в тому числі й в отриманні грантової допомоги [156].

Водночас стан територіальних громад свідчить про обмеженість фінансових можливостей переважної більшості з них, значні диспропорції у розвитку й наявні проблеми з управлінням фінансовим потенціалом. В такому контексті вивчення закордонного досвіду набуває особливої актуальності. Європейські країни в переважній своїй більшості вже пройшли шлях реформування місцевого самоврядування. Його початок пов'язують із підписанням Римського договору про заснування Європейської економічної спільноти, а фінансовим підґрунтям для реалізації – створення Європейського фонду регіонального розвитку.

Сфера компетенцій, механізми формування та використання фінансових ресурсів й інші організаційно-економічні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування знайшли відображення в Європейській хартії місцевого самоврядування [73]. Водночас приєднання до країн Європейського Союзу нових членів спонукало до впровадження спільної політики, ключовими принципами якої стали: розвиток найбільш бідніших та відсталих регіонів; довгострокове планування; орієнтація на залучення інвестицій для місцевого розвитку. На початкових етапах метою політики було посилення економічної та соціальної єдності країн-членів ЄС [120].

Надалі глобальні світові виклики й внутрішні проблеми країн-членів змінювали політичні вподобання Євросоюзу. Впродовж 2014-2020 рр. реалізація спільної політики ЄС передбачала застосування комплексного підходу для досягнення цілей сталого розвитку держав-членів та окремих територій. Впровадження зазначеного підходу здійснювалося на рівнях територіальних громад, а ключовим джерелом фінансування визначено кошти

європейських структурних та інвестиційних фондів. Одним із таких фондів став Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), мета діяльності якого – фінансова підтримка зміцнення економічної та соціальної єдності в Європейському Союзі через вирівнювання дисбалансів між його територіями.

У 2014-2020 рр. ЄФРР фінансував низку заходів для інтеграції міст і сіл, зокрема: пряму підтримку діяльності компаній для створення робочих місць; інфраструктурний розвиток територіальних громад (наукові дослідження й інновації у сфері телекомунікацій, енергетиці та транспорті тощо); стимулювання регіонального розвитку й сприяння співробітництву між містами і селами; впровадження заходів технічної допомоги. Продовж зазначеного проміжку часу реалізуються такі програми як INTERREG ІІІ та LEADER +, які допомогли Європейським країнам й окремим територіальним громадам сформувати партнерські відносини й розпочати роботу над спільними проектами. Обмін знаннями й досвідом відкрили можливість для підвищення ефективності заходів у вирішенні економічних, соціальних та екологічних проблем територіальних громад країн-членів ЄС [304].

Яскравим прикладом успішного об'єднання і розвитку територіальних громад є Естонія, де окреслені процеси фінансово підтримувалися державою. Тут місцеве самоуправління, яке прийняло рішення об'єднатися, отримувало від 300 тис. до 800 тис. євро бюджетного фінансування. До 2015 р. в Естонії такою підтримкою скористалося понад 250 місцевих муніципалітетів. З 2017 р. добровільне об'єднання громад в цій країні було завершене [81].

Швеція пройшла тривалий шлях до формування спроможних територіальних громад. Завдяки реформі децентралізації, яка розпочалася у 1971 р. і триває досі, країні вдалося вибудувати оптимальну модель розвитку місцевого самоврядування й значно розширити джерела його фінансування. Наразі фінансовими ресурсами муніципальних утворень у Швеції є податки, державні субсидії, місцеві позики, кошти, які сплачують громадяни за послуги тощо. З понад 2000 фінансово відсталих комун зараз в країні функціонує 290 фінансово самодостатніх муніципальних утворень [81].

Бюджетна децентралізація в Німеччині відбувалася не без участі держави, яка взяла на себе відповідальність за цілісність економічного розвитку країни. Завданнями спільнот було визначено турботу про культурний, освітній, науковий та соціальний розвиток громади. В Німеччині центральний уряд фінансово підтримує громади через застосування багаторівневої системи фінансового вирівнювання, інструментами якої є: розподіл податків між різними ланками бюджетної системи (закріплення та розщеплення); трансфертне фінансове вирівнювання (дотації, субвенції та інші види міжбюджетних трансфертів). Джерела доходів бюджетів територіальних одиниць Німеччини – це податки, збори, державні асигнування, доходи з продажів, кредити тощо [81].

Головною компонентою сучасного розвитку Європейського Союзу, визначеною Лісабонським договором та стратегією (Європа-2020), є його територіальна єдність [120]. Спільна політика ЄС на 2021-2027 рр. передбачає використання більш прогресивних інструментів для зміцнення економічної, соціальної та територіальної єдності країн-членів. Вона спрямована на вирівнювання фінансових, соціально-економічних, екологічних та інших дисбалансів розвитку держав-членів ЄС та їх окремих територій, відповідає політичним пріоритетам Європейського Союзу, зокрема його зеленому та цифровому розвитку.

Ключові цілі політики ЄС, їх зміст та джерела фінансування проілюстровано в табл. 3.1. Очевидно, що пріоритетами політики є підтримка конкурентоспроможності європейського бізнесу та його інноваційний розвиток, цифровий поступ, перехід від низьковуглецевого до безвуглецевого виробництва, посилення мобільності між країнами-членами, соціальна інклюзія, сталий та інтегрований розвиток територіальних громад, сприяння зайнятості тощо. Окреме питання – це «Зелена книга» Європейського Союзу, яка передбачає розвиток «зеленої» дорожньої карти для подолання кліматичних змін на континенті.

Таблиця 3.1

**Ключові цілі, зміст та джерела фінансування політики ЄС
на 2021-2027 рр.**

	Ключові цілі (Policy Objective)	Зміст цілей	Джерела фінансування
PO 1	Конкурентоздатніша та прогресивніша Європа	Підтримка інновацій, малого й середнього бізнесу, цифрового розвитку	Європейський фонд регіонального розвитку
PO 2	Екологічніша Європа	Перехід економіки від низьковуглецевого виробництва до виробництва з нульовим викидом вуглецю	Європейський фонд регіонального розвитку, Спільний фонд зміцнення економічної, соціальної та територіальної єдності ЄС
PO 3	Згуртованіша Європа	Посилення мобільності між країнами-членами	Спільний фонд зміцнення економічної, соціальної та територіальної єдності ЄС
PO 4	Соціально захищена та інклюзивна Європа	Сприяння усталеній зайнятості, соціальній інклюзії, рівноцінному доступу до освітніх та медичних послуг, підвищення ролі культури, розвиток туризму	Європейський соціальний фонд
PO 5	Європа наближена до громадян	Сприяння сталому та інтегрованому розвитку всіх типів територіальних громад	Європейський соціальний фонд, Фонд справедливого переходу

Джерело: авторська розробка на основі [311].

Фінансування заходів, передбачених політикою, покладається на Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), Європейський соціальний фонд (ЄСФ), Спільний фонд, Фонд справедливого переходу (ФСП), а також Програми Interreg, які направлені на фінансування додаткових цілей політики: управління співпрацею та безпечна Європа. Пріоритетами фінансування ЄФРР є PO 1 та PO 2. Механізм фінансування полягає у наступному: усі територіальні громади та держави-члени ЄС спрямовують не

менше 30 % своїх фінансових ресурсів на реалізацію РО 2; краще розвинені територіальні громади або країни-члени витрачають близько 85 % коштів на фінансування РО 1 та РО 2; територіальні громади, які визнані перехідними, не менше 40 % витрат направляють на РО 1; менш розвинені територіальні громади або країни-члени не менше 25 % коштів виділяють на РО 1 [304].

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) є ключовим інструментом для реалізації РО 4, кошти якого спрямовуються на створення робочих місць й забезпечення рівних можливостей для працевлаштування громадян ЄС. Також фонд фінансує ініціативи щодо покращення освіти та формування у молоді навичок, які роблять її більш конкурентоспроможною на ринках праці. Проекти ЄСФ допомагають людям, які регулярно стикаються з жорсткою дискримінацією, подолати численні бар'єри під час пошуку роботи та становлення частиною європейського суспільства [305].

Спільний фонд, для зміцнення економічної, соціальної та територіальної єдності ЄС, надає фінансову підтримку державам-членам з валовим національним доходом на душу населення нижче 90 % середнього показника 27 країн Європейського Союзу. На період з 2021 р. до 2027 р. асигнування спрямовуються на допомогу таким країнам як Болгарія, Чехія, Естонія, Греція, Хорватія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина та Словенія. Зазначені країни самостійно обирають, які проекти фінансувати і беруть на себе відповідальність за їх реалізацію. Також Фонд здійснює інвестиції у захист довкілля та розвиток транспортної інфраструктури (РО 2 та РО 3) [299].

Фонд справедливого переходу (ФСП) є новим інструментом реалізації Спільної політики ЄС на 2021-2027 рр. й основою механізму справедливого переходу в контексті європейської «Зеленої угоди», спрямованої на досягнення кліматичної рівноваги ЄС до 2050 року. За для уникнення диспропорцій у розвитку територій та подолання структурних змін у ЄС, фонд фінансово підтримує територіальні громади, які є найбільш вразливими у перехідний період. Кошти фонду спрямовуються на зменшення соціально-

економічних втрат, спричинених переходом економік від низьковуглецевого виробництва до виробництва з нульовим викидом вуглецю.

Підтримуючи економічну диверсифікацію та реконверсію відповідних територій, фонд допомагає суб'єктам підприємництва та окремим громадянам адаптуватися у мінливому ринковому середовищі. Коштом фонду здійснюється фінансування, для прикладу: інвестицій в малі та середні підприємства; науково-дослідної та інноваційної діяльності; екологічної реабілітації територіальних громад; чистої енергетики; підвищення кваліфікації працівників; допомоги у пошуку роботи; трансформації наявних вуглецевих установок тощо [308].

Кошти зазначених фондів є частиною спільного бюджету ЄС – семирічного плану доходів та витрат, який балансує пріоритети ЄС з його фінансовими можливостями. Власними джерелами доходів спільного бюджету на 2021-2027 рр. є мито на імпорт продукції з країн, що не входять до ЄС; внески на основі середньозваженої ставки податку на додану вартість, що сплачується державами-членами; національні внески країн у межах обумовленого відсотка від валового національного доходу.

Механізми формування власних доходів спрямовані на ефективний розвиток Євросоюзу та базуються на загальних принципах простоти, прозорості й справедливості з дотриманням суворої бюджетної дисципліни. Відповідно до зазначених принципів жодна держава-член ЄС не зобов'язана нести бюджетний тягар, який заважав би їй власному процвітання. Крім того, зазначені принципи покликані стимулювати формування й розвиток фінансового потенціалу кожної адміністративно-територіальної одиниці країн-членів Євросоюзу.

Співвідношення між обсягами надходжень та внесків до Спільного бюджету Євросоюзу країн-членів (рис. 3.1) вказує на те, що найбільшими країнами-донорами впродовж 2014-2020 рр. були Німеччина, Великобританія та Франція. Водночас країнами-реципієнтами залишалися Польща, Чехія, Румунія та Греція. Дисбаланс між розмірами доходів та внесків до спільного

бюджету кожної з країн ЄС можна пояснити відмінностями у рівнях розвитку їх економік, тривалістю членства в Європейському Союзі, особливостями національного законодавства.

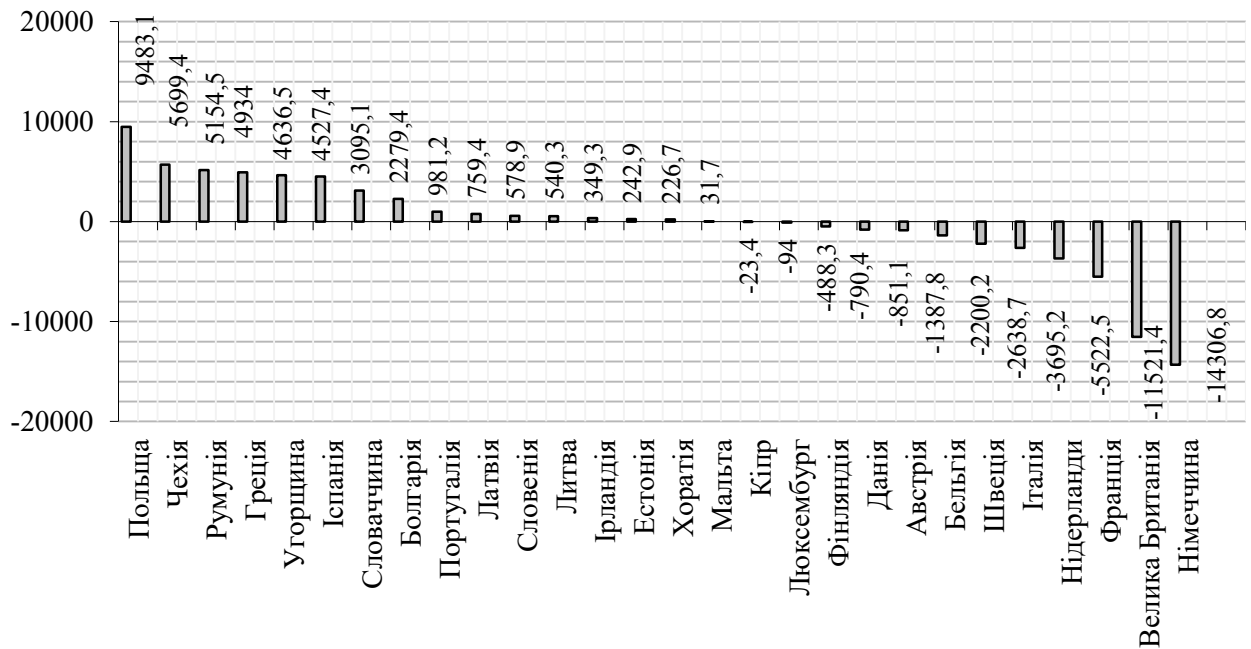

Рис. 3.1. Співвідношення між обсягами надходжень та внесків до Спільного бюджету ЄС в розрізі країн-членів, млн Євро, в середньому за 2014-2020 рр.

Джерело: побудовано за даними [298].

За для подолання бюджетних дисбалансів на порядку денному ЄС стоїть розвитку фінансового потенціалу держав-членів й запровадження нових власних доходів бюджету ЄС. Зокрема, йдеться про необхідність зменшення частки національних внесків країн на основі валового національного доходу; забезпечення більшої пропорційності, справедливості та стабілізаційного впливу на бюджет ЄС, з урахуванням ступеня розвитку економік держав-членів; запровадження більш диверсифікованих й стійких видів власних доходів, безпосередньо пов'язаних з компетенцією, цілями та пріоритетами ЄС. Першим новим джерелом надходжень до бюджету ЄС з 1 січня 2021 р. став внесок на основі неперероблених відходів з пластику.

Загальне управління фінансовими ресурсами ЄС здійснює Європейська Комісія, яка веде переговори з урядами держав-членів та схвалює програми їх розвитку. Органи влади на місцях забезпечують реалізацію затверджених програм, здійснюють контроль та оцінку одержаних результатів. Для реалізації кожної поточної програми країни-члени призначають орган управління (національний, регіональний чи місцевий); орган із сертифікації, який формує звіт про витрати та заявки на їх оплату; орган аудиту для контролю за ефективністю реалізації. Важливим аспектом управління фінансовими ресурсами країн-членів ЄС є цільовий характер використання коштів та наявність ефективної системи фінансового менеджменту на місцях. Суворі системи перевірок та контролю гарантує, що кошти надходять за призначенням у чітко обумовлених обсягах.

Європейський досвід свідчить, що попри те, що країни-члени ЄС мають спільний орган управління – Європейську комісію, національні уряди відіграють ключову роль у формуванні та реалізації їх спільної політики. При цьому провідну роль в управлінні кожною конкретною адміністративною одиницею відіграє орган місцевого самоврядування, який напряму пов'язаний з місцевою громадою. Таким чином, управління в європейських країнах здійснюється «з низу до гори», де через референдум або в інший законний спосіб враховується думка громадянина щодо розв'язання ключових політичних питань, що задекларовано в Європейській хартії місцевого самоврядування [73].

Досвід країн Європейського Союзу надає можливість виокремити ключові аспекти, які слід врахувати для формування ефективних механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад в Україні. По-перше, політика ЄС передбачає застосування комплексного підходу для досягнення цілей сталого розвитку держав-членів та окремих територій, який включає розробку стратегічних завдань і конкретних інструментів їх досягнення. Зокрема, йдеться про створення робочих місць, наукові дослідження й інновації у сфері інфраструктурного розвитку територій,

стимулювання регіонального поступу та сприяння співробітництву між містами і селами, впровадження заходів технічної допомоги. Окреслені пріоритети є актуальними й для вітчизняних реалій та могли б сприяти розвитку фінансово-економічного потенціалу територіальних громад.

По-друге, в процесі реалізації регіональної політики ЄС значна увага приділяється обміну знаннями й досвідом між країнами-членами Євросоюзу, що відкриває можливість для підвищення ефективності заходів у вирішенні їх економічних, соціальних та екологічних проблем. Україна, як і Європейський Союз, складається з адміністративно-територіальних одиниць досить неоднорідних за ступенем свого соціально-економічного, культурного й екологічного розвитку. Тому синергетичний ефект від їх взаємодії міг би мати позитивний вплив у розв'язанні ключових проблем.

По-третє, Європейський Союз значну увагу приділяє вирівнюванню дисбалансів між державами та окремими територіями. Тут сформовано чіткі, прозорі й зрозумілі механізми залучення й розподілу фінансових ресурсів. Всі країни ЄС мають право претендувати на фінансову підтримку, водночас при виділенні коштів акцент здійснюється на менш розвинених регіонах. Пропорційність, справедливість та стабілізаційний вплив – це ті принципи, які були б доречними при розподілі державних фінансових ресурсів між різними регіонами України.

По-четверте, при розподілі витрат зі спільного бюджету ЄС прослідковується принцип «спільне фінансування і партнерство». Це означає, що загальні органи управління ЄС бачать в місцевих органах влади партнерів. Тобто попри те, що зі спільного бюджету ЄС покривається лєвова частка витрат, пов'язаних з реалізацією програм та проєктів, від 15 % до 50 % витрат фінансується коштом місцевих джерел. В Україні, започаткування зазначених підходів, змогло б посилити відповідальність місцевих органів влади у виконанні їх функцій та повноважень під час використання коштів на реалізацію відповідних програм.

По-п'яте, важливим аспектом управління фінансовими ресурсами країн-членів ЄС є цільовий характер використання коштів та наявність ефективної системи фінансового менеджменту на місцях. Суворі системи перевірок та контролю гарантує, що кошти надходять за призначенням у чітко обумовлених обсягах. Дотримання зазначених принципів унеможливило б зловживання у фінансовій сфері на місцях та дозволило б сконцентрувати фінансовий потенціал територіальних громад в Україні на їх сталому розвитку.

По-шосте, за для розвитку фінансового потенціалу держав-членів Єврокомісія постійно працює над запровадженням нових більш диверсифікованих й стійких видів власних доходів спільного бюджету, безпосередньо пов'язаних з компетенцією, цілями та пріоритетами ЄС. Саме тому управління розвитком фінансового потенціалу територіальних громад має стати пріоритетом регіональної політики України.

Перед Україною стоїть важливе завдання – на основі національних особливостей, з урахуванням досвіду Європейських країн, концентруючи увагу на потребах й інтересах громадян, сформувавши ефективний механізм, здатний розкрити фінансовий потенціал територіальних громад. Схематично такий механізм можна зобразити як певну систему взаємопов'язаних елементів, ключовими з яких є джерела, принципи та важелі управління фінансовим потенціалом. Вплив механізму на сталий розвиток територіальних громад здійснюється через ефективне формування та використання їх фінансового потенціалу. Головними джерелами формування такого потенціалу залишаються бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові, спектр дії яких описано вище.

Серцевиною механізму є принципи управління фінансовим потенціалом територіальних громад. Принципи оптимальності, ефективності, оперативності, об'єктивності, комплексності та адаптивності відповідають вивіреною світовою практикою закономірностям раціональної побудови системи управління певним об'єктом [111]. Зазначені принципи зорієнтовані на оптимальне формування й використання грошових коштів територіальних

громад, їх ефективний розподіл, оперативний збір та обробку інформації по наявні й потенційні джерела фінансових ресурсів, прийняття комплексу взаємопов'язаних рішень щодо управління фінансовим потенціалом відповідних територій та можливості їх адаптації залежно від впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Механізм управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду

Джерело: власна розробка.

Важелі, як елементи механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад, здатні здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на його функціонування. Крім того, вони можуть формуватися як всередині самої громади, тобто бути внутрішніми, або ж мати зовнішнє

походження. Закордонний досвід доводить, що мотивація є ключовим внутрішнім важелем, з якого розпочинається поступ фінансового потенціалу громад. Недостатня мотивація або її відсутність досить часто є причинами, які стають на заваді його повноцінному розкриттю й використанню. Крім того, позаяк розвиток фінансового потенціалу може мати як прогресивний, так і регресивний характер, важливо здійснювати планування й прогнозування ймовірних наслідків від застосування тих чи інших управлінських заходів.

Організація взаємодії – важіль внутрішнього походження, покликаний налагоджувати взаємозв'язок між різними елементами управлінського механізму, забезпечувати координацію зусиль стейкхолдерів на максимальному розкритті фінансового потенціалу територіальної громади. Облік та контроль – важелі спрямовані на впорядкування заходів, пов'язаних з формуванням й використанням фінансових ресурсів, забезпечення контролю та підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування у реалізації зазначених процесів.

Зовнішні важелі управління мають на меті стимулювання фінансового потенціалу територіальних громад. Важливу роль у цьому процесі відіграє держава. Саме вона через політико-правові заходи повинна сприяти підвищенню ефективності формування й використання фінансових ресурсів громад: створити відповідно правове поле, мати концепцію розвитку територій, підтримувати економічну рівновагу тощо. Позаяк громади можуть мати різний поточний стан економічного розвитку, політика управління фінансовим потенціалом з боку держави має враховувати можливості для самодостатнього розвитку, обсяги й механізми

Соціально-економічні умови в яких розвиваються територіальні громади наразі характеризуються високим ступенем невизначеності, тому інформаційно-консультаційні важелі підтримки їх поступу набувають особливої актуальності. Поширення інформації про інновації, консультації щодо сучасних підходів формування й використання фінансового потенціалу територіальних громад сприятимуть їх сталому розвитку. Наразі таким

координаційним центром в Україні є Асоціація об'єднаних територіальних громад, яка формує добірку найважливіших новин у сфері місцевих бюджетів та фінансів, готує дайджест актуальних грантових проєктів та конкурсів, здійснює інформування про найважливіші питання у сфері місцевого самоврядування, поширює інформацію про кращі практики громад, надає навчальні послуги, згідно з окремими проєктами та програмами, забезпечує участь представників громад-членів у всеукраїнських та міжнародних заходах, формує аналітичні матеріали щодо найбільш актуальних питань розвитку ОТГ тощо [198].

Бюджетні важелі є традиційними елементами управлінського механізму. Використовуючи бюджетні трансферти держава може стимулювати розвиток територіальних громад або ж, залежно від цілей регіональної політики, стримувати його. Водночас зростання частки власних доходів бюджетів місцевого самоврядування вбачається особливо перспективним. Переважне фінансування потреб територіальних громад власним коштом місцевих бюджетів підвищує зацікавленість органів місцевого самоврядування у зростанні дохідної бази, ефективному розподілі та використанні фінансових ресурсів, зміцненню їх фінансової автономії.

Податкові ставки, штрафи, пільги здатні істотно розширити або ж звузити фінансовий потенціал громад, заохочуючи приватні ініціативи щодо ведення бізнесу, регулюючи повноту й своєчасність виконання зобов'язань фізичних та юридичних осіб перед бюджетом, стимулюючи підприємницьку діяльність. Як свідчить досвід Європейській країн, важливим є досягнення справедливого розподілу податкового навантаження серед платників податків, простота та зручність адміністрування, зміцнення податкового потенціалу й забезпечення заохочувального впливу на розвиток фінансового потенціалу територіальних громад.

Оскільки власний фінансово-ресурсний потенціал територіальних громад є обмеженим, застосування інноваційних важелів управління його розвитком вбачається вкрай актуальними. Тут першочергового значення

набуває формування інноваційної інфраструктури на кшталт інноваційних парків, інноваційних бізнес інкубаторів, інноваційних університетів як осередків інноваційних рішень розвитку фінансового потенціалу громад. Втілення інноваційних бізнес ідей сприятиме розвитку економічного потенціалу громад й формуванню підґрунтя для поступу фінансового.

Отже, реформа децентралізації, яка сприяла зміні системи організації влади на місцях, обумовила необхідність удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. Доведено, що в ЄС сформовано чіткі, прозорі й зрозумілі механізми залучення й розподілу фінансових ресурсів, а важливим аспектом управління є цільовий характер використання коштів та наявність ефективної системи фінансового менеджменту на місцях. Досвід країн ЄС засвідчив, що застосування комплексного підходу до управління фінансовим потенціалом територіальних громад шляхом сприяння створенню робочих місць, провадженню наукових досліджень й інновації у сфері інфраструктурного розвитку територій, співробітництву між містами й селами, реалізації заходів технічної допомоги громадам сприятиме досягненню цілей їх сталого розвитку. Сформульовано ключові цілі, принципи та важелі механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад, зорієнтовані на оптимальне формування, розподіл та використання їх фінансових ресурсів.

3.2. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад в умовах євроінтеграційної перспективи

Партисипативне управління широко використовують в закордонній практиці при ухваленні рішень щодо розвитку територіальних громад. Заснований на принципах демократії та децентралізації, партисипативний

підхід передбачає залучення усіх зацікавлених сторін до прийняття управлінських рішень. Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативне управління у своїй діяльності.

Наразі стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим потенціалом. В. М. Семяновський стверджує «Найбільш актуальними на сьогодні є максимальне використання інтелектуального потенціалу, знань та умінь населення країни у суспільно-політичному та економічному житті. Залучення населення до участі в управлінні державними справами є головним ресурсом підвищення ефективності та конкурентоздатності країни, території, громади. Цей процес потребує кардинального перерозподілу повноважень, фінансів та відповідальності від державного управління до місцевого самоврядування, відповідно до принципів ефективності управління та європейських стандартів» [243]. Дослідники О. Левченко, Н. Величко, Л. Ковшун вивчаючи партисипативний підхід та його використання на рівні громад, наголошують: «Громадська чи громадянська участь, залучення громади, учасницьке прийняття рішень, партисипація чи партиципація – усе це синоніми одного поняття, без якого неможливо уявити розвиток демократичного суспільства у сучасному світі» [118].

Принципи партисипативного управління відображають ключові засади участі усіх зацікавлених сторін у розвитку територіальних громад. Аналіз наукової літератури дозволив виокремити ключові з них. Принцип добровільності участі спонукає стейкхолдерів як найкраще розкрити свій потенціал в управлінні розвитком територіальних громад, через персональний інтерес в ухваленні адекватних рішень для досягнення високих результатів їх поступу. Інтерактивність відкриває можливість для налагодження відкритого багатостороннього взаємозв'язку між усіма зацікавленими у розвитку громади учасниками. Принцип партнерства вказує на рівноправність усіх стейкхолдерів у прийнятті та під час реалізації ухвалених рішень. Принципи

системності та комплексності закладають базис для взаємоузгодження усіх аспектів управління розвитком територіальних громад на регулярній основі. Принцип результативності означає досягнення запланованих, у процесі управління розвитком громади цілей, з мінімальними витратами ресурсів [243].

Економістом М. Ольчаком закладено основи партисипативного стратегічного планування в органах місцевого самоврядування. Ключова ідея такого планування полягає у тому, що населення, залучене до розробки стратегії розвитку своєї громади, мобілізує більше зусиль для отримання бажаного результату. Науковець наголошує, що «така стратегія допомагає досягненню ключових завдань розвитку громади. При цьому варто зосередитися на комплексному підході й враховувати ключові аспекти функціонування громади, спиратися на реалістичні показники, узгоджені в часовому й просторовому вимірах, адаптивності стратегії до впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ» [140]. Розвиток територіальних громад в Україні повинен враховувати позитивні практики впровадження засад партисипативного стратегічного планування як основи управління їх фінансовим потенціалом.

Стратегічне планування, побудоване на партисипативних засадах, повинно відображати ключову мету та завдання розвитку громади, інструменти й методи досягнення поставлених цілей з огляду на наявні запити. Головною його особливістю є участь широкого кола зацікавлених осіб [68]. Такими особами заведено вважати населення відповідної громади, різного роду громадські організації, підприємницькі структури, регіональні політичні партії, місцевих лідерів тощо. Налагодження взаємодії між стейкхолдерами є одним із ключових завдань органів місцевого самоврядування. У цьому процесі перевагу варто віддати таким інструментам як онлайн-опитування, громадські слухання, консультації, петиції до органів місцевої влади, діяльність громадських рад (рис. 3.3). Зазначені інструменти сприятимуть

збору необхідної інформації й дозволять окреслити наявне у територіальній громаді коло проблем.

Рис. 3.3. Інструменти залучення стейкхолдерів до партисипативного планування

Джерело: власна розробка.

Важливим етапом стратегічного планування є аналіз та оцінка зібраної інформації. Попри те, що вона матиме переважно емпіричний характер, варто зосередитися на обробці ключових імперативів та виокремити найважливіші з них. Оскільки сталий розвиток громади передбачає економічний, соціальний та екологічний поступ, отримані дані слід розділити на зазначені групи цілей й зосередитися на інструментах їх реалізації. У зазначеному процесі пріоритетом має стати фінансова самодостатність й сталий розвиток громад.

Концептуальний підхід партисипативного стратегічного планування сталою розвитку територіальних громад передбачає спрямування зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив, на створення умов для забезпечення фінансової спроможності та сталою розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ (рис. 3.4). Аспект взаємодії стейкхолдерів є визначальним в системі партисипативного стратегічного планування. У цьому процесі реалізація запланованих завдань повинна здійснюватися усіма зацікавленими особами. Тобто це командна робота, де учасники є ініціаторами й паралельно виконавцями прийнятих рішень.

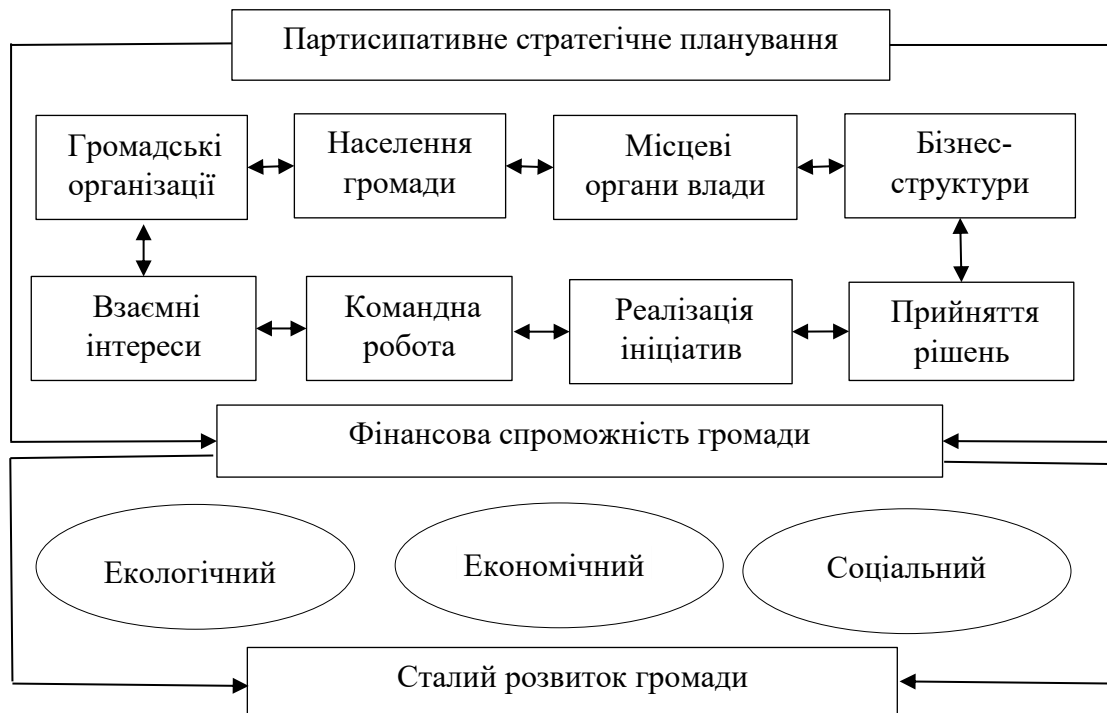

Рис. 3.4. Концептуальний підхід до партисипативного стратегічного планування

Джерело: власна розробка.

Попри те, що кращі європейські практики вказують на наявність у громадах стратегічних планів їх розвитку, досвід України засвідчує, що не всі громади охоче такі практики сприймають. Річ у тім, що в країнах Європейського Союзу становлення місцевого самоврядування відбувалося еволюційно. В Україні ж створення громад відбувалося пришвидшеними темпами, тому не всі громади об'єднувалися добровільно, низка громад сформувалася через використання адміністративних важелів – рішень відповідних органів влади. Здебільшого такі громади виявилися нездатними приймати ефективні управлінські рішення оскільки не змогли сформувати візію свого існування, мали недостатній кадровий потенціал або ж низький соціально-економічний розвиток. Як наслідок, аналіз сайтів територіальних громад показав, що не всі з них мають власні стратегії розвитку.

Відповідно до даних Міністерства розвитку громад та територій України [91] та згідно з результатами моніторингу стану розроблення Стратегій

розвитку територіальних громад, станом на початок 2022 р. із загальної кількості 1438 територіальних громад:

- у 617 (43 %) були затверджені Стратегії розвитку;
- у 625 (або 44 %) Стратегії розвитку були у стадії розроблення;
- у 196 (або 13 %) процес підготовки проєктів Стратегій не розпочався.

Серед територіальних громад слід відзначити громади Вінницької, Київської, Луганської та Рівненської областей, де стратегічні плани розробляють 100 % громад, у Донецькій, Кіровоградській та Сумській областях цей відсоток становить 96 %. Лідерами за кількістю затверджених Стратегій розвитку громад є Вінницька (94 %), Дніпропетровська (62 %), Луганська (62 %), Миколаївська (60 %) та Чернігівська (53 %) області. Водночас найменше затверджених Стратегій розвитку громад спостерігається в Одеській (25 %), Закарпатській (23 %) та Хмельницькій (23 %) областях [91].

Основними викликами у процесі стратегічного планування є недостатнє розуміння ключових проблем громади з боку органів місцевого самоврядування, визначення пріоритетів спрямованих на розвиток фінансового потенціалу й фінансової самодостатності громади, відсутність ефективної системи управління соціально-економічним поступом громади, недостатня активність жителів громади. Поряд з цим залишається високою частка громад, в яких початок розроблення власних Стратегій розвитку ще не розпочався, зокрема: в Одеській (29 %), Закарпатській (25 %), Львівській (22 %), Хмельницькій (22 %) та Дніпропетровській (20 %) областях [91]. Узагальнену інформацію щодо наявності Стратегій розвитку територіальних громад станом на 1 січня 2022 р. проілюстровано у додатку Т.

До розроблення понад 60 % стратегій розвитку громад були залучені експерти програм міжнародної технічної допомоги Партнерів з розвитку, зокрема Програми «U-LEAD з Європою», Програма USAID з управління та місцевої підзвітності (HOVERLA), а також Програми DOBRE, україно-швейцарського проєкту «DESPRO», Проєкту «Партнерство для розвитку міст» ПРОМІС, Програми ООН з відновлення та розбудови миру та інші. У 2022 р.

експертну допомогу (коштом МТД) територіальним громадам щодо розробки стратегій місцевого розвитку надаватимуть Програма «U-LEAD з Європою» (відібрано 96 ТГ) та Програма USAID з управління та місцевої підзвітності (HOVERLA) (орієнтовно до 65 ТГ) [91].

Імплементация Угоди про асоціацію України з ЄС [216] є новою віхою у розвитку вітчизняних територіальних громад, яка відкриває нові можливості, але й несе загрози їх поступу (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Можливості й загрози, які можуть вплинути на розвиток територіальних громад внаслідок імплементации Угоди про асоціацію України з ЄС

Стаття угоди	Можливості	Стаття угоди	Загрози
IV.8.153, AXXI-G	Залучення інвестиційних ресурсів ЄС для розвитку громад підсилить	V.21.424, A-XL	Запровадження стандартів ЄС призведе до зростання собівартості продукції, що може стати фінансовим тягарем як для населення громад, так і для бізнесу
V.17.405, AXXXVIII	Розвиток експортно орієнтованого бізнесу	III.19	Трудова міграція в країни ЄС
Програми підтримки секторальної політики ЄС	Розширення програм грантової підтримки територіальних громад	V.21.424, A-XL	Підвищення соціальних стандартів вимагатиме додаткових витрат з місцевих бюджетів для їх запровадження

Джерело: побудовано на основі [216].

Врахувати вплив окреслених факторів, які матимуть вплив на розвиток територіальних громад внаслідок імплементации Угоди про асоціацію України з ЄС, дозволяє партисипативне стратегічне планування. Воно відкриває можливість залучення широкого кола стейкхолдерів, що дозволить провести аналіз й оцінити потенційний вплив інвестиційних ресурсів ЄС на розвиток бізнесу й фінансовий потенціал громади. В ході планування варто з'ясувати взаємозалежність таких чинників як переорієнтація бізнесових структур на європейські ринки збуту й зростання валового регіонального продукту – основу дохідної бази місцевих бюджетів. Також слід звернути увагу на

можливість участі громади у програмах грантової підтримки країнами ЄС й оцінити їх вплив на майбутній інфраструктурний розвиток.

Стратегічно слід прорахувати як запровадження стандартів ЄС вплине на прибутковість бізнесу, адже очікується істотне зростання собівартості продукції, що в умовах низького платоспроможного попиту населення й економічно нестійкого бізнесу може стати фінансовим тягарем як для населення громад, так і для підприємців. Трудова міграція в країни ЄС може спричинити дефіцит робочої сили, а підвищення соціальних стандартів вимагатиме додаткових витрат з місцевих бюджетів для їх запровадження. Підвищення соціальних стандартів – якості освіти, медицини та інших соціальних послуг вимагатиме додаткових витрат з місцевих бюджетів. Враховуючи окреслені пропозиції та положення Угоди про асоціацію з ЄС, кожна громада може провести власний стратегічний аналіз з урахуванням індивідуальних соціально-економічних особливостей розвитку, ресурсного та трудового потенціалу й інших чинників. Одним із різновидів стратегічного аналізу може бути SWOT-аналіз.

Важливою європейською практикою є партисипативне бюджетування [22], в ході якого формування та реалізація місцевих бюджетів відбувається із залученням громадян. Населення бере участь у розробці рекомендацій щодо розподілу бюджету громади, здійснює моніторинг та контроль за використанням коштів. Партисипативне бюджетування є проявом демократії й водночас посилює відповідальність місцевих органів й громадян один перед одним. У населення громади, залученого в процесі управління бюджетними коштами, з'являється інтерес до більш ефективного використання наявних ресурсів, а в органів місцевого самоврядування – додаткова мотивація до більш прозорого їх використання.

В Україні паралельно з реформою децентралізації стартувала ініціатива щодо створення бюджетів участі. Зміст проєкту полягає у наданні можливості будь-якому жителю брати участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проєктів для покращення міста або голосування за них. Мешканці

громади можуть подати проєкт, пов'язаний з покращенням життя у місті, взяти участь у конкурсі й контролювати процес його реалізації [290]. Разом з іноземними партнерами в Україні було створено онлайн-платформу «Громадський проєкт», де відображуються проєктні ініціативи. Варто зауважити, що нині переважна більшість великих міст України має власний громадський бюджет. Прогнозні показники громадських бюджетів можуть стати складовою стратегії розвитку фінансового потенціалу громад.

Для ефективного стратегічного планування на партисипативних засадах варто чітко розуміти послідовність дій та кроків для досягнення позитивного результату (рис. 3.5).

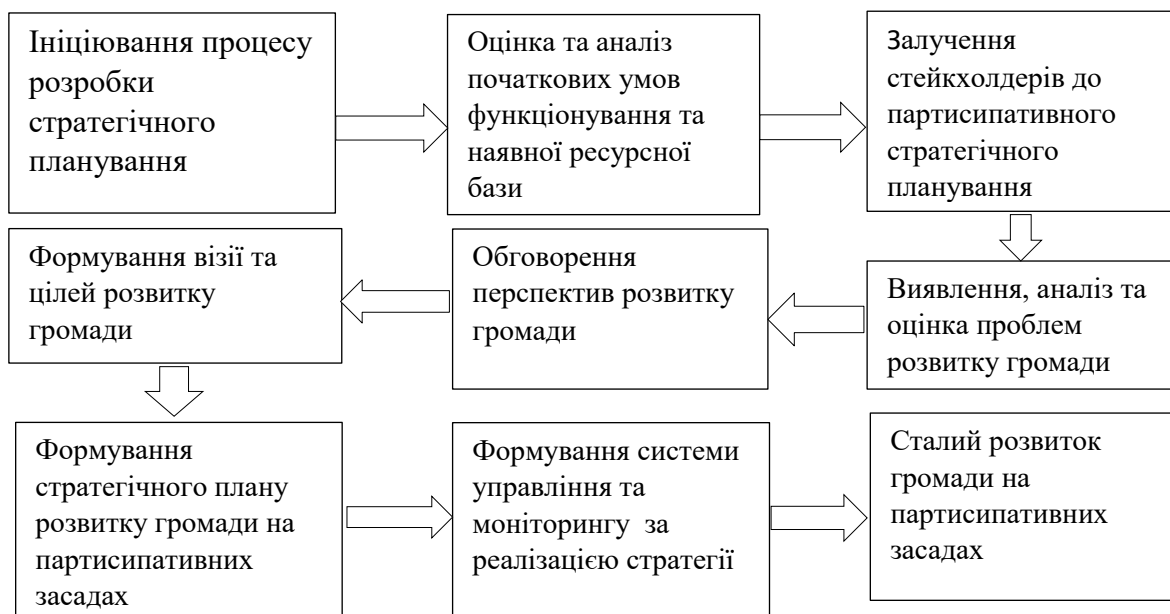

Рис. 3.5. Етапи партисипативного стратегічного планування

Джерело: адаптовано [244].

Першим етапом у цьому процесі є ініціатива щодо початку процесу стратегічного планування. Тут ключову роль відіграє ініціативна група, до складу якої входять представники органів місцевого самоврядування. Саме вона повинна розробити ефективні інструменти роботи з громадськістю аби надалі можна було легко та швидко збирати й аналізувати отриману інформацію. Такими інструментами можуть бути онлайн-платформи громадської думки, паперове або онлайн-опитування, інші заходи.

Наступним кроком є налагодження взаємодії ініціативної групи зі стейкхолдерами й формування робочої групи, яка на основі зібраної інформації здійснюватиме оцінку й аналіз умов функціонування громади на основі чого сформулює візію та основні завдання, які варто виконати на шляху до сталого розвитку. На цьому етапі важливо забезпечити публічність та прозорість здійснюваних заходів. Для цього слід на регулярній основі проводити громадські обговорення на онлайн-платформах або через організацію очних зустрічей з представниками громадськості на яких узгоджувати проєктні ініціативи та стратегічний план розвитку громади. Важливо аби стратегічний план забезпечив сталість розвитку громади та відповідав Державній стратегії регіонального розвитку України.

Вважаємо, що інноваційність має бути пріоритетом у розробці стратегії сталого розвитку територіальної громади, більше того сама стратегія повинна мати інноваційний характер. Модель такої стратегії повинна базуватися на поєднанні управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади. Органи місцевої влади та управління повинні зосередитися на створенні сприятливих умов для розвитку інноваційного потенціалу територіальної громади. Для цього вони мають такі важелі як організація, планування, мотивація та контроль. Передбачається створення сприятливого інноваційного середовища на території громади, чітке планування заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивація наукових та бізнес інститутів до співпраці, контроль за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади.

Важливим вбачається залучення наукової спільноти до розвитку громад. Організація взаємодії наукової спільноти, громади й бізнесу можлива через формування відповідного інформаційного середовища, наукових платформ, бізнес інкубаторів і наукових центрів. Проведення на регулярній основі наукових конференцій, семінарів, круглих столів, ярмарок, виставок сприятиме формуванню інноваційного потенціалу територіальних громад, а генерація та впровадження у практичну діяльність бізнесових структур

інноваційних ідей сприятиме розвитку їх фінансово-економічного потенціалу (рис. 3.6).

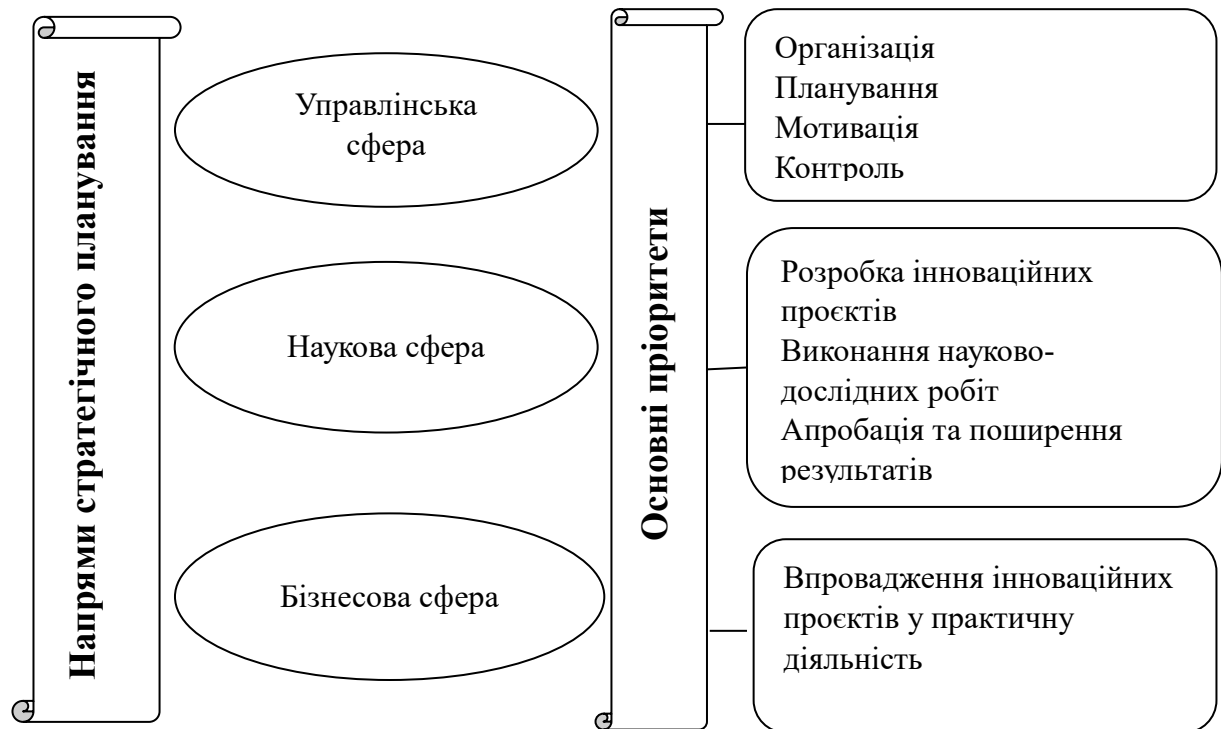

Рис. 3.6. Напрями та пріоритети стратегічного планування на інноваційній основі

Джерело: власні дослідження.

Варто зауважити, що ефективність реалізації стратегічних планів розвитку територіальних громад залежатиме як від якісної системи управління, так і від наявної системи моніторингу та контролю за їх виконанням. Моніторинг актуалізує необхідність розробки системи індикаторів оцінювання результатів реалізації стратегічних завдань розвитку територіальних громад. Міністерством розвитку громад та територій України розроблено Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад [125]. Проте кожна громада повинна розробити власні критерії моніторингу реалізації стратегії, звернувши увагу на відповідність отриманих результатів поставленим завданням та цілям розвитку громади. Формування ефективної системи

моніторингу здатне забезпечити стійкість реалізацій програми у перспективі. Результати моніторингу повинні оприлюднюватися на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування й публічно обговорюватися на громадських слуханнях.

У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції України важлива роль належить досягненню сталого соціального розвитку територіальних громад: підвищенню освітнього рівня населення, покращенню медичного обслуговування, удосконаленню механізмів соціального захисту населення, розвитку культури, що є вагомими чинниками формування інтелектуального потенціалу суспільства, його економічного зростання. Тому при плануванні бюджетів територіальних громад, крім видатків на здійснення самоврядних повноважень, важливо адекватно оцінити та запланувати видатки для забезпечення виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади, зокрема видатки на утримання закладів бюджетної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, соціального захисту, надання адміністративних послуг). Підвищення ефективності управління соціальним розвитком територіальних громад передбачає розробку й планування заходів з охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту та соціального забезпечення населення відповідної території (Додаток У).

Стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим потенціалом. Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування свого розвитку. Аргументовано, що ключова ідея такого планування полягає у спрямуванні зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив на створення умов для забезпечення фінансової спроможності й сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ.

Доведено, що інноваційність має бути пріоритетом у розробці стратегії сталого розвитку територіальної громади. Модель такої стратегії повинна базуватися на поєднанні управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створенні сприятливого інноваційного середовища на території громади, чіткому баченні заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади. Встановлено, що пріоритетами органів місцевого самоврядування на найближчу перспективу мають стати підвищення освітнього рівня населення, покращення якості медичного обслуговування, удосконалення механізмів соціального захисту населення, розвиток культури. Окреслені завдання є основою формування інтелектуального потенціалу, фізичного здоров'я й економічного добробуту населення громад.

3.3. Перспективні напрями управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад

Військова агресія, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. з боку російської федерації, змусила змінити вектор розвитку територіальних громад та управління їх фінансовим потенціалом. Проблема загострилася у зв'язку з тим, що з початком військових дій низка територіальних громад опинилася в тимчасовій окупації, частина – зазнала різного ступеня руйнувань. Введення центральним урядом країни воєнного стану змусило змінити систему взаємовідносин між органами державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення координації дій усіх владних структур для найшвидшого звільнення й відновлення країни.

В умовах воєнного стану завдання місцевих органів влади значно розширилися. Окрім безпосереднього виконання своїх ключових функцій, спрямованих на задоволення потреб населення територіальних громад,

актуалізувалися питання соціально-побутового обслуговування внутрішньопереміщених осіб, формування продовольчих резервів, застосування заходів для захисту громади тощо. Очевидно, що розв'язання поставлених задач потребує належного фінансування.

Водночас з початком військових дій фінансовий потенціал територіальних громад значно змінився. За приблизними оцінками, за пів року війни 8 млн осіб виїхали з України, ще 5 млн були зареєстровані, як внутрішньо переміщені особи, відбулася релокація понад 500 компаній, ще 1500 підприємств подали заявки на допомогу від уряду для переміщення виробничих потужностей у більш безпечні регіони України. До кінця року прогнозується зниження ВВП на 45 %, надходжень від власних доходів місцевих бюджетів на 38 % [52].

Територіальні громади фінансово стають більш залежними від державного бюджету. Водночас попри продовження воєнного стану потрібно мати чіткий план відновлення й зростання фінансового потенціалу територіальних громад аби як найшвидше відбудувати зруйновані території й сприяти поверненню громадян на постійні місця їх проживання. В такому контексті управління фінансовим потенціалом територіальних громад, як передумови їх стійкого розвитку, набуває особливої актуальності.

Ще у довоєнний період територіальні громади України відрізнялися за рівнем економічного розвитку, фінансовим й людським потенціалом. Потри те, що реформа децентрації сприяла наповненню місцевих бюджетів додатковими обсягами фінансових ресурсів, регіони України продовжували показувати різновекторний рівень розвитку. Як наслідок низка територій спромоглася розкрити свій фінансовий потенціал й досягла значного ступеня фінансової спроможності (здатності самостійно фінансувати потреби громади), інші навпаки, не змогли позбутися фінансової залежності. В процесі дослідження виникла необхідність виявити ключові фактори впливу на доходи місцевих бюджетів, як головного індикатора виявлення фінансового потенціалу розвитку територіальних громад.

Теоретичні основи та методологічні підходи щодо оцінки факторів впливу на фінансово-економічний потенціал регіонів закладено класичною та неокласичною економічними теоріями. Основними джерелами зростання економіки регіону, як ключової компоненти його фінансового потенціалу, згідно з цими теоріями є зростання робочої сили і капіталу, підвищення продуктивності праці та науково-технічний прогрес. Відповідні моделі економічного зростання розроблені у працях Т. Мальтуса, Д. Рікардо, Р. Солоу, Дж. Хікса та ін. [121]. Поступ цих фундаментальних теорій відбувся у роботах як закордонних, так і вітчизняних дослідників.

Американський економіст Е. Денісон [302] обґрунтував, що фінансово-економічне зростання в сучасних умовах визначається не стільки кількістю витрачених факторів виробництва, скільки зростанням їх якості і насамперед підвищенням якості робочої сили. Українським науковцем М. Скрипниченко, розроблено оригінальну модельну конструкцію економічного розвитку за ендогенізованими факторами як індексами інтегральних показників [129]. Моделі соціально-економічного розвитку України були відображені у працях С. Карпець [95]. Схожі дослідження були проведені Р. Бігун, В. Литвин, Н. Олексів, які окреслили теоретичні та прикладні аспекти впливу різного роду чинників на розвиток територіальних громад для моделювання їхнього соціально-економічного розвитку [11, 12].

Зазначені вище підходи дають підстави стверджувати, що оцінку доходів місцевих бюджетів (без врахування трансфертів з державного бюджету) у відносному їх значенні, тобто у розрахунку на 1 особу населення відповідної територіальної одиниці, як можливого індикатора розвитку фінансового потенціалу територіальних громад, доцільно здійснювати з урахуванням низки факторів серед яких було виокремлено найбільш значущі: обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), рівень безробіття працездатного населення, наявний дохід населення, продуктивність праці, валовий регіональний продукт, кількість населення працездатного віку тощо. У зв'язку з тим, що процеси децентралізації ще не завершено, було

прийнято рішення розвідку проводити в розрізі областей з використанням методу економіко-математичного моделювання через побудову кореляційної регресії певної сукупності факторів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Вихідні дані для побудови кореляційно-регресійної моделі,
станом на 1 січня 2020 р.**

Найменування області	Доходи місцевих бюджетів (без урахування трансфертів), тис. грн на 1 особу населення (Y – залежна змінна)	Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на 1 особу населення, тис. грн (X ₁ – незалежна змінна)	Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % до економічно активного населення відповідного віку (X ₂ – незалежна змінна)	Наявний дохід населення в розрахунку на 1 особу, тис. грн (X ₃ – незалежна змінна)
Вінницька	6,5	6,2	10,7	70,1
Волинська	5,4	9,3	12,5	56,6
Дніпропетровська	9,5	15,2	8,6	92,1
Донецька	5,8	5,3	14,9	41,7
Житомирська	6,2	5,6	10,9	67,2
Закарпатська	4,4	3,2	10,6	51,1
Запорізька	7,6	5,8	10,7	81,9
Івано-Франківська	4,9	3,6	8,4	60,3
Київська	9,8	12,9	6,9	79,3
Кіровоградська	6,8	5,6	12,7	63,4
Луганська	4	1,1	15,4	26,7
Львівська	7,1	5,8	7,6	71,2
Миколаївська	6,7	5,4	10,7	68,3
Одеська	7,6	6,8	7,1	80,2
Полтавська	8,7	11,8	12	77,5
Рівненська	5,2	3,2	9,3	58,8
Сумська	6,5	4,8	9,4	71,1
Тернопільська	4,9	5,5	11,5	55,6
Харківська	7,5	6,2	6,2	73,2
Херсонська	5,4	3,5	11,3	63,1
Хмельницька	6	5,8	9,9	64,8
Черкаська	6,6	4,6	9,5	64,3
Чернівецька	4,2	2,5	8,9	53,9
Чернігівська	6,7	5,6	11,9	64,9
м. Київ	15,2	44,2	6,8	179,3

Джерело: побудовано за даними [132].

На початковому етапі побудови моделі було проаналізовано доволі широкий спектр чинників, які згідно з нашими припущеннями повинні були мати вплив на результативну ознаку (Y – залежна змінна) – величину доходів місцевих бюджетів (без врахування трансфертів з державного бюджету) на 1 особу. В ході дослідження такі фактори як валовий регіональний продукт, кількість населення працездатного віку, продуктивність праці, кількість суб'єктів малого та середнього бізнесу тощо проявили досить тісний взаємозв'язок з результативною ознакою (коефіцієнт кореляції $R^2 > 0,9$) й не були включені до моделі. Водночас такі ознаки як індекс промислової продукції, обсяг експорту товарів та низка інших – низький (коефіцієнт кореляції $R^2 < 0,2$), що стало причиною їх відхилення.

В основу побудови кореляційно-регресійної моделі лягли такі незалежні змінні:

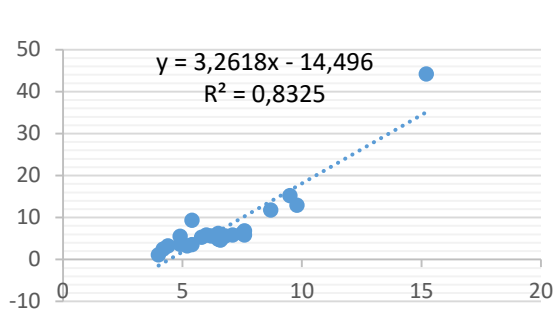
X_1 – обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на 1 особу населення в тис. грн;

X_2 – рівень безробіття населення у віці 15-70 років у % до економічно активного населення відповідного віку;

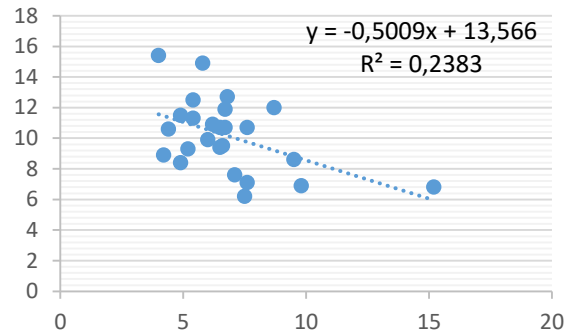
X_3 – наявний дохід (заощадження) населення в розрахунку на 1 особу.

Побудова моделі здійснювалася з використанням зазначених у таблиці показників в розрізі 24 областей України (окрім окупованих її частин) та м. Києва. Розрахунки проводилися з використанням пакета програмного забезпечення Microsoft Excel.

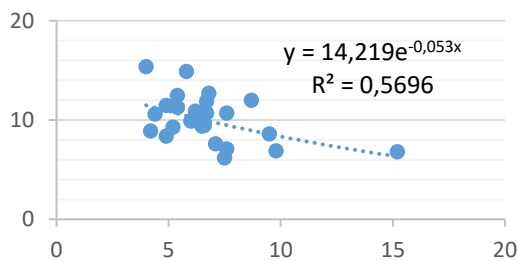
За допомогою графічної візуалізації було доведено парну взаємозалежність доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) з обраними показниками: обсягом капітальних інвестицій; рівнем безробіття населення у віці 15-70 років; наявним доходом населення в розрахунку на 1 особу (рис. 3.7).

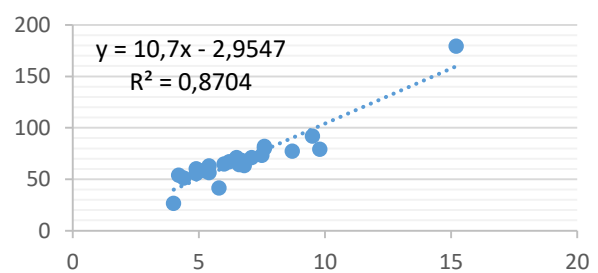
Лінійна залежність доходів місцевих бюджетів від обсягів капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету)

Не виявила зв'язку лінійна залежність доходів місцевих бюджетів від рівня безробіття населення у віці 15-70 років

Середній ступінь зв'язку виявила експоненційна залежність доходів місцевих від рівня безробіття населення у віці 15-70 років

Лінійна залежність доходів місцевих від наявних заощаджень населення

Рис. 3.7. Парна взаємозалежність доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) з обраними показниками

Джерело: власна розробка на основі вихідних даних.

Встановлено, що доходи місцевих бюджетів (залежна змінна Y) мають високий ступінь кореляції з факторною ознакою X_1 – обсягами капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), коефіцієнт кореляції $R^2 = 0,8325$, прослідковується лінійна залежність між змінними. При графічній візуалізації лінійної залежності змінної Y від чинника X_2 – рівня безробіття населення у віці 15-70 років, коефіцієнт кореляції $R^2 = 0,2383$ показав слабкий зв'язок між ознаками, водночас побудова експоненційної лінії тренду довела достатній ступінь залежності між ними ($R^2 = 0,5696$). Залежна змінна Y виявила високий ступінь лінійної залежності від чинника X_3 – наявних доходів населення в розрахунку на 1 особу ($R^2 = 0,8704$).

Графічні розрахунки щодо наявності залежності між змінними підтвердимо побудовою кореляційної матриці, де кількість спостережень $n =$

25, кількість незалежних змінних – 3. З урахуванням ознаки Y розмірність матриці дорівнює 5 (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Кореляційна матриця, що показує ступінь залежності між змінними

Змінні	Y	X_1	X_2	X_3
Y	1	0,8124	-0,4882	0,903
X_1	0,8124	1	-0,3674	0,8302
X_2	-0,4882	-0,3674	1	-0,5707
X_3	0,903	0,8302	-0,5707	1

Джерело: власна розробка на основі вихідних даних.

Дані таблиці свідчать про сильний лінійний зв'язок позитивного характеру, коли збільшення однієї величини впливає на зростання іншої, між змінними: X_1 і Y , X_2 і Y , X_3 і Y , X_2 і X_1 , X_3 і X_1 , X_3 і X_2 й про середню від'ємну тісноту зв'язку, коли збільшення однієї величини веде до зменшення іншої, між змінними: X_2 і Y , X_2 і X_1 , X_3 і X_2 .

Рівняння регресії у досліджуваній моделі набуло вигляду:

$$Y = 2,6452 + 0,09963X_1 - 0,02015X_2 + 0,05143X_3 \quad (3.1)$$

Економічний зміст отриманого кореляційно-регресійного рівняння полягає у наступному:

- величина доходів місцевих бюджетів (без врахування трансфертів з державного бюджету) в розрахунку на 1 особу населення відповідної адміністративно територіальної одиниці (результативна ознака Y) за відсутності X_1 склала б 2,6452 тис. грн;

- коефіцієнт b_1 показує, що зі збільшенням обсягу капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на 1 особу

населення (X_1) на 1 тис. грн результативна ознака Y збільшується на 0,09963 тис. грн;

- коефіцієнт b_2 вказує на те, що зі збільшенням рівня безробіття працездатного населення у віці 15-70 років у % до економічно активного населення відповідного віку (X_2) на 1 % результативна ознака знижується на 0,02015 %;

- коефіцієнт b_3 доводить, що зі збільшенням наявних доходів населення в розрахунку на 1 особу (X_3) на 1 тис. грн Y збільшується на 0,05143 тис. грн.

За максимальним коефіцієнтом $\beta_3=0,099$ робимо висновок, що найбільший вплив на результат Y має фактор X_1 . Тобто отримане кореляційно-регресійне рівняння доводить, що капітальні інвестиції у розвиток економіки територіальних громад має вагомий вплив на один із результативних показників їх фінансового потенціалу, а саме – доходи місцевих бюджетів.

Наступним етапом дослідження став аналіз вірогідності та адекватності побудованої моделі. З цією метою була проведена перевірка, закладених в модель факторів на мультиколінеарність. Обчислення показника здійснювалося в програмі Excel. Результати проведених розрахунків показали, що $r(X_1X_3)$ мають $|r|>0,7$, що свідчить про мультиколінеарність факторів X_1 і X_3 . Для решти чинників $|r|<0,7$, що свідчить про відсутність мультиколінеарності між ними. Проте отриманих даних недостатньо для формулювання остаточних висновків.

Подальший статистичний аналіз отриманого рівняння регресії, який полягав в перевірці значущості рівняння та його коефіцієнтів показав, що:

1) середня помилка апроксимації становить 10,22 %, що в межах допустимих значень і свідчить про хорошу якість моделі (Додаток П);

2) оцінка дисперсії дорівнює 14,738, що свідчить про нормальний розподіл даних моделі (Додаток Р);

3) незміщена оцінка дисперсії становить 0,7018 (Додаток Р);

4) стандартна помилка оцінки Y дорівнює 0,838 свідчить про низький ступінь стандартної помилки (Додаток Р).

Важливою складовою проведення якісного регресійного аналізу є визначення автокореляції, яка гарантує відсутність корелювання між будь-якими залишками (відхиленнями) моделі. Для визначення ступеня автокореляції досліджуваної моделі проведено розрахунки коефіцієнта автокореляції та перевірено його значущість із застосуванням критерію стандартної помилки.

Використовуючи розрахункову таблицю, отримуємо:

$$r_1 \approx \frac{\sum \epsilon_t \cdot \epsilon_{t-1}}{\sum \epsilon_t^2} = \frac{-3.583}{14.738} = -0,243 \quad (3.2)$$

Оскільки $-0.483 < r_1 = -0.243 < 0.483$, то властивість незалежності залишків виконується. Автокореляція у досліджуваній моделі відсутня.

Критерій Дарбіна-Уотсона є найбільш відомим для підтвердження відсутності або ж присутності автокореляції між даними моделі. Для досліджуваної моделі показник Дарбіна-Уотсона становитиме (Додаток С):

$$DW = \frac{35.75}{14.74} = 2,43 \quad (3.3)$$

Автокореляція залишків відсутня, якщо виконується умова: $1,5 < DW < 2,5$. Оскільки для побудованої моделі $1,5 < 2,43 < 2,5$, то можна зробити висновок, що автокореляція залишків відсутня.

Тісноту спільного впливу факторів на результативну ознаку оцінено за допомогою коефіцієнта множинної кореляції. Для досліджуваної моделі розрахунки проведено з використанням відомих лінійних значень парної кореляції і β -коефіцієнтів.

$$R = \sqrt{0.912 \cdot 0.356 + (-0.488) \cdot (-0.0207) + 0.933 \cdot 0.59} = \sqrt{0.885} = 0,941 \quad (3.4)$$

Отримані значення коефіцієнта множинної кореляції $R=0,941$, а також скоригованого коефіцієнта кореляції:

$$R^2 = 1 - (1 - 0.8854) \cdot \frac{25-1}{25-3-1} = 0,869 \quad (3.5)$$

свідчать про високу якість моделі.

Визначено коефіцієнт детермінації $R^2=0,8854$, який засвідчив високу якість моделі.

$$R^2 = 1 - \frac{s_{\epsilon}^2}{\Sigma(y_i - \bar{y})^2} = 1 - \frac{14.738}{128.59} = 0,8854 \quad (3.6)$$

Перевірено гіпотезу про загальну значущість моделі за допомогою F -критерію ($F_{кр}$):

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0.8854}{1-0.8854} \cdot \frac{25-3-1}{3} = 54.079 \quad (3.7)$$

Встановлено, що оскільки фактичне значення F більше *табличного*, то у досліджуваній моделі коефіцієнт детермінації є статистично значущим і рівняння регресії – статистично надійним (тобто коефіцієнти b_i спільно значущі).

Економічний зміст проведеного дослідження полягає у наступному: зі збільшення обсягу капітальних інвестицій на 1 тис. грн у розрахунку на 1 особу населення призводить до збільшення доходів бюджетів територіальних громад на 0,09963 тис. грн; зі збільшенням рівня безробіття працездатного населення на 1 % відповідні доходи місцевих бюджетів знижуються на 0,02015 %; зі збільшенням наявних доходів населення на 1 тис. грн результативний показник збільшується на 0,05143 тис. грн. Проведені розрахунки довели, що найбільший вплив на доходи місцевих бюджетів має такий чинник, як наявні доходи (заощадження) населення в розрахунку на 1 особу. Статистичну значущість рівняння підтверджено за допомогою коефіцієнта детермінації і F -критерію. Доведено, що у побудованій моделі 88,54 % загальної варіації результативної ознаки Y пояснюється зміною факторів X_j .

З огляду на отримані, в результаті кореляційно-регресійного моделювання висновки, варто відзначити, що поступ фінансового потенціалу територіальних громад як під час воєнного стану, так і в повоєнний період залежатиме від капітальних інвестицій у розвиток економіки, зростання зайнятості працездатного населення, а також збільшення його доходів, як основного джерела формування фінансової бази місцевих бюджетів. При цьому варто враховувати, що диференціація між ступенем розвитку

територіальних громад поглибилася з початком військових дій на території України.

Місцеві органи влади територіальних громад, які тимчасово окуповані або де активно ведуться військові дії, повністю або частково втратили можливість формувати й використовувати фінансові ресурси для задоволення навіть першочергових потреб населення, яке там проживає. Деякі, вже звільнені території, мають більший або менший ступінь руйнації інфраструктури, виробничих потужностей, є більш керованими. Тут місцеве самоврядування поволі починає відновлювати роботу, використовуючи усі наявні ресурси для задоволення потреб громад й забезпечення їх фінансової спроможності. Низка територіальних громад, переважно у західних областях України, постраждала значно менше, проте їх фінансово-економічний потенціал теж змінився. Наразі вони надали прихисток мільйонам внутрішньо переміщених осіб й взяли на себе обов'язок щодо їх соціально-економічного захисту.

До початку війни провідним вітчизняним науковцем І. Прокопою були сформовані концептуальні засади ідентифікації територій не за адміністративною, а за функціональною ознакою й зроблено методологічний підхід до класифікації територіальних громад України за функціональними типами з переважно міським, місько-сільським та переважно сільським населенням. Ключова необхідність такої ідентифікації була пов'язана з тим, що на громади покладено відповідальність за розвиток своїх територій, а це, на думку науковця, відповідає одній із цілей державної регіональної політики [232]. Воєнний стан та необхідність повоєнної відбудови територіальних громад актуалізує питання їх поділу залежно від ступеня людських, інфраструктурних та економічних втрат. Така градація дозволить розробити алгоритм управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад залежно від їх безпосередніх потреб та запитів, а органам державної влади та управління – якомога швидше з'ясувати необхідні обсяги фінансової та іншої підтримки (рис. 3.8).

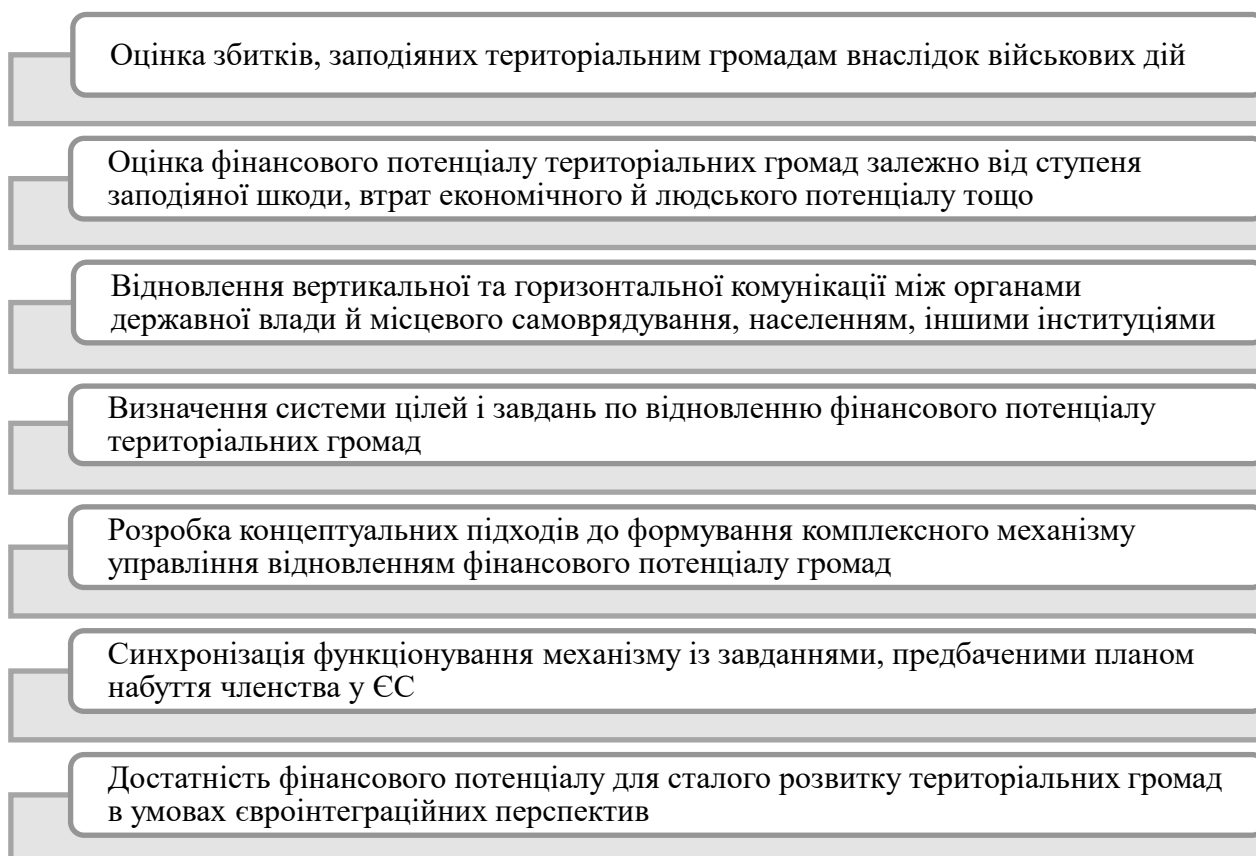

Рис. 3.8. Алгоритм відновлення фінансового потенціалу територіальних громад

Джерело: власна розробка.

Фахівцями органів державної влади та управління, представниками органів місцевого самоврядування розробляються методичні підходи до оцінки збитків, заподіяних територіальним громадам внаслідок військової агресії РФ. У цих процесах орієнтир переважно робиться на інвентаризації та оцінці вартості втраченого майна. З метою формування цілісного механізму управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад пропонуємо фокус уваги сконцентрувати й на втраті людського потенціалу – населення працездатного віку, основу господарської діяльності будь-якого підприємства, головного платника ПДФО – ключового джерела доходів місцевих бюджетів. Мова йде про те, що територіальні громади так чи інакше зазнали людських втрат від загибелі, виїзду за кордон або в інші, більш безпечні, регіони нашої держави. Тому варто розробляти інструменти й

формувати умови для якомога швидшого повернення на постійні місця проживання біженців й внутрішньо переміщених осіб.

Для відновлення фінансового потенціалу громад важливо сконцентруватися й на безпосередній оцінці економічних втратах, не стільки на майнових, як на втратах певної сукупності вигод, які могли, але не отримали підприємства в наслідок воєнних дій. Тут акцент важливо зробити на виявленні втрачених і формуванні нових логістичних зв'язків з постачальниками, покупцями й замовниками тощо. Безумовно вектор пошуку слід змістити на ЄС, повністю відійшовши при цьому від економічних залежностей від РФ, Білорусі тощо. Запропоновані підходи повинні стати основою для оцінки фінансового потенціалу територіальних громад залежно від ступеня заподіяної шкоди, втрат економічного й людського потенціалу тощо (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Система оцінки фінансового потенціалу територіальних громад

Джерело: власна розробка.

Визначення ключових індикаторів для проведення оцінки, збору, аналізу та обробка отриманої інформації, визначення рівня втраченого фінансового потенціалу територіальних громад має стати основою для формулювання системи цілей та заходів необхідних для його відновлення, а також формування комплексного управлінського механізму.

Важливим аспектом управління фінансовим потенціалом територіальних громад є відновлення вертикальної та горизонтальної комунікації між органами державної влади й місцевого самоврядування, населенням, бізнесовими структурами, іншими інституціями на звільнених та тимчасово окупованих територіях. Першочерговим завданням наразі безумовно є повернення контролю української влади над усією територією нашої держави й встановлення взаємодії з законними представниками територіальних органів влади. Відновлення або ж формування горизонтальної співпраці між органами місцевого самоврядування має базуватися на засадах всебічної взаємодопомоги та взаємопідтримки, в тому числі фінансової.

Менш постраждалі внаслідок війни територіальні громади в умовах, коли державний бюджет на 2023 рік пріоритетом має фінансування безпекового та оборонного комплексів України, повинні максимально допомагати відновленню більш постраждалих регіонів. Фінансова підтримка переселенців з постраждалих громад, створення умов для релокації бізнесу, пошук фахівців здатних заповнити нішу у робочій силі, інвестування у відбудову та розвиток економіки цих територій – саме такі інструменти забезпечать надалі цілісність, суверенітет та фінансову стійкість нашої країни.

Визначення системи цілей і завдань з відновлення фінансового потенціалу територіальних громад має корелювати з концептуальними підходами, закладеними урядом до стратегії відновлення країни. При цьому важливо передбачити й закласти необхідні комплементарні зміни економічного середовища, які дозволять підвищити фінансовий потенціал територіальних громад через здатність ефективного формування та розподілу не лише власних, а й залучених у вигляді фінансової допомоги ресурсів

європейських партнерів. Актуальним вбачається створення міцного підґрунтя для сталого розвитку територіальних громад в повоєнний період через формування відкритої, конкурентоздатної, соціально відповідальної економіки інтегрованої у європейську спільноту, а територіальних громад – безпечних та комфортних для проживання людей. Окреслені цілі та завдання повинні лягти в основу розробки концептуальних підходів до формування комплексного механізму управління відновленням фінансового потенціалу громад синхронізованого з планом набуття членства у ЄС.

Доведено, що в умовах воєнного стану завдання місцевих органів влади значно змінилися, що обумовило необхідність розробки перспективних напрямів управління фінансовим потенціалом громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період. З використанням методу економіко-математичного моделювання аргументовано, що поступ фінансового потенціалу територіальних громад залежить від капітальних інвестицій у розвиток економіки, зростання зайнятості працездатного населення, а також збільшення його доходів, як основного джерела формування фінансової бази місцевих бюджетів.

Емпірично підтверджено, що воєнний стан і необхідність повоєнної відбудови територіальних громад потребує визначення ступеня людських, інфраструктурних та економічних втрат на їх територіях. Доведено, що така градація дозволить розробити алгоритм управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад залежно від їх безпосередніх потреб та запитів, а органам державної влади та управління – якомога швидше з'ясувати необхідні обсяги фінансової та іншої підтримки. Аргументовано необхідність розробки концептуальних підходів до формування комплексного механізму управління відновленням фінансового потенціалу громад синхронізованого з планом набуття членства у ЄС.

Висновки до розділу 3

1. Реформа децентралізації сприяла зміні системи організації влади на місцях через створення об'єднаних територіальних громад, які отримали ширше коло повноважень у прийнятті управлінських рішень, а також додаткові джерела формування фінансових ресурсів. Потрібно наявність певного фінансового підґрунтя для розвитку, оцінка соціально-економічного стану територіальних громад, вказала на обмеженість фінансових можливостей переважної більшості з них, значні диспропорції у поступі й наявні проблеми з управлінням. Доведено, що в ЄС сформовано чіткі, прозорі й зрозумілі механізми залучення й розподілу фінансових ресурсів, а важливим аспектом управління є цільовий характер використання коштів та наявність ефективної системи фінансового менеджменту на місцях.

2. Аргументовано, що застосування комплексного підходу до управління фінансовим потенціалом територіальних громад шляхом сприяння створенню робочих місць, провадженню наукових досліджень й інновації у сфері інфраструктурного розвитку територій, співробітництву між містами й селами, реалізації заходів технічної допомоги громадам сприятиме досягненню цілей їх сталого розвитку. Сформульовано ключові цілі, принципи та важелі механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад, зорієнтовані на оптимальне формування, розподіл та використання їх фінансових ресурсів. Обґрунтовано необхідність формування інноваційної інфраструктури й втілення інноваційних бізнес ідей, які сприятимуть розвитку економічного потенціалу громад й формуванню підґрунтя для їх фінансового поступу.

3. Стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим потенціалом. Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування свого розвитку. Запропоновано концептуальний підхід до партисипативного

стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад, який передбачає спрямування зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив, на створення умов для забезпечення фінансової спроможності та сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ

4. Доведено, що інноваційність має бути пріоритетом у розробці стратегії сталого розвитку територіальної громади. Запропоновано інноваційну модель управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад будувати на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створення сприятливого інноваційного середовища, чіткого бачення заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади.

5. В умовах воєнного стану завдання місцевих органів влади значно розширилися, що обумовило необхідність розробки перспективних напрямів управління фінансовим потенціалом громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період. З використанням методу економіко-математичного моделювання аргументовано, що поступ фінансового потенціалу територіальних громад залежить від капітальних інвестицій у розвиток економіки, зростання зайнятості працездатного населення, а також збільшення його доходів, як основного джерела формування фінансової бази місцевих бюджетів.

6. Емпірично підтверджено, що воєнний стан і необхідність повоєнної відбудови територіальних громад потребує визначення ступеня людських, інфраструктурних та економічних втрат на їх територіях. Доведено, що така градація дозволить розробити алгоритм управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад залежно від їх безпосередніх потреб та запитів, а органам державної влади та управління – якомога швидше

з'ясувати необхідні обсяги фінансової та іншої підтримки. Аргументовано необхідність розробки концептуальних підходів до формування комплексного механізму управління відновленням фінансового потенціалу громад синхронізованого з планом набуття членства у ЄС.

Результати досліджень, викладені у даному розділі, опубліковано у [173; 175; 178; 180; 183-187].

У Розділі 3 використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [11; 12; 22; 52; 68; 73; 81; 91; 95; 101; 111; 118; 120; 121; 125; 129; 132; 140; 156; 198; 216; 232; 243; 244; 290; 298; 299; 302; 304; 305; 308; 311].

ВИСНОВКИ

У роботі запропоновано нове розв'язання наукової проблеми щодо теоретичного і методологічного обґрунтування наукових засад управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Фінансове забезпечення переважної більшості територіальних громад в Україні характеризується фінансовою залежністю від міжбюджетних трансфертів, незначними обсягами власних доходів, недостатністю економічного й людського потенціалу. Формування ефективної системи управління фінансовим потенціалом територіальних громад, як основи їх сталого розвитку, обумовила необхідність систематизації та чіткого теоретичного й методологічного обґрунтування категоріального апарату. На основі узагальнення наявних теоретико-методичних підходів, встановлено, що фінансовий потенціал територіальної громади є комплексним поняттям, під яким слід розуміти здатність, можливості та перспективи залучення й використання наявних і потенційних ресурсів територіальної громади з метою забезпечення її сталого розвитку. На основі критичного аналізу наукової літератури та власних авторських узагальнень виокремлено ознаки класифікації й види фінансового потенціалу. Ключовими ознаками фінансового потенціалу запропоновано вважати суб'єктність, територіальну приналежність, можливість залучення та джерела формування фінансових ресурсів.

2. Необхідність детермінації ролі та місця територіальних громад в управлінні власним фінансовим потенціалом надала можливість встановити їх соціально-правову природу як носія місцевого самоврядування, який характеризується територіальною єдністю, спільністю інтересів мешканців, соціальною взаємодією та підтримкою у розв'язанні проблемних питань, самоідентифікацією кожного члена з громадою. При цьому місцева економіка,

соціально-економічний й екологічний поступ відповідних територій, наявна інфраструктура, природні ресурси були визнані ключовими об'єктами управління. Ідентифіковано типові ознаки територіальних громад, серед яких територіальна, соціально-психологічна, економічна, організаційно-функціональна, правова, історико-культурна, суспільно-політична та екологічна були визнані ключовими. Обґрунтовано, що в межах правового поля будь-які управлінські питання громада може вирішити самостійно, крім того, вона може самостійно формувати й використовувати фінансові ресурси, приймати рішення щодо розвитку територій, формувати потенціал для задоволення наявних та майбутніх потреб.

3. В умовах євроінтеграційної перспективи актуалізується потреба сталого розвитку територіальних громад, яка вимагає зміни системи суспільних-економічних відносин відповідно до інтересів їх мешканців, суб'єктів підприємництва й органів місцевого самоврядування, а також гармонізації з європейськими нормами й стандартами. Визначено, що сталий розвиток є комплексним поняттям, яке інтегрує в собі певну сукупність наявних та майбутніх економічних, екологічних і соціальних потреб територіальних громад. Методологічно обґрунтовано, що управління фінансовим потенціалом територіальних громад повинно спрямовуватися на досягнення потреб сталого розвитку, серед яких ключовими визнано екологічну безпеку, формування стабільної соціально орієнтованої економіки, створення сприятливих соціальних умов, підвищення якості та стандартів життя.

4. На першому етапі децентралізації, який тривав впродовж 2014-2019 рр., громади отримали правове підґрунтя для консолідації зусиль та механізми для формування спроможності розв'язувати фінансові, соціальні, екологічні й інші нагальні питання. Детермінація оцінки фінансового потенціалу ОТГ обумовила необхідність аналізу доходів місцевих бюджетів, результати якого засвідчили їх високу залежність від трансфертів з державного бюджету й відносно невисокі показники наповненості за рахунок

власних джерел, зокрема місцевих податків, неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом. Реформа децентралізації підвищила можливості для зростання обсягів власних доходів більшості місцевих бюджетів, водночас, в ході дослідження доведено необхідність гармонізації дохідної та видаткової частин бюджетів громад.

5. Завдяки реформі децентралізації місцеві органи влади отримали додаткові джерела доходів, фінансову свободу у здійсненні видатків, ефективнішу систему міжбюджетних трансфертів та належні умови для виконання своїх повноважень. Водночас, недостатність фінансових ресурсів у бюджетах більшості громад, обумовила потребу в аналізі складу і структури їх видатків. Проведене дослідження довело, що на першому етапі децентралізації більшість видатків громади спрямовували на виконання загальнодержавних функцій, фінансування систем освіти й охорони здоров'я, задоволення соціальних потреб мешканців громад. Найменше коштів виділялося на потреби ЖКГ, охорону довкілля, духовний та фізичний розвиток населення. Фінансування капітальних видатків, які зазвичай спрямовуються на реалізацію соціально-економічних програм, здійснювалося обмежено. Отже, можна стверджувати, що на першому етапі децентралізації ефективність використання, акумульованих у місцевих бюджетах коштів, була недостатньою.

6. Ключові аспекти змін, які пов'язані з реформою децентралізації, довели необхідність модернізації систем управління освітою, охороною здоров'я, соціально-культурною сферою, захисту довкілля в територіальних громадах. Встановлено, що невідкладного розв'язання потребують проблеми, пов'язані з необхідністю оптимізації мережі освітніх і медичних закладів через брак фінансового забезпечення з державного бюджету й обмеженість власних фінансових ресурсів громад, нестачу фахівців у цих сферах, особливо в сільській місцевості. Актуальними залишаються питання недостатнього рівня фінансування закладів культури, більшість з яких є дотаційними, низького рівня оплати праці і, як наслідок, рівня кадрового забезпечення й кваліфікації

працівників цієї галузі. Аргументовано, що впровадження прямих бюджетних відносин з громадами, зростання дохідної частини місцевих бюджетів, через розвиток фінансового потенціалу громад, уможлиблює розв'язання цих питань.

7. Доведено, що екологічні проблеми територіальних громад наразі набувають особливої актуальності. Реалізація таких важливих заходів, як вирішення питання управління відходами, якості атмосферного повітря, доступу населення до якісної питної води потребують значних фінансових витрат, відтак не можуть бути виконані суто коштом місцевих бюджетів. Встановлено, що більшість бюджетів громад мають дотаційний характер, а органи місцевого самоврядування неспроможні акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм охорони довкілля. Дієвим способом вирішення природоохоронних проблем є розробка та реалізація комплексних екологічних програм, які сприятимуть розподілу й використанню фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

8. В умовах повномасштабного вторгнення рф, територіальні громади зіткнулися з безпрецедентними військовими, гуманітарними, фінансовими та іншими викликами. Війна активізувала міграційні процеси, негативно вплинула на роботу бізнесу, порушила логістичні зв'язки. Така ситуація спровокувала недоотримання ПДФО, акцизного та земельного податків, доходів від надання адміністративних послуг та інших доходів місцевими бюджетами й обумовила необхідність оцінки фінансової спроможності громад в нових військово-політичних й соціально-економічних реаліях. Встановлено, що реакцією місцевих органів влади на таку ситуацію стало скорочення бюджетних видатків, через звуження або й повне згортання інфраструктурних та інших проєктів, скорочення видатків на державне управління, освіту, охорону здоров'я, соціально-побутове обслуговування населення. Аргументовано, що відновлення фінансового потенціалу територіальних громад повинно стати одним із ключових завдань їх повоєнного розвитку.

9. Реформа децентралізації сприяла зміні системи організації влади на місцях через створення об'єднаних територіальних громад, які отримали ширше коло повноважень у прийнятті управлінських рішень, а також додаткові джерела формування фінансових ресурсів. Потри наявність певного фінансового підґрунтя для розвитку, оцінка соціально-економічного стану територіальних громад, вказала на обмеженість фінансових можливостей переважної більшості з них, значні диспропорції у поступі й наявні проблеми з управлінням. Доведено, що в ЄС сформовано чіткі, прозорі й зрозумілі механізми залучення й розподілу фінансових ресурсів, а важливим аспектом управління є цільовий характер використання коштів та наявність ефективної системи фінансового менеджменту на місцях. Аргументовано, що застосування комплексного підходу до управління фінансовим потенціалом територіальних громад шляхом сприяння створенню робочих місць, провадженню наукових досліджень й інновації у сфері інфраструктурного розвитку територій, співробітництву між містами й селами, реалізації заходів технічної допомоги громадам сприятиме досягненню цілей їх сталого розвитку.

10. Запропоновано концептуальний підхід до формування механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад, який передбачає комплементарні зміни економічного середовища, які дозволять підвищити фінансовий потенціал територіальних громад через здатність ефективного формування та розподілу не лише наявних, а й потенційних фінансових ресурсів, а також здійснення партисипативного стратегічного планування зорієнтованого на потреби сталого розвитку відповідно до стратегії повоєнного відновлення країни й програми набуття членства у ЄС. Обґрунтовано необхідність формування інноваційної інфраструктури й втілення інноваційних бізнес ідей, які сприятимуть розвитку економічного потенціалу громад й формуванню підґрунтя для їх фінансового поступу.

11. Стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим потенціалом.

Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування свого розвитку. Запропоновано концептуальний підхід до партисипативного стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад, який передбачає спрямування зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив, на створення умов для забезпечення фінансової спроможності та сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ. Доведено, що інноваційність має бути пріоритетом у розробці стратегій сталого розвитку територіальних громад. Запропоновано інноваційну модель управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад будувати на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створення сприятливого інноваційного середовища, чіткого бачення заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади.

12. В умовах воєнного стану завдання місцевих органів влади значно розширилися, що обумовило необхідність розробки перспективних напрямів управління фінансовим потенціалом громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період. З використанням методу економіко-математичного моделювання аргументовано, що поступ фінансового потенціалу територіальних громад залежить від капітальних інвестицій у розвиток економіки, зростання зайнятості працездатного населення, а також збільшення його доходів, як основного джерела формування фінансової бази місцевих бюджетів. Емпірично підтверджено, що воєнний стан і необхідність повоєнної відбудови територіальних громад потребує визначення ступеня людських, інфраструктурних та економічних втрат на їх територіях. Доведено, що така градація дозволить розробити алгоритм управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад залежно від їх безпосередніх потреб

та запитів, а органам державної влади та управління – якомога швидше з'ясувати необхідні обсяги фінансової та іншої підтримки. Аргументовано необхідність розробки концептуальних підходів до формування комплексного механізму управління відновленням фінансового потенціалу громад синхронізованого з планом набуття членства у ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко І. І. Теоретичні основи визначення фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці. *Ефективна економіка*. № 5. 2015. URL :<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4058>
2. Аналіз міжбюджетних трансфертів у 2018–2019 рр. URL : https://feao.org.ua/products/transferty2018_2019/ (дата звернення: 16.03.2021).
3. Аналіз розподілу субвенції на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад у 2016–2017 роках. URL : <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/2017-12-21-subvenciyi-infrastruktury-2016-2017.pdf> (дата звернення: 23.10.2019).
4. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. К.: КНЕУ. 2013. С. 779(5).
5. Апопій В. В., Апопій Г. В. Стратегічні пріоритети розвитку торгівлі в сільській місцевості. *Регіональна економіка*. 2017. № 2. С. 89–95.
6. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави ; пер. з англ. К. : ВД “КМ Академія”, 2004. 176 с.
7. Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля: Аналітичний звіт за період: січень 2018–січень 2019. URL : https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019pdf (дата звернення: 02.02.2019).
8. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. URL : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf.
9. Безуглий О.В. Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 /

О.В. Безуглий; Харків. регіон. ін'т держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Харків, 2008. 20 с.

10. Беновська Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. № 1.

11. Бігун Р., Литвин В., Олексів Н. Аналіз стану територіальних громад для моделювання їхнього соціально-економічного розвитку. *Information Systems and Networks*. Вип. 9. 2021. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23814/0210544infmaket-01-07-3-12.pdf>

12. Бігун Р., Литвин В. Моделювання процесів розвитку територіальних громад. *Information Systems and Networks*. Вип. 11. 2022. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jun/28154/220364ismverstka1-175-188.pdf>

13. Білоус Н.П., Нагорнюк О.М. Ефективні зміни сільських територіальних громад заради сталого розвитку. URL : <https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/655/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%83%D1%81%2B.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

14. Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону. *Регіональне та муніципальне управління*. 2016. № 4–5. С. 11–15. DOI:10.15421/151619.

15. Бородіна О. М., Прокопа І. В., Фраєр О. В. (2021). Оцінка інклюзивності сільських громад у територіальні громади: кейс Локачинської ТЦ. *Українське товариство*. № 4 (79). 2021. С. 85-96. URL : <https://doi.org/10.15407/socium2021.04.085>

16. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 104-121. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_11-12_9

17. Боронос В. Г. Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території: монографія. Суми : Сумський державний університет, 2011. 310 с.
18. Борщ Г. А., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Дехтяренко Ю .Ф., Ігнатенко О. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф., Юзефович В. В. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. К. 2017. 107 с.
19. Бочі А. Прихований клондайк: як розкрити потенціал бюджетів об'єднаних територіальних громад. URL : <https://voxukraine.org/uk/prihovaniy-klondajk-yak-rozkriti-potentsial-byud-zhetiv-ob-yednanih-teritorialnih-gromad>.
20. Булавинець В., Карпишин Н. Фінансовий потенціал територіальних громад: сучасний стан і перспективи. *Світ фінансів*. № 4(61). 2019. <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1276/1279>
21. Безпалько О. Фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад: проблеми та перспективи забезпечення. *Підприємництво та інновації*. № 9. 2019. С. 60-65. URL : <https://doi.org/10.37320/2415-3583/9.9>
22. Булеца Н. В. Особливості процесу партисипативного бюджетування. *Причорноморські економічні студії*. № 8. 2016. С. 159-165. URL : <http://surl.li/dfxер>
23. Бурик З. М. Державне регулювання сталого розвитку України : теорія та практика : монографія. Львів : Вид-во Простір М. 2017. 384 с.
24. Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : монографія. К. : КНЕУ, 2013. 342 с.
25. Бюджетний кодекс : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL : <https://zakon.help/law/2456-VI/>.
26. В Україні за рік закрилося 200 шкіл. URL : https://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-za-rik-zakrilosya-200-shkil-328768_.html (дата звернення: 23.03.2019).
27. Васильєва О. І. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції : практика та досвід*. 2018. № 8. С. 74 – 78.

28. Вебпортал Головного управління Державної казначейської служби України у Житомирській області. URL : <https://zhy.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 23.03.2019).
29. Веклич О. О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 60–74.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВГФ "Перун", 2005. 1728 с.
31. Видатки зведеного бюджету на освіту за 5 років зросли удвічі. URL : <https://www.auc.org.ua/novyna/vydatky-zvedenogo-byudzhetu-na-osvitu-za-5-rokiv-zrosly-udvichi> (дата звернення: 12.03.2020).
32. Вирішення екопроблем у регіонах: усе в руках громад? URL : <https://tyzhden.ua/Society/208470>.
33. Височина А. В., Лук'яненко І. Г. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад у контексті реалізації регіональної фінансової політики. *Вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2 (37). С. 98-101.
34. Вінц Ю. О. Удосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства. *Держава та регіони*. 2007. 563 с.
35. Возняк Г. В. Фінансовий потенціал регіону: економічна суть та структура. *Економічні науки*. 2011. Випуск 8 (29). Ч. 3. С. 48–56.
36. Волковський Є. І. Фінансовий потенціал місцевого самоврядування (на прикладі столиці України – міста Києва) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». 2015. 284 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.04/2016/Volkovskyi_dis.pdf
37. Выживут ли бюджеты ОТГ в борьбе с коронавирусом. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/04/16/659472/> (дата звернення: 23.03.2019).

38. Гавадзин Н. О., Тришак Л. С. Забезпечення охорони природного навколишнього середовища за умов фінансової децентралізації. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26–2. С. 62–69.

39. Газуда М. В., Індус К. П., Лалакулич М. Ю. Детермінанти формування і удосконалення системи управління фінансовим потенціалом України. Ужгород : Видавництво «ФОП Сабов А.М.». 220 с. URL : <http://surl.li/dingz>

40. Гайворонська Т. М., Глушенко Т. М. Економічне регулювання природокористування і охорони навколишнього природного середовища. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 60. 2017. С. 232–238.

41. Герасимчук З. В., Поліщук В. Г. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону. *Регіональна економіка*. 2011. №4(62). С. 30-47. URL : https://re.gov.ua/doi/re2011.04.030_u.php

42. Гікс Дж. Вартість і капітал. Архівовано 8 листопада 2010 у Wayback Machine. URL : <http://ek-lit.narod.ru/hikssod.htm> (дата звернення: 05.09.2022).

43. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року (відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року», схваленої 25 вересня 2015 року, A/RES/70/1). URL : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

44. Голян В. А., Сундук Т. Ф., Поліщук Л. М. Публічні природоохоронні видатки в умовах децентралізації: стратегія нарощення. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 10–16. DOI: [10.32702/2306-6806.2019.2.10](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.2.10).

45. Гордєєв О. К. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Одеса, 2014. 200 с.

46. Григоренко В. О. Бюджетно-податкове формування фінансового потенціалу території: автореф. дис... канд. екон. наук. Львівська державна фінансова академія. Львів, 2013. 19 с.
47. Григоренко В. О. Фінансовий потенціал території: теоретичні аспекти та механізми формування. *Економічний форум*. 2012. № 1. С. 22-23.
48. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 62-70.
49. Гургула Т. В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: пролеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Випуск 1(7). С. 132–135.
50. Гусев В. О., Мужилко О. О. Парадигма сталого інноваційного розвитку. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 115–118.
51. Данкевич В. Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації : монографія. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 392 с.
52. Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? *Українська Правда*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/> (дата звернення: 05.08.2022).
53. Двігун А. О. Коронакриза: нові можливості громад та виклики для децентралізації. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/scientific-achievements-of-modern-societyniss.pdf> (дата звернення: 02.02.2022).
54. Дем'янчук О. І. Забезпечення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. №6(34). С. 42–46. DOI: 0.25264/2311-5149-2017-6(34)-42-46.
55. Дем'янчук О. І. Теоретичні основи фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці. *Наукові записки*. Випуск 23. 2013. С. 153–160.

56. Дем'янюк А. В. Сучасні підходи до забезпечення сталого розвитку територій в Україні. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 26–27. 2018. С. 1083–1087.
57. Державна підтримка розвитку територій у 2019 р. URL : https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/438/State_support_for_territorial_development_in_2019.pdf (дата звернення: 02.12.2020).
58. Державна служба статистики України. URL : https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/cg.htm (дата звернення: 23.03.2019).
59. Державний вебпортал бюджету для громадян. URL : <https://openbudget.gov.ua> (дата звернення: 23.11.2021).
60. Держгеокадастр Житомирської області передав державні землі сільгосппризначення у комунальну власність ОТГ. URL : <http://zhytomyrska.land.gov.ua/derzhheokadastr-zhytomyrskoi-oblasti-peredav-derzhavni-zemli-silhosppryznachennia-u-komunalnu-vlasnist-oth/> (дата звернення: 12.12.2021).
61. Децентралізація : коротко про головне. URL : <http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne> (дата звернення: 23.03.2019).
62. Децентралізація : місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад за 2016 рік. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/53-rezultati-finansovogo-monitoringu-159-otg-za-2016-rik-stvorenikh-u-2015-rotsi.pdf>
63. Децентралізація. Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/12192>.
64. Деякі питання використання у 2019 році освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1106-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2019-p> (дата звернення: 03.03.2020).
65. Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2015 р. №11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-p>.

66. Джурик Х. Б. Побудова ефективної стратегії управління фінансами об'єднаних територіальних громад. *Ефективна економіка*. 2019. №8. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.8.150.
67. Дзяди́кевич Ю. В., Буряк М. В., Розум Р. І., Любезна І. В., Дуда Б. П. Деякі аспекти комплексного природокористування. *Innovative solutions in modern science*. № 2(11). 2017. С. 1–16.
68. Довженко В. А., Войтенко А. Б., Плотнікова М. Ф. Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1957>.
69. Дорохова Л. М., Куровська Н. О. Формування екологічної складової державної регіональної фінансової політики. *Наукові горизонти*. 2019. № 4 (77). С. 35–43.
70. Дяконенко О. І. Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських поселень в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34) С. 161–174. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.161>.
71. Екологічна стратегія 2020 – Громадянська позиція. URL : <https://www.google.com/search?client=opera&q=Екологічна+стратегія+2020&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>.
72. Експерти проаналізували бюджети об'єднаних територіальних громад кожної області за 2018 рік. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/10674> (дата звернення: 02.12.2020).
73. Європейська хартія місцевого самоврядування. Документ № 994_036, редакція від 16.11.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
74. Єгоричева С. Б. Сутність та складові фінансового потенціалу територіальних громад. *Інвестиції : практика та досвід*. 2016. № 8. С. 11–15.

75. Єгоричева С. Б., Тимошенко О. В. Формування та реалізація фінансового потенціалу територіальних громад : монографія. Полтава: ПУЕТ, 2014. 221 с.

76. Жінки та дівчата в сільській місцевості. URL : <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/zhinki-ta-divchata-v-silskiy-mistsevosti-134874.html> (дата звернення: 11.03.2020).

77. За рахунок субвенції у 2019 році в ОТГ буде профінансовано майже 260 об'єктів культури. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/za-rahunok-subvenciyi-u-2019-roci-v-otg-bude-profinansovano-majzhe-260-obyektiv-kulturi> (дата звернення: 03.02.2018).

78. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. К. : Знання, 2007. 1072 с.

79. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році : стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_1_7.pdf (дата звернення: 23.12.2018).

80. Збірник спроможних освітніх мереж в ОТГ : збірник хороших практик та вивчених уроків. URL : <https://decentralization.gov.ua/education/library>.

81. Звіт про огляд витрат державного бюджету у сфері регіонального розвитку в частині підтримки формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад. *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/1.-zvit.pdf> (дата звернення: 01.03.2021).

82. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного фонду регіонального розвитку. URL : https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/7-1_2019/Zvit_7-1_2019.pdf (дата звернення: 14.12.2021).

83. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування

інфраструктури об'єднаних територіальних громад.
URL : https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/20-5_2019/Zvit_20-5_2019.pdf (дата звернення: 02.12.2021).

84. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 34. URL : <https://zakon.help/law/2768-III>.

85. Зінчук Т. О. Інклюзивна складова розвитку сільських громад. *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій : перспективи публічно-приватного партнерства : матеріали III Міжнар. наук.-практ. форуму, 27 черв. 2017 р. : у 2-х ч. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. Ч. 1. С. 16–22.*

86. Зінчук Т. О., Патинська-Попета М. М. Сучасна модель об'єднаних територіальних громад як чинник розвитку бізнесу на сільських територіях : європейсько-українські реалії. *Проблеми економіки*. 2020. № 2. С. 111–118. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-111-118>

87. Зінчук Т. О., Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201912006>.

88. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція : проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. Житомир : ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2008. 384 с.

89. Зінчук Т.О., Куцмус Н. М. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 1(11). С. 155 – 161.

90. Індокси та показники людського розвитку : Оновлена статистика за 2018 р. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/hdr-2018-statistical-update.html> (дата звернення: 23.03.2019).

91. Інформаційна довідка щодо Стратегій розвитку територіальних громад (станом на 01.01.2022). Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/strategichne-planuvannya-na-miscevomu-rivni-infodovidka-stanom-na-01.01.2022.pdf> (дата звернення: 03.10.2022).

92. Калашнікова О. Оптимізація шкіл – не вирок : як знизити градус напруги. URL : <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/04/15/236556/>.
93. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ : Фундація «Відкрите Суспільство», 2017. 108 с.
94. Карамушка Л. І. Місцевий бюджет як фінансова основа розвитку територіальних громад. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 23 (1). С. 206-210.
95. Карпець С. Л. Моделі соціально-економічного розвитку регіонів України. *Економіка і регіон*. 2012. № 1. С. 147-151.
96. Кириленко О., Малиняк Б., Письменний В., Русін В. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади. Асоціація міст України. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 396 с.
97. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: автореф. ... дис. докт. екон. наук: спец. 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2011. 36 с.
98. Кількість адміністративно-територіальних одиниць за регіонами України на 1 січня 2016 року. Офіційний вебпортал ВРУ. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/ator/ator2016_u.htm (дата звернення: 01.02.2018).
99. Клиновий Д., Рогов П. Децентралізація: економіка, фінанси та безпека природокористування. *Social development & Security*. 2017. С. 34–67. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/socdevsec_2017_2_2_6.
100. Кожухова Т. В. Формування та трансформація глобальної системи фінансування сталого розвитку : монографія. Кривий Ріг : Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2017. 336 с.
101. Козак В. І., Москвін С. О., Посполітак В. В. Фінансові інструменти: емісія муніципальних облігацій : наук.-практ. посіб. К. : DESPRO, 2019. 142 с. URL : https://hromady.org/wp-content/uploads/2020/11/fin_instr_munic_2019.pdf

102. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за I півріччя 2016–2017 років : аналітична записка / Інститут демографії та соціальних досліджень URL : file:///D:/Документы/2016_2017_otsinka_bidnosti_pivroku.pdf (дата звернення: 23.03.2019).

103. Кондусова Л.Ф., Нескородева І. І., Алексеєнко І. І. та ін. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету: монографія. Х : Вид. ХНЕУ. 2011. 289с.

104. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

105. Концепція реформування системи державного нагляду у сфері охорони довкілля: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-р>.

106. Концепція розвитку сільських територій від 25 вересня 2015 р. №995-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-р>.

107. Корнійчук Г. В. Економічний зміст фінансового потенціалу підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/7_2_2016ua/8.pdf

108. Корнійчук Г. В. Модернізація механізму управління фінансовим потенціалом агроформувань. *Технологический аудит и резервы производства*. №5/4 (31). 2016. С. 4–9. DOI: 10.15587/2312-8372.2016.78574.

109. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств. К. : Знання, 2000. 378 с.

110. Котенко Н. В., Похилько С. В. Проблеми фінансового забезпечення загального територіального природокористування в умовах фіскальних реформ. *Mechanism of Economic Regulation*. 2015. № 1. С. 21–30. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2015_1_4.

111. Красівський О. Я., Киричук О. С. та ін. Розвиток системи управління в ЄС: досвід для України : наук. розробка за заг. ред. О. Я. Красівського. К. : НАДУ, 2013. 56 с. URL :

http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Nayk_rozrob/8758fac7-4a4a-43ee-8de1-8dbd0124f123.pdf (дата звернення: 25.09.2022).

112. Кузенко Т. Б., Сабліна Н. В. Методичні підходи до управління фінансовим потенціалом підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №4. с. 123–132.

113. Кузнецова О.В., Кузнецов А.В. Системная диагностика экономики региона. М. : Ком Книга, 2006. 232 с.

114. Куцмус Н. М. Розвиток сільської економіки в умовах глобалізації : теорія, методологія, гендерний вимір : дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра екон. наук : 08.00.03. Житомир. Нац. агрокол. ун-т. Житомир, 2019. 457 с.

115. Куцмус Н. М. Соціально-економічний розвиток села в умовах європейського вибору: автореф. ... дис. канд. екон. наук: 08.00.03. Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». К., 2008. 20 с.

116. Кучер Г. В. Фінансовий потенціал як економічна категорія. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 9(159). С. 46–52.

117. Левчаев П. А. Экономическая идентификация, законы функционирования категории «финансовые ресурсы». URL : <http://www.finansy.ru> (дата звернення: 05.09.2018).

118. Левченко О., Величко Н., Ковшун Л. Партисипативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. URL : <https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf> (дата звернення: 25.09.2022).

119. Лисяк Л. В. Напрями вдосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. №2 (58). С. 42–56.

120. Лісабонський договір (договір про реформування Європейського Союзу). Інформаційна довідка підготовлена Європейським інформаційно дослідницьким центром. URL : <https://radaprogram.org/infocenter/lisabonskyu-dogovir-dogovir-pro-reformuvannya-yevropeyskogo-soyuzu>

121. Мальтус Т. Опыт закона о народонаселении. Архивная копия от 27 ноября 2019 на Wayback Machine. URL : <https://web.archive.org/web/20191127142506/http://www.demoscope.ru/weekly/kinigi/maltus/maltus.pdf> (дата звернення: 05.09.2022).

122. Манн Р. В. Концептуальні засади управління фінансовим потенціалом регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 12. Част. 2. С. 163–166.

123. Медична реформа забуксувала у селі: за рік в експлуатацію здали тільки 10 амбулаторій із запланованих 517. URL : <https://agropolit.com/news/11153-medichna-reforma-zabuksuvala-na-seli-za-rik-v-ekspluatatsiyu-zdali-tilki-10-ambulatoriy-iz-zaplanovanih-517>.

124. Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаних територіальних громад у сфері соціального захисту населення : Наказ Міністерства соціальної політики від 19 січня 2016 р. № 26. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN017508.html.

125. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій. URL : <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-rozvytku-terytorialnyh-gromad/metodychne-zabezpechennya/> (дата звернення: 05.10.2022).

126. Методологія стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. URL : https://surdp.eu/uploads/files/SP_OTG.

127. Мінфін запускає інтерактивний «дешборд» про бюджетні видатки на загальну середню освіту. URL : <https://pon.org.ua/novyny/7138-mnfn-zapuskaye-nteraktivniy-deshbord-pro-byudzhetn-vidatki-na-zagalnu-serednyu-osvtu.html>.

128. Місцеве самоврядування в Україні : за ред. Слобожана О. В. URL : https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/stan2018print_0.pdf.

129. Моделі ендогенного зростання економіки України : за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко. К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. 576 с. URL : http://ief.org.ua/?page_id=3625&mid=37 (дата звернення: 25.09.2022).

130. Молодожен Ю. Б. Поняття і сутність територіальної громади в системі місцевого самоврядування України. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету*. 2006. № 2. С. 347–352. URL : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1100.pdf>.

131. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 12 березня 2019 р. URL : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/389/10.03.2019.pdf>.

132. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2020 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. URL.: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/rejtyngova-oczinka-za-2020-rik-prezentaczijni-materialy.pdf> (дата звернення: 25.08.2022).

133. Мороз О. Ю. Територіальна громада : сутність становлення та сучасні українські реалії. *Демократичне врядування*. URL : www.nbuuv.gov.ua

134. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. URL : http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02%285%29/10mliuta.pdf.

135. Настільна книга старости об'єднаної територіальної громади. URL : https://km-oblrada.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Kniga-Starosti-A5_.pdf.

136. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за ред. М. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с.

137. Нові можливості для ОТГ щодо збільшення надходжень від використання землі. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/10203> (дата звернення: 23.05.2020).

138. Об'єднані громади Житомирщини розроблятимуть плани поводження з відходами. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2556826-obednani-gromadi-zitomirsini-rozroblatimut-plani-povodzenna-z-vidhodami.html> (дата звернення: 02.03.2020).

139. Обушний С. М., Яковенко І. В. Удосконалення системи фінансування соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. № 1(3). 2019. С. 37–45. DOI: <http://doi.org/10.32750/2019-0103>
140. Ольчак М. Партисипативне стратегічне планування в органах місцевого самоврядування. Посібник для об'єднаних територіальних громад. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/23/STRATEGIC_PLANNING_MANUAL_standard_version_9MB.pdf
141. Орзіх М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. Місцеве та регіональне самоврядування України. К., 1995. Вип. 1-2 (10-11). С. 67.
142. Освіта в Україні : базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень 2018. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> (дата звернення: 03.09.2019).
143. Освітня реформа : результат та перспективи. *Інформаційно-аналітичний збірник*. К., 2019. 228 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentci/2019/Presentacii/Institut-zbirnik.pdf>
144. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
145. Офіційний вебсайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL : <https://www.minregion.gov.ua/press/news/v-ukrayini-prodovzhuyut-vidkrivatisya-novi-ambulatoriyi-v-silskiy-mistsevosti/> (дата звернення: 11.03.2021).
146. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 20.03.2021).
147. Офіційний сайт Житомирської обласної державної адміністрації. URL : <http://oda.zht.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2020).

148. Офіційний сайт Коростишівської міської ради. URL : <https://korostyshiv-rada.gov.ua> (дата звернення: 02.12.2020).
149. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : <https://www.mof.gov.ua/uk> (дати звернення: 04.03.2020; 12.05.2022; 25.02.2023).
150. Офіційний сайт Олевської ОТГ. URL : <http://olevsk-gromada.gov.ua> (дата звернення: 23.03.2019).
151. Офіційний сайт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL : https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk (дата звернення: 15.03.2021).
152. Офіційний сайт прес-центру ініціативи «Децентралізація». URL : decentralization@minregion.gov.ua (дата звернення: 02.12.2020).
153. Офіційний сайт Пулинської ОТГ. URL : <https://pulynska-gromada.gov.ua> (дата звернення: 02.12.2020).
154. Охорона довкілля в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС. Брюссель, 18 травня 2017 року. URL : <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Dovkillia-Fin-6.pdf>.
155. Охорона лісу від незаконних рубок. Вебсайт Державного агентства лісових ресурсів України. URL : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118945 (дата звернення: 03.03.2020).
156. П'ятдесят чотири гранти та конкурси. Добірка Всеукраїнської Асоціації ОТГ. Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації ОТГ. URL : <http://surl.li/dfwvt> (дата звернення: 12.09.2022).
157. Павлюк А. П. Економічні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 137–145.
158. Павлюк С. І. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв, 2018.

159. Пальчук В. Розвиток економічного потенціалу громад у рамках реформи з децентралізації. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 11. С. 38–50. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr11.pdf>.
160. Пальчук В. Розвиток первинного рівня медицини в ОТГ. *Україна: події, факти, коментарі*. 2019. № 22. С. 38–44. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2019/ukr22.pdf>.
161. Пальчук В. Розширення повноважень ОТГ у сфері земельних відносин. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 5. С. 44–54. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr5.pdf>.
162. Пальчук В. Формування освітніх просторів громад. *Україна: події, факти, коментарі*. 2019. № 19. С. 60–67. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2019/ukr19.pdf>.
163. Патинська М. М. Теоретико-методологічні підходи до економічної сутності фінансового потенціалу сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 95–104.
164. Патинська-Попета М. М. Інституційні засади соціально-економічного та фінансового розвитку ОТГ. *Наукові горизонти*. 2019. № 10(83). С. 41–50. DOI: 10.33249/2663-2144-2019-83-10-41-50
165. Патинська М. М. Формування категорії «сталий розвиток територіальних громад» в умовах євроінтеграційної перспективи. *Міжнародне науково-технічне співробітництво : принципи, механізми, ефективність* : зб. наук. пр. XV (XXVII) Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 березня 2019 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2019. С. 32–33.
166. Патинська М. М. Формування фінансового потенціалу ОТГ: екологічний аспект. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. наук. пр. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 393–402.
167. Патинська-Попета М. М. Фінансова база місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. *Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ.

конф. з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту, 10–11 жовт. 2019 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 117–120.

168. Патинська-Попета М. М. Виробництво та маркетинг органічної продукції як чинники сталого розвитку ОТГ. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права* : зб. тез доп. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 7 травня 2020 р.: у 10-ти ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. С. 55–59.

169. Патинська-Попета М. М. Реалізація соціальної складової сталого розвитку територіальних громад : фінансовий аспект. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. 28 листопада 2020 р. Дніпро : ПДАБА, 2020. Част. 1. С. 118–121.

170. Патинська-Попета Марина. Застосування маркетингових механізмів в управлінні сталим розвитком територіальних громад. *Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 28 квітня 2020 р. Львів : ЛТЕУ, 2020. С. 157–159.

171. Патинська-Попета Марина. Соціально орієнтоване управління сталим розвитком ОТГ : економічні аспекти. *Методи оцінки та шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країн* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2020 р. Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 68–73.

172. Патинська-Попета М. М. Формування спроможних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів* : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф., 15 травня 2020 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2020. С. 133–138.

173. Патинська-Попета М. М. Євроінтеграційні перспективи управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад. *Науковий погляд : економіка та управління*. 2021. №5 (75). С. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-75-4>

174. Патинська-Попета М. М. Управління спроможною освітньою мережею територіальних громад : фінансово-економічні аспекти. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Серія «Економічні науки». 2021. Вип. 2(103). С. 120–127. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2021-2-20>

175. Патинська-Попета М. М. Запровадження концепції SMART-спеціалізації до процесу стратегічного планування територіальних громад. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень*. II Міжнар. наук. конф., 10 вересня 2021 р. ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 35–37.

176. Патинська-Попета М. М. Посилення спроможності територіальних громад в умовах формування нової моделі місцевого самоврядування в Україні. *Фінансова система країни: фактори впливу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 грудня 2021 р. ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2021. С. 90–94.

177. Патинська-Попета М. М. Пріоритетні напрями посилення спроможності сільських територіальних громад. *Сучасні тенденції трансформації регіональної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2021 р. Дніпро : ПДАБА, 2021. Част. 1. С. 118–121.

178. Патинська-Попета М. М. Стратегічне управління сталим розвитком як ефективний механізм забезпечення спроможності громад. *Прогнозування економічного відновлення національної економіки* : зб. тез наук. робіт сучасн. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 січня 2021 р. / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 9–13.

179. Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад у сфері культури : сучасні виклики. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung*. Міжнар. наук.-практ. конф., 10 вересня 2021 р. / Цюріх, СНЕ. 10 September, 2021. Zürich, Schweiz. С. 55–57. DOI: [10.36074/logos-10.09.2021](https://doi.org/10.36074/logos-10.09.2021).

180. Патинська-Попета М. М. Упровадження в Україні європейських стандартів партисипативного управління територіальними громадами. *Theory and practice of science : key aspects*. I Міжнарод. науч.-практ. конф., 19–20 лютого 2021. Scientific Collection «InterConf» Dana (Rome, Italy) / № 42. С. 74–79. DOI: 10.51582/interconf.19-20.02.2021.007.

181. Патинська-Попета М. М. Фінансування та управління закладами охорони здоров'я на рівні територіальних громад. *Science of post-industrial society: globalization and transformation processes*. II Міжнарод. науч.-практ. конф., 19 листопада 2021 р. Вінниця, UKR – Відень, AUT. С. 143–146. DOI: 10.36074/grail of science 19112021.

182. Патинська-Попета М. М. Формування людського потенціалу як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Economy and human-centrism : the modern foundation for human development: V International scientific conference* (April 23–24, 2021. Leipzig, Germany). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. С. 74–77. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-068-1-17>.

183. Патинська-Попета М. М., Зінчук Т. О. Перспективні напрями управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад. *Наукові горизонти*. – подано до друку.

184. Патинська-Попета М. М., Абрамова І. В. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ*. 2022. №8. С. 166–172. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172>

185. Патинська-Попета М. М. Перспективи розвитку територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки, фінансів, обліку і права* : зб. тез доповідей Міжнарод. науч.-практ. конф., 30 липня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 40–42.

186. Патинська-Попета М. М. Підвищення економічної активності територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні. *Modern science: innovations and prospects* : XII Міжнарод. науч.-практ. конф., 21–23.08.2022 р. Стокгольм, Швеція.

187. Патинська-Попета М. М., Абрамова І. В. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. *Фінансові інструменти регіонального розвитку* : матеріали VIII всеукр. наук.-практ. конф., 3 лист. 2022 р., Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 124-129.

188. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад : механізми функціонування та активізації : монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 209 с.

189. Патицька Х. О. Формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2018.

190. Педченко Н. С., Кімуржий М. І. Роль управління потенціалом у забезпеченні векторного сталого розвитку підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2017. № 5 (84). С. 28–37.

191. Перспективи розвитку територій: теорія і практика : *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених*, Харків, 22–23 листопада 2019 р. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна [та ін.]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 262 с

192. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 р. № 60-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-peredachi-1>.

193. Податковий кодекс України. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/kodeks/1349.html>.

194. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наук. доп. за ред. О. М. Бородіної, І. В. Прокопи, О. Л. Попової. К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2015. – 70 с.

195. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України : політика і механізми. НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. К. : 2009. 352 с.

196. Попович А. М. Адміністрування інтегрованих соціальних послуг на рівні громади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота.* 2018. Вип. 2 (43). С. 210–213. DOI: 10.24144/2524-0609.2018.43.210-213

197. Портал «Децентралізація». URL : <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 02.12.2020).

198. Послуги для членів Асоціації ОТГ. Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації ОТГ. URL : <https://hromady.org/poslugi-dlya-chleniv-asociaci%d1%97-otg/> (дата звернення: 05.10.2022).

199. Про відходи : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр>.

200. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей розподілу екологічного податку. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6352.

201. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей розподілу екологічного податку : проєкт Закону України № 8067. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH68300A.html

202. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні : Закон України № 2498 від 10.07. 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19>.

203. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 р. №2628 – VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19>.

204. Про внесення змін до формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами : постанова Кабінету Міністрів від 6 лютого 2019 р. №65. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2019-п>.

205. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2696-VIII від 28.02.2019). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.

206. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20>.

207. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19 жовтня 2017 р. №2168-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#n137>.

208. Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей : наказ № 890 від 14.06.2018. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN044461.html.

209. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5.03.2015 р. № 157 VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.

210. Про дошкільну освіту : Закон України 11 липня 2001 р. № 2628-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.

211. Про затвердження Концепції сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359'14>

212. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

213. Про затвердження плану дій на 2017 – 2019 роки поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку : розпорядження Кабінету Міністрів від 6 грудня 2017 р. № 871-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-2017-p>.

214. Про затвердження Положення про освітній округ і опорний заклад освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. №532. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-p>.

215. Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>

216. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#Text>

217. Про культуру : Закон України від 13.10.2017 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

218. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (зі змінами і доповненнями від 10.10.2022). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

219. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

220. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

221. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05 берез. 1998 р.

№ 188/98-вр URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98%D0%B2%D1%80>

222. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

223. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості : Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>.

224. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. №2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

225. Про співробітництво територіальних громад : закон України від 17.06.2014 р. №1508-18. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18/card6#Public>.

226. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

227. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2016 р. № 119-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-p>.

228. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.

229. Про схвалення Концепції розвитку сільського територій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p>.

230. Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід : збірник матеріалів та документів. Науковий редактор М. Пухтинський. К. : Атака Н, 2006. 744 с.

231. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» : Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.) / Пер. з англ. 2-ге вид. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.

232. Прокопа І.В. Сільська складова територіальних громад у контексті їх інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 2. С. 160-177.

233. Прокопенко Р. А. Оценка и направления развития финансового потенциала региона: автореф. дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.10, 08.00.05. Волгоград. 2008. 27 с.

234. Проніна А. В. Стан, проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Держава та регіони*. Сер.: Державне управління. 2016. №2(54). С. 92–96.

235. Путівник керівника. Успішна громада : надання якісних послуг громадянам та сприяння сталому розвитку. URL : <http://novoselivka-gromada.gov.ua/news/1578913274/>.

236. Радіч В., Бригінець О. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Матеріали конференцій Молодіжної наукової ліги, Вересень 2020. с. 89-91. DOI:10.36074/25.09.2020.v3.07.

237. Регіональна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області в 2018 році». URL : http://ecology.zt.gov.ua/reg.dop.2018_compressed.pdf.

238. Регіональний контекст виконання екологічної складової Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. URL : <https://www.rac.org.ua/uploads/content/386/files/regionalcontextresearch.pdf>.

239. Результати оцінки системи управління в об'єднаних територіальних громадах. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/479/10_AHs_assessment_final_report.pdf.

240. Рейтинг найбільш оплачуваних керівників ОТГ Житомирської області 16 березня 2020. URL : <https://zhitomir-online.com/2020/03/16/reytyng-naybilsh-oplachuvanykh-kerivnykiv-otg-zhytomyrskoyi-oblasti.html>.

241. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.

242. Сафонов Ю. М., Патинська М. М. Концептуальні аспекти управління фінансовими ресурсами установи соціального спрямування. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. С. 68–73.

243. Семяновський В. М. Партисипативне управління як модель управління територіальними громадами. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 47-51.

244. Серьогін С. М., Шаров Ю. П., Бородін Є. І., Гончарук Н. Т. та ін. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.

245. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 9. С. 68–71.

246. Соціальна інфраструктура на шляхах реформування місцевого самоврядування : кол. моногр. / В. М. Новіков, Н. М. Деєва, А. Г. Гвелесіані та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. В. М. Новікова; д.е.н. проф. Здіслава Сіройча. Київ – Варшава, 2018. 431 с.

247. Соціоекологічні пріоритети сталого розвитку : монографія / В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук, М. В. Ільїна та ін.; Держ. установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ, 2016. 351 с.

248. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села : сучасний вимір / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.; за ред.

чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 2012. 320 с.

249. Стан українських ґрунтів стає проблемою екологічної безпеки країни. URL : <https://superagronom.com/news/9421-stan-ukrayinskih-gruntiv-staye-problemoyu-ekologichnoy-i-bezpeki-krayini> (дата звернення: 23.09.2019).

250. Статистичний збірник «Довкілля України за 2017 рік». К., 2018. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_du2017.pdf (дата звернення: 12.03.2018).

251. Статистичний збірник «Довкілля України за 2018 рік» URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf (дата звернення: 23.03.2019).

252. Статистичний щорічник України за 2016 р. за ред. І. Є. Вернера. Київ, 2017. 611 с. (дата звернення: 02.12.2020).

253. Стецюк П. А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2009. 370 с.

254. Стратегія з питань екологічної збалансованості розвитку територіальних громад Асоціації міст України на період до 2030 р. URL : http://2.auc.org.ua/sites/default/files/strategiya_ekologichnoyi_zbalansovanosti.pdf

255. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

256. Талавиця М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2016. № 1(47). Т. 2. С. 146–150.

257. Теорія, політика та практика сільського розвитку : монографія. за ред. О. М. Бородіної та І. В. Прокопи: НАН України : Ін-т екон. та прогнозув. К., 2010. 376 с.

258. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування / А. П. Павлюк К. : НІСД. 2016. 61 с.

259. Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні : Виклики та пріоритети України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. Львів, 2018. 157 с.

260. Територіальні громади як лідери якісних змін сталого розвитку. URL : <https://ecolog-ua.com/news/terytorialni-gromady-yak-lidery-yakisnyh-zmin-stalogo-rozvytku> (дата звернення: 02.12.2020).

261. Термоса І. О. Кластерні формування як основа сталого розвитку сільських територій. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка.* 2017. Т. 22, Вип. 6. С. 75-79. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_6_16

262. Термоса І. Сутність сталого розвитку та його особливості в контексті сільських територій. URL : http://bses.in.ua/journals/2017/19_2017/8.pdf

263. Тимошенко М. М. Економічний механізм реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій : дис....д.-ра екон. наук : 08.00.03. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. 536 с.

264. Толуб'як В. С. Роль фінансового потенціалу у забезпеченні сталого розвитку України. *Електронне "Державне управління : удосконалення та розвиток"*. 2018. С. 1-7.

265. У 2020 році Мінсоцполітики платитиме ОТГ за надані соцсервіси. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/12082> (дата звернення: 23.03.2019).

266. У громаді Житомирської області утримання неоптимізованих шкіл, дитсадків та клубів спричинило розтрату 13 млн грн – аудитори. URL : https://www.zhitomir.info/news_188396.html (дата звернення: 02.12.2021).

267. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

268. Управління змінами в публічному адмініструванні : навч. посіб. / Ю.П. Шаров, І.А. Чикаренко, Т.В. Маматова [та ін.]; за наук. ред. Ю.П. Шарова. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. 148 с.

269. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах : проблеми та шляхи їх вирішення: зб. наук. праць Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 05–06 березня 2019 року). Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. 267 с.

270. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету: монографія / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородєва, І. І. Алексеєнко та ін. Х : Вид. ХНЕУ, 2011. 289 с.

271. Управління фінансовими ресурсами та бюджетом територіальних громад : практич. посіб. / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, О. Ю. Матвеєва, М. М. Трещов, Л. Г. Шевченко ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро : ГРАНІ, 2018. 128 с.

272. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха та ін.; за заг. ред. О. П. Орлюк. К. : Юрінком Інтер, 2008. 472 с.

273. Фінансово-аналітичні матеріали. Децентралізація: Місцеві бюджети 2019 – експерти прокоментували особливості закону про Держбюджет. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/10285> (дата звернення: 23.03.2019).

274. Фомин П. А. Особенности оценки потенциала промышленных предприятий. *Антикризисное и внешнее управление*. 2016. №2. С. 27 – 41.

275. Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів /за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с.

276. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : моногр. за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра е. н., доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 414 с.

277. Френкель І. Культура як розумна стратегія розвитку об'єднаної територіальної громади. URL : https://ukr.lb.ua/blog/iryna_frenkel/364708_kultura_yak_rozumna_strategiya.html.

278. Храпкіна В. В., Майстренко Ю. В. Форсайт розвитку фінансового забезпечення закладів культури на рівні сільських об'єднаних територіальних громад. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Сер. Менеджмент соціокультурної діяльності. 2018. Вип. 1. С. 98–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bknucams_2018_1_9.

279. Хринюк О. С., Бова В. Л. Сутність фінансового потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2017. № 11. С. 11–15.

280. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsili'rozvytku'tysiacholittia/tsili'staloho'rozvytku> (дата звернення: 23.03.2019).

281. Чикаренко І. А. Формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад : монографія. Д. ДРІДУ НАДУ, 2014. 338 с.

282. Чисельність населення та середня чисельність за періоди року. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ds/kn/kn_u/kn1218_u.html (дата звернення: 02.12.2020).

283. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 року / Державна служба статистики України. URL : http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2019/zb_chnn2019.pdf (дата звернення: 01.12.2021).

284. Чуницька І. І. Бюджетно-податкові важелі формування фінансового потенціалу держави: автореф. ...дис. канд. екон. Наук. Податкова академія України. Ірпінь, 2009. 18 с.

285. Шевченко А. Правова природа і статус територіальної громади: доктринальний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104) <http://surl.li/dodng>

286. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту та економічного циклу; пер. з англ. В. Старка. К. : Києво- Могилян. акад., 2011. 242 с.

287. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки. *Фінанси України*. 2007. № 5. С. 55 – 64.

288. Що не так з дошкільною освітою в Україні? URL : <https://www.uifuture.org/publications/news/24434shcho/ne/tak/z/doshkilnoyu/osvitu/v/ukraini>.

289. Що обіцяє освіті бюджет 2020 року? URL : <https://www.auc.org.ua/novyna/shcho-obicyaye-osviti-byudzheth-2020-roku>.

290. Що таке бюджет участі (громадський бюджет)? Офіційний Сайт Житомирської міської ради. URL : https://web.archive.org/web/20180731173953/http://cvu.od.ua/ua/announce/byudjet-uchasti-v-mistah-ukrayini-regionalniy-rozriz_656/ (дата звернення: 07.10.2022).

291. Що таке соціальні послуги і чи запрацює новий закон? URL : <https://decentralization.gov.ua/news/columns/12073>.

292. Щур Р. І. Фінансовий потенціал територіальної громади : теоретичний аналіз. *Економіка та держава*. 2018. № 5. С. 60 – 64.

293. Як відбувається розподіл коштів Державного фонду регіонального розвитку. Дослідження ОПОРИ. URL : <https://www.oporaua.org/news/parliament/subventisii/19519-iak-vidbuvaietsia-rozpodil-koshtiv-derzhavnogo-fondu-regionalnogo-rozvitku-doslidzhennia-opori> (дата звернення: 02.12.2020).

294. Alon N., Spencer J. Probability method. Bynom. 2007. p. 320. ISBN 978-5-94774-556-6.

295. Andersson K., Gordillo de Anda G., Laerhoven F. (2015). Local Governments and Rural Development: Comparing Lessons from Brazil, Chile, Mexico and Peru. URL : <https://worldcat.org/identities/lccn-n88013539/>
296. Barney J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*. 17(1). pp. 99-120.
297. Barney J. B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*. 1991. 17(1). pp. 99-120.
298. Budget. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/long-term-eu-budget/2014-2020_en (дата звернення 19.10.2021)
299. Cohesion Fund. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund/ (дата звернення: 15.11.2021).
300. Davulis G. Analysis of situation on local taxes in Lithuania. *Intellectual economics*. 2009. № 1 (5). P. 21-29.
301. Dema D., Abramova I., Nedilska L. Financial and economic conditions of rural development in Ukraine. *Eastern Journal of European Studies*. 2019. Vol. 10. Issue 1. С. 199-220.
302. Denison D. R. Bringing Corporate Culture to the Bottom Line. *Organizational dynamics*, 13(2) 5-22. URL : https://web.archive.org/web/20141025171905/http://www.denisonconsulting.com/sites/default/files/documents/resources/rn_proving_the_link2_061812.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
303. EUROPE 2020 : A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.
304. European Regional Development Fund. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/urban_rural/2008/index_en.htm (дата звернення: 12.11.2021).

305. European Social Fund. An official website of the European Union. URL : <https://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=531&langId=en> (дата звернення: 14.11.2021).

306. Green Technologies for a More Sustainable Agriculture. By James Hrubovcak, Utpal Vasavada, and Joseph Aldy. Agriculture Information Bulletin. 1999. N.752. P.48.

307. Hicks J. R. Maintaining capital intact: a further suggestion. *Economica* IX. Reprinted as Chapter 9 in R. H. Parker and G. C. Harcourt (eds.).1969. Readings in the Concept & Measurement of Income. Cambridge at the University Press. P. 132–138.

308. Just Transition Fund An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/jtf/ (дата звернення: 12.11.2021).

309. Louman B, Girolami ED, Shames S, Primo LG, Gitz V, Scherr SJ, Meybeck A, Brady M. Access to landscape finance for small producers and local communities. *Earth*. 2022; 11(9):1444. <https://doi.org/10.3390/land11091444>

310. Our Common Future. World Commission Environment and Development. – Oxford University Press, 1987. P. 383. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

311. Priorities for 2021-2027. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/how/priorities (дата звернення: 12.11.2021).

312. The Commission presented its strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate-neutral economy by 2050 (28 November 2018). URL : https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050_.

313. Walker K. D., Plotnikova M. Ecological settlement as a selfgovernment model in rural areas. *Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 3: 416–423.

314. Wilkinson K. The Community in Rural America. New Nork NY : *Greenwood Press*. Suggested Reading, 1991. ISBN : 0313264678

ДОДАТКИ

Наукові підходи до визначення поняття «фінансовий потенціал територіальної громади»

Науковий підхід	Автори	Визначення
Комплексний	О. Тимошенко [263]	<ul style="list-style-type: none"> - сукупність фінансових ресурсів (можливостей) територіальної громади; - можливості територіальної громади щодо залучення та ефективного управління фінансовими ресурсами (капіталом, грошовим капіталом, грошовими потоками, фондами грошових коштів); - забезпечення поточної й перспективної діяльності (функціонування) територіальної громади; - забезпечення досягнення тактичних і стратегічних цілей розвитку територіальної громади.
	А. Височина [33]	поєднує кількісні (реальні й потенційно можливі фінансові ресурси) та якісні компоненти (загальний обсяг фінансових можливостей), що знаходяться в розпорядженні певної територіальної громади.
	В. Булавинець, Н. Карпишин [20]	сукупність наявних і потенційних джерел фінансових ресурсів, які органи місцевого самоврядування можуть залучати з допомогою бюджетного, інвестиційного, кредитного та грантового механізмів для забезпечення ефективного функціонування громади.
Системний	Р. Щур [292]	<ul style="list-style-type: none"> - здатність територіальної громади виробляти ресурсну базу для забезпечення виробничо-економічної діяльності, виконання соціальних завдань і забезпечення стійкості місцевого розвитку; - сукупність наявних на території фінансових і грошових ресурсів, необхідних для підтримки стійкості економічної діяльності територіальної громади; - результат економічних відносин територіальної громади; - резерв, можливий до використання для захисту регіонального розвитку від впливу факторів ризику і невизначеності.
	Х. Патицька [189]	частина інтегрального потенціалу території, яка характеризується наявністю суспільних відносин, об'єктів, зв'язків, явищ та ресурсів, а також імовірними можливостями їх використання, управління та організації з метою забезпечення комплексного розвитку адміністративно-територіальної одиниці.

Джерело: складено автором.

Еволюція парадигми сталого розвитку

Період	Характеристика етапу
1992 р., м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	<p><i>Саміт Землі ООН</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Визначено теоретичне підґрунтя сталого розвитку. • Досягнуто угоди щодо концепції сталого розвитку, ухвалено Декларацію з навколишнього середовища і розвитку, план дій щодо сталого розвитку «Порядок денний на ХХІ століття». • Закладено 3 складові сталого розвитку: економічне зростання, соціальний прогрес, захист навколишнього середовища.
1996 р., м. Корк (Ірландія)	<p><i>Європейська конференція з розвитку сільської місцевості</i></p> <p>Прийнято програму "Корська декларація", у якій визначено пріоритети розвитку сільських регіонів країн ЄС як фундаментального принципу Спільної аграрної політики (САП) ЄС.</p>
2000 р., м. Нью-Йорк (США)	<p><i>Саміт тисячоліття під егідою ООН</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ухвалено «Декларацію тисячоліття ООН». • Досягнуто згоди щодо цілей, спрямованих на викорінення бідності й сталий розвиток: <ul style="list-style-type: none"> - ліквідація злиденності та голоду; - загальної початкової освіти; - заохочення рівності жінок і чоловіків, розширення прав і можливостей жінок; - скорочення дитячої смертності; - покращення материнського здоров'я; - боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; - забезпечення екологічної стійкості; - формування глобального партнерства з метою розвитку.
2002 р., м. Йоганнесбург (Південна Африка)	<p><i>Всесвітня зустріч на вищому рівні зі сталого розвитку (Ріо+10)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ухвалено Йоганнесбурзьку декларацію та План дій щодо принципів сталого розвитку Світового саміту з проблем: <ul style="list-style-type: none"> - викорінення бідності; - змін нестійких моделей споживання і виробництва; - охорони й раціонального використання природної ресурсної бази економічного та соціального розвитку; - сталого розвитку в умовах глобалізації у світі; - охорони здоров'я; - сталого розвитку малих острівних держав, Африки, країн Латинської Америки та Карибського басейну, країн Азії та Тихого океану, у регіоні Західної Азії.
2012 р. м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	<p><i>Конференція ООН зі сталого розвитку (Ріо+20). Доповідь "Майбутнє, якого ми прагнемо"</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Визначено сталий розвиток як цілісне поняття: в економічному, соціальному, екологічному вимірах. • Вироблено заходи щодо створення стійкої «зеленої» економіки, яка забезпечує охорону навколишнього середовища на основі зростання доходів, забезпечення гідною роботою та ліквідації бідності.

<p>2014 р., м. Брюссель (Бельгія)</p>	<p><i>Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Визначено якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції».
<p>2015 р., м. Нью-Йорк (США)</p>	<p><i>Генеральна асамблея ООН з питань сталого розвитку</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Затверджено «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 р.». • Визначено Глобальні Цілі (17 цілей і 169 завдань), що передбачають продовження роботи та остаточну реалізацію тих цілей, яких не вдалося досягти.
<p>2015 р., м. Париж (Франція)</p>	<p><i>21-ша конференція в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (COP 21) і 11-та – у рамках наради сторін за Кіотським протоколом (CRP-11)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Прийнято Паризьку угоду згідно з рамковою конвенцією ООН про зміну клімату. • Усі учасники (представники 196 країн) зобов'язалися скоротити викиди вуглекислоти в атмосферу.
<p>2016 р.</p>	<p>Імплементация Угоди про Зону вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС.</p>

Джерело: складено автором [78, 248, 253].

Трактування змісту поняття «сталий розвиток»

Автори	Зміст поняття
О. Попова	Збалансоване, зрівноважене (що не передає рівності показників) зростання як економічних, так соціальних і екологічних параметрів постійними пропорційними (у раціональному співвідношенні до пропорційних) темпами, забезпечуючи загальний процес суспільства в усіх його сферах [195].
Т. Кожухова	Соціально-економічний розвиток, що передбачає взаємодію економічного зростання, соціального розвитку та захисту довкілля з метою задоволення наявних потреб, а також майбутніх поколінь населення всіх країн на основі глобального партнерства та співробітництва [100].
З. Герасимчук	Процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища [41].
І. Термоса	Під сталим розвитком сільських територій розуміється формування сільської громади, що у змозі забезпечити розширене відтворення населення та зростання рівня і якості його життя, виробництво продовольства, сільськогосподарської продукції, забезпечення природоохоронних заходів та ощадливого використання природних ресурсів, турботу про майбутні покоління [262].
Ю. Губені	Під сталим розвитком сільських територій розуміємо такий розвиток села, при якому забезпечуються зростання, диверсифікація і підвищення ефективності сільської економіки, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських районах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу[48].
М. Талавири	Сталий розвиток сільських територій – це стабільний розвиток сільської громади, що забезпечує виконання нею її народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), розширене відтворення населення та зростання рівня і якості його життя[256].

Джерело: складено автором.

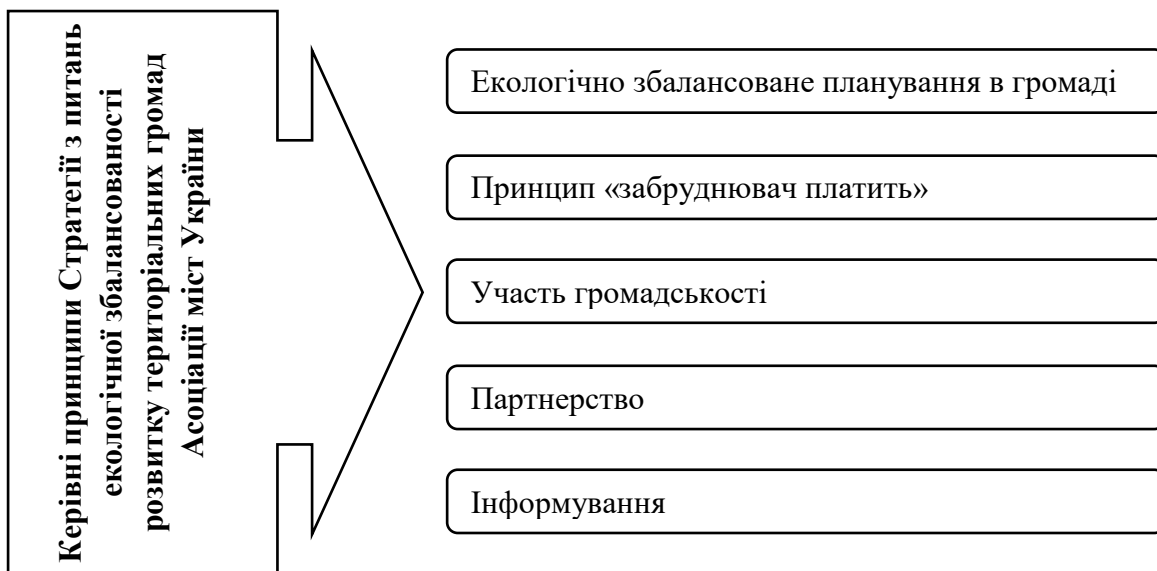
ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

(відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 р.», схваленої 25 вересня 2015 року, A/RES/70/1)

- Ціль 1.** Подолання бідності у всіх її формах та усюди
- Ціль 2.** Викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування, заохочення раціонального ведення сільського господарства
- Ціль 3.** Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку
- Ціль 4.** Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
- Ціль 5.** Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток
- Ціль 6.** Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією
- Ціль 7.** Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії
- Ціль 8.** Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх
- Ціль 9.** Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
- Ціль 10.** Скорочення нерівності всередині країн і між ними
- Ціль 11.** Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
- Ціль 12.** Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва
- Ціль 13.** Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками
- Ціль 14.** Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
- Ціль 15.** Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття
- Ціль 16.** Сприяння розбудові миролюбного і відкритого суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях
- Ціль 17.** Зміцнення засобів реалізації Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку та активізація його діяльності

*Визнаючи, що Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату є головною міжнародною, міжурядовою платформою для перемовин щодо глобальних заходів реагування на зміну клімату.

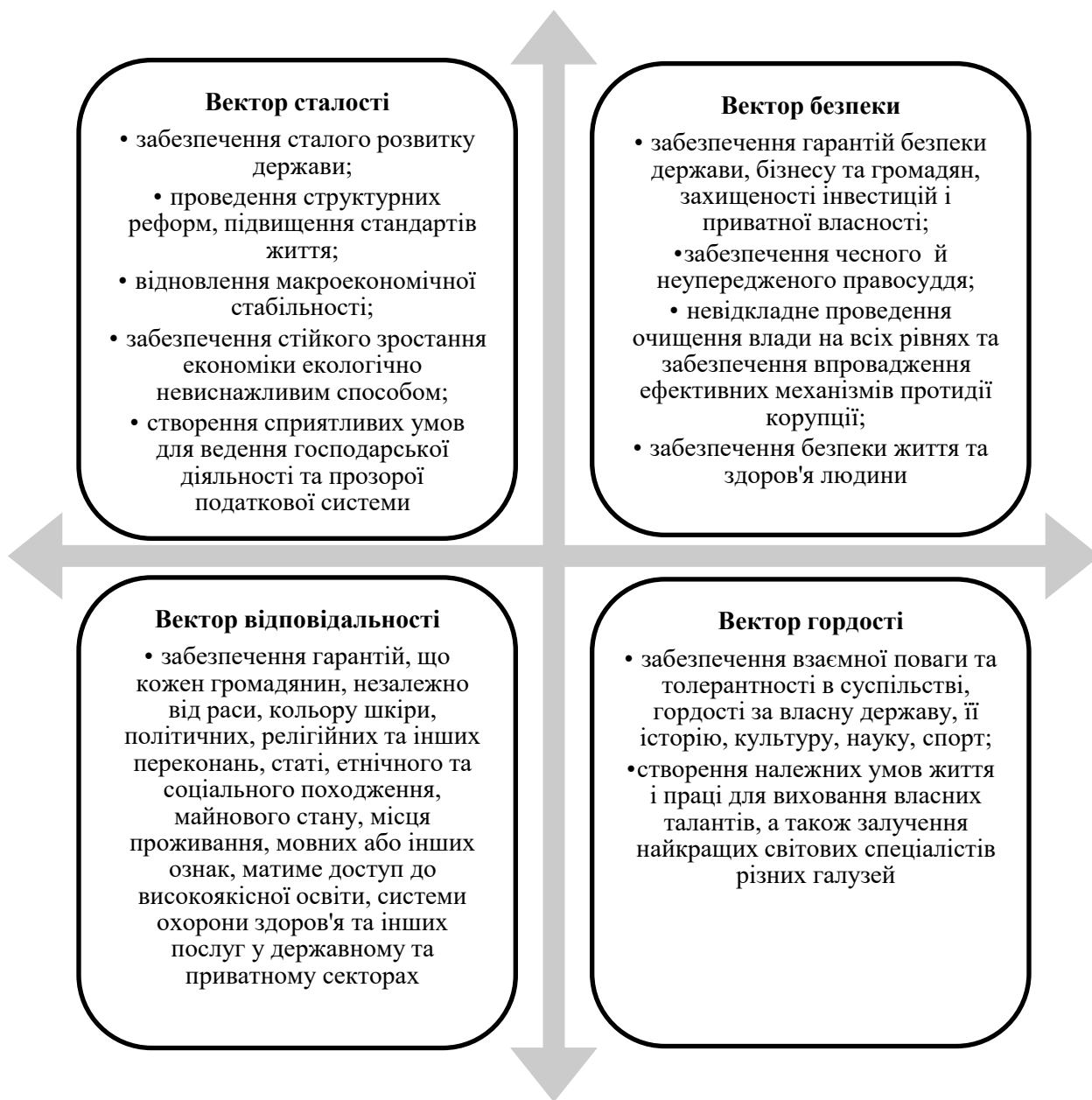
**Ключові принципи Стратегії з питань екологічної збалансованості
розвитку територіальних громад Асоціації міст України**

**Основні положення екологічної складової Угоди про асоціацію
Україна – ЄС**

№ з/п	Назва розділу, глави, статті	Зміст
1.	Розділ IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», гл. 13. Торгівля	Сторони співпрацюють з метою сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку з метою зміцнення зв'язків у сфері торговельної та екологічної політики та практики Сторін.
2.	Гл. 13, ст. 293	Сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги й технології, використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг, екологічне маркування товарів.
3.	Гл. 13, ст. 294, 295	Імплементация міжнародних екологічних угод та сталі підходи до управління лісовими та рибними ресурсами, перегляд впливу на сталий розвиток.
4.	Гл. 13, ст. 290	Забезпечення в законодавстві високого рівня охорони довкілля, що гарантується через наближення «законів, підзаконних актів та адміністративної практики до acquis ЄС»
5.	Гл. 13, ст. 293	Застосування екологічно безпечних технологій, розвитку та підтримці відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, зменшення негативного впливу у вугільному секторі
6.	Гл. 16. Туризм.	Чітка взаємодія між туризмом та захистом довкілля.
7.	Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво», гл. 6 «Навколишнє природне середовище», ст. 361	Співробітництво у природоохоронній зоні між Україною та ЄС має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем довкілля.
8.	Гл. 6, ст. 361	Заходи на міжнародному рівні, спрямовані на вирішення регіональних і глобальних проблем довкілля у 13 сферах: 1) зміна клімату; 2) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень; 3) якість атмосферного повітря; 4) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; 5) управління відходами та ресурсами; 6) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного біорізноманіття; 7) промислове забруднення і промислові загрози; 8) хімічні речовини; 9) генетично-модифіковані організми; 10) шумове забруднення; 11) цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози; 12) міське середовище; 13) екологічні збори.

9.	Гл. 6, ст. 363	Поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони довкілля.
10.	Гл. 6, ст. 364, 365	Співробітництво у сфері цивільного захисту з метою: - розвитку всеосяжної стратегії у сфері довкілля (яка включатиме інституційні реформи, розподіл повноважень на національному, регіональному та місцевому рівнях, процедури прийняття рішень та їх виконання, процедури інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики, визначення необхідних людських та фінансових ресурсів); - розвитку галузевих стратегій в галузях покращення якості повітря, якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, управління відходами та ресурсами, захист природи, промислове забруднення та промислові аварії, хімічні речовини; - розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату.
11.	Гл. 10. Політика у сфері промисловості та підприємництва, ст. 378, 379	Співробітництво у сфері промисловості та підприємництва, управління в галузі охорони навколишнього середовища та енергетики, зокрема з питань енергоефективності та чистого виробництва.
12.	Гл. 17. Сільське господарство та розвиток сільських територій, ст. 403	Заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій.
13.	Гл. 16. Туризм, ст. 400	Чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища

Вектори руху України до сталого розвитку

Джерело: побудовано на основі [226].

**Нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність
об'єднаних територіальних громад**

№ з/п	Група	Назва	Номер та дата прийняття
1.	Конституція	Конституція України	28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР
	Кодекси України	Бюджетний кодекс України	08 липня 2010 р. № 2456-VI
		Податковий кодекс України	02 грудня 2010 р. № 2755-VI
2.	Міжнародні документи	Загальна декларація прав людини	10 грудня 1948 р.
		Конвенція ООН про права дитини	20.11.1989 р.
		Європейський кодекс соціального забезпечення	06.11.1990 р. № ETS №139
		Європейська хартія місцевого самоврядування	Ратифіковано Законом № 452/97-ВР від 15.07.97
		Угода про асоціацію між Україною та ЄС з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони	16.09.2014 р., № 1678-VII
		Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю	25 вересня 2015 р.
3.	Закони України	Про місцеве самоврядування в Україні	21 травня 1997 р. № 280/97-ВР
		Про добровільне об'єднання територіальних громад	05 лютого 2015 р. № 157-VIII
		Про засади державної регіональної політики	05 лютого 2015 р. № 156-VIII
		Про співробітництво територіальних громад	17 червня 2014 р. № 1508-VII
		Про відкритість використання публічних коштів	11 лютого 2015 р. № 183-VIII
		Про державно-приватне партнерство	01 липня 2010 р. № 2404-VI
		Про доступ до публічної інформації	13 січня 2011 р. № 2939-VI
		Закон про дошкільну освіту	11.07.2001 р. № 2628-III
		Про соціальні послуги	09 червня 2003 р. № 966-IV
		Про соціальні послуги	17.01.2019 р. № 2671-VIII
		Про здійснення державних закупівель	10 квітня 2014 р. № 1197-VII (зі змінами)

		Про Державний бюджет України	28 грудня 2014 р. № 80-VIII
		Закон про освіту	05.09.2017 р. № 2145-VIII
		Про повну загальну середню освіту	16 січня 2020 р. 463-IX,
		Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 294-IX від 14.11.2019 № 421-IX від 20.12.2019)	19 жовтня 2017 р. № 2168-VIII
		Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні (редакція від 27.01.2018)	26 січня 1993 р. № 2939-XII
		Про публічні закупівлі (зі змінами)	25 грудня 2015 р. № 922-VIII
		Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні	22 березня 2012 р. № 4618-VI
		Про державну підтримку суб'єктів підприємницької діяльності	2 серпня 2018 р., №1555-VII
		Про сільськогосподарську кооперацію (зі змінами)	17 липня 1997 р. № 469/97-ВР
		Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві	17 жовтня 1990 р. № 400-XII
4.	Постанови	Методика формування спроможних територіальних громад	08 квітня 2015 р. № 214
		Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року	06 серпня 2014 р. № 385
		Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів	15 грудня 2010 р. № 1132
		Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам	14 січня 2015 р. № 6
		Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам	23 січня 2015 р. № 11
		Деякі питання державного фонду регіонального розвитку	18 березня 2015 р. № 196
		Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад	16 березня 2016 р. № 200
		Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги	15 лютого 2002 р. № 153
		Про деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)	29.12.2009 р. № 1417
		Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти	10 квітня 2019 р. № 530

		Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах	15 серпня 2011 р. № 872
		Про затвердження формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами (зі змінами, внесеними постановою від 06 лютого 2019 р. № 65)	27.12.2017 р. № 1088
		Деякі питання використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2019 році	27.02.2019 р. № 129
		Про затвердження Інструкції про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі	14 грудня 2001 р. № 574
5.	Накази	Про затвердження Примірного переліку результативних показників бюджетних програм для місцевих бюджетів за видатками, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів	27 липня 2011 р. № 945
		Про паспорти бюджетних програм	29 грудня 2002 р. № 1098
		Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей	14.06.2018 №890
		Стратегія розвитку малих та середніх підприємств в Україні на період до 2020 року (на виконання Наказу Президента України)	12 січня 2015 р., №5
		Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі	14.09.2002 р. № 538-р
6.	Розпорядження Кабінету Міністрів України	Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні	01 квітня 2014 р. № 333-р
		Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік	03 квітня 2017 р. № 275-р
		Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад	31 січня 2018 р. № 60
		Про затвердження Концепції реформування системи соціальних послуг	13.04.2007 р. № 178-р
		Про схвалення стратегії реформування системи надання соціальних послуг	8 серпня 2012 р. № 556-р
		План заходів на 2013 – 2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг	13.03.2013 № 208-р

	Концепція Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року	4 квітня 2017 р. № 229-р
	Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання	01 жовтня 2010 р. № 912
	Порядок розроблення державного стандарту соціальної послуги	16.05.2012 р. № 282
	Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати	03 вересня 2012 р. № 537
	Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів	26.08.2014 р. № 836, від 30.09.2016 р. № 860
	Про затвердження Методичних рекомендацій щодо інформування населення про соціальні послуги	28 жовтня 2014 р. № 828
	Про розвиток та державну підтримку малих і середніх підприємств та План дій Уряду на 2017 рік	3 квітня 2017 р. №275
	Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій	19 липня 2017 р. № 489-р

**Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для підтримки
закладів освіти України за 2019-2020 рр.**

Вид субвенції	Обсяги субвенції, млн грн	Термін реалізації
На реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти	1 500,0	2019
На забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	1 215,0 1 400,0	2019 2020
Підготовка робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації, методичне забезпечення закладів професійно-технічної освіти	208,3	2019
Підготовка кадрів у професійно-технічних навчальних закладах за професіями загальнодержавного значення	163,1	2019
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів	50,0	2019
На реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів», що передбачає закупівлю сучасного обладнання для шкіл	3 500,0	2020
На соціальний захист окремих категорій педагогів закладів середньої освіти	1 553,0	2020

Джерело: складено за даними Державного бюджету України на відповідний рік.

Стан адміністрування соціальних послуг в ОТГ України

Механізми адміністрування соціальних послуг	Кількість	
	станом на 10.01.2019 р.	станом на 10.01.2020 р.
Введення до штатного розпису виконкомів ОТГ спеціалістів, до повноважень яких належить надання соціальних послуг, ос.	815	1590
Створення комунальних установ, що надають соціальні послуги, засновниками яких є ОТГ, од.	226	342
Укладання угод з іншими комунальними установами (районними/міськими) щодо надання соціальних послуг, од.	621	685
Створення служб у справах дітей, од.	109	220
Введення фахівців із соціальної роботи у штаті КЗ, що надають соціальні послуги, ос.	733	2312
Наділення відповідними повноваженнями посадових осіб у разі нестворення служб у справах дітей, ос.	368	466

Джерело: складено за даними [131].

Окремі показники екологічної ситуації в Україні

№ з/п	Показники	Роки	
		2015	2018
1.	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, тис. т	4 521,3	3 866,7
2.	Використано свіжої води (включаючи морську), млн м ³	7 125,0	7 363,0
3.	Забір води з природних об'єктів, млн м ³	9 699,0	11 296,0
4.	Втрати води при транспортуванні, млн м ³	1 139,0	1 142,0
5.	Утворено відходів, тис. т	312 267,6	352 333,9
6.	Утворено відходів від економічної діяльності, тис. т	306 214,3	346 790,4
7.	Утилізовано відходів, тис. т	92 463,7	103 658,1
8.	Кількість заготовленої деревини, тис. м ³	21 924,2	22 529,7
9.	Площа, на якій застосовувалися пестициди, тис. га	15 054,4	15 908,8
10.	Викиди забруднюючих речовин у повітря від стаціонарних джерел на 1 особу, кг	61,8	59,3
11.	Використано свіжої води (включаючи морську) на 1 особу, м ³	161,3	174,2
12.	Утворено відходів на 1 особу, кг	7 228,3	8 335,0
13.	Утилізовано відходів на 1 особу, кг	2 158,1	
14.	Накопичено відходів протягом експлуатації в місцях видалення відходів на 1 особу, кг	292 857,0	306 896,0

Джерело: складено на основі [250, 251].

Аналіз мережі закладів загальної середньої освіти Пулинської ОТГ

(станом на 01.01.2019 р.)

Назва закладу загальної середньої освіти	Фактична кількість, учнів, ос.	Потужність ЗССО, ос.	Відсоток наповнення, %	Витрати на утримання школи, грн	Витрати на утримання 1 учня, грн	Місце за результатами ЗНО (область)
Зеленополянський НВК	39	120	33	1 773 579	45 476	-
Сколобівська ЗОШ I-II ступенів	53	100	53	1 679 528	31 689	-
Староолександрівська ЗОШ I-II ступенів	76	192	40	2 733 169	35 963	-
Вацлавпільська гімназія	137	250	55	4 364 547	31 858	137
Івановицька ЗОШ I-III ступенів	92	560	16	3 276 859	35 618	180
Кошелівська ЗОШ I-III ступенів	101	360	28	3 721 264	36 844	143
ОЗССО Пулинська ЗОШ I-III ступенів	668	1000	67	11 338 446	16 974	87
Очеретянська філія	41	162	25	1 618 881	39 484	-
Чернявська філія	44	80	55	1 524 768	34 654	-
Середнє значення	139	313	44	3 559 004	24 554	-
Усього	1 251	2 824		32 031 041		-

Розрахунок абсолютної помилки апроксимації

Y	Y(x)	$\varepsilon = Y - Y(x)$	ε^2	$(Y - Y_{\text{ср}})^2$	$ \varepsilon : Y $
6.5	6.653	-0.153	0.0233	0.0718	0.0235
5.4	6.231	-0.831	0.69	1.871	0.154
9.5	8.723	0.777	0.604	7.464	0.0818
5.8	5.018	0.782	0.612	0.937	0.135
6.2	6.44	-0.24	0.0575	0.323	0.0387
4.4	5.379	-0.979	0.958	5.607	0.222
7.6	7.22	0.38	0.145	0.692	0.05
4.9	5.936	-1.036	1.073	3.489	0.211
9.8	7.87	1.93	3.725	9.193	0.197
6.8	6.208	0.592	0.35	0.00102	0.0871
4	3.818	0.182	0.0332	7.662	0.0456
7.1	6.732	0.368	0.136	0.11	0.0519
6.7	6.48	0.22	0.0482	0.00462	0.0328
7.6	7.304	0.296	0.0873	0.692	0.0389
8.7	7.565	1.135	1.288	3.733	0.13
5.2	5.801	-0.601	0.361	2.459	0.116
6.5	6.591	-0.0908	0.00825	0.0718	0.014
4.9	5.821	-0.921	0.848	3.489	0.188
7.5	6.903	0.597	0.357	0.536	0.0796
5.4	6.012	-0.612	0.374	1.871	0.113
6	6.356	-0.356	0.127	0.59	0.0594
6.6	6.219	0.381	0.145	0.0282	0.0577
4.2	5.487	-1.287	1.657	6.595	0.306
6.7	6.301	0.399	0.159	0.00462	0.0595
15.2	16.133	-0.933	0.871	71.099	0.0614
			14.738	128.594	2.555

Оцінка дисперсії кореляційної моделі

Признаки x и y	$\sum x_i$	$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$	$\sum y_i$	$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n}$	$\sum x_i \cdot y_i$	$\overline{xy} = \frac{\sum x_i y_i}{n}$
Для y и x ₁	189.5	7.58	169.2	6.768	1701.99	68.08
Для y и x ₂	254.4	10.176	169.2	6.768	1657.36	66.294
Для y и x ₃	1736.6	69.464	169.2	6.768	13129.29	525.172
Для x ₁ и x ₂	254.4	10.176	189.5	7.58	1755.04	70.202
Для x ₁ и x ₃	1736.6	69.464	189.5	7.58	18067.69	722.708
Для x ₂ и x ₃	1736.6	69.464	254.4	10.176	16807.91	672.316

Оцінка середньоквадратичних відхилень моделі

Фактори	$D(x) = \frac{\sum x_i^2}{n} - \bar{x}^2$	$D(y) = \frac{\sum y_i^2}{n} - \bar{y}^2$	$s(x) = \sqrt{D(x)}$	$s(y) = \sqrt{D(y)}$
Для y и x ₁	65.735	5.144	8.108	2.268
Для y и x ₂	5.417	5.144	2.327	2.268
Для y и x ₃	676.604	5.144	26.012	2.268
Для x ₁ и x ₂	5.417	65.735	2.327	8.108
Для x ₁ и x ₃	676.604	65.735	26.012	8.108
Для x ₂ и x ₃	676.604	5.417	26.012	2.327

Вихідні дані для визначення критерію Дарбина-Уотсона

y	$y(x)$	$e_i = y - y(x)$	e^2	$(e_i - e_{i-1})^2$
6.5	6.653	-0.153	0.0233	
5.4	6.231	-0.831	0.69	0.46
9.5	8.723	0.777	0.604	2.585
5.8	5.018	0.782	0.612	3.0E-5
6.2	6.44	-0.24	0.0575	1.045
4.4	5.379	-0.979	0.958	0.546
7.6	7.22	0.38	0.145	1.847
4.9	5.936	-1.036	1.073	2.006
9.8	7.87	1.93	3.725	8.797
6.8	6.208	0.592	0.35	1.79
4	3.818	0.182	0.0332	0.168
7.1	6.732	0.368	0.136	0.0345
6.7	6.48	0.22	0.0482	0.0221
7.6	7.304	0.296	0.0873	0.00577
8.7	7.565	1.135	1.288	0.705
5.2	5.801	-0.601	0.361	3.013
6.5	6.591	-0.0908	0.00825	0.26
4.9	5.821	-0.921	0.848	0.689
7.5	6.903	0.597	0.357	2.305
5.4	6.012	-0.612	0.374	1.461
6	6.356	-0.356	0.127	0.0651
6.6	6.219	0.381	0.145	0.543
4.2	5.487	-1.287	1.657	2.782
6.7	6.301	0.399	0.159	2.842
15.2	16.133	-0.933	0.871	1.775
			14.738	35.747

**Узагальнена інформація щодо наявності Стратегій розвитку
територіальних громад, станом на 1 січня 2022 р.**

Найменування області	Кількість територіальних громад	Стратегії розвитку			Частка громад, що долучилися до стратегічного планування, %
		Затверджені	Розробляються	відсутні	
Вінницька	63	59	4	-	100
Волинська	54	23	23	8	85
Дніпропетровська	86	53	16	17	80
Донецька	46	23	21	2	96
Житомирська	66	27	29	10	85
Закарпатська	64	15	33	16	75
Запорізька	67	25	32	10	85
Івано-Франківська	62	29	18	15	76
Київська	69	21	48	-	100
Кіровоградська	49	19	29	1	98
Луганська	26	16	10	-	100
Львівська	73	26	31	16	78
Миколаївська	52	31	16	5	90
Одеська	91	23	42	26	71
Полтавська	60	26	25	9	85
Рівненська	64	20	44	-	100
Сумська	51	21	29	1	98
Тернопільська	55	27	22	6	89
Харківська	56	17	33	6	89
Херсонська	49	242	17	8	84
Хмельницька	60	14	33	13	78
Черкаська	66	30	29	7	89
Чернівецька	52	18	25	9	83
Чернігівська	57	30	16	11	81
Україна	1438	617	625	196	86

Напрями підвищення ефективності управління соціальним розвитком територіальних громад

Охорона здоров'я

- Оптимізація мережі закладів системи охорони здоров'я;
- посилення первинної ланки медичної допомоги;
- запровадження нової моделі фінансування сфери охорони здоров'я в т. ч. розподілу медичної субвенції;
- дотримання принципу "гроші йдуть за людиною";
- уведення єдиного тарифу на медичні послуги.

Освіта

- Оптимізація мережі освітніх закладів;
- перехід до фінансування в розрахунку на одного учня;
- дотримання принципу "гроші йдуть за дитиною";
- зростання автономії школи у фінансово-господарській сфері;
- перехід до громадсько-державної моделі управління освітою.

Культура

- Оптимізація мережі закладів на базовому рівні шляхом максимального збереження наявної мережі або розширення функцій закладів (створення центрів розвитку громади та ін.);
- автономізація бюджетних закладів сфери культури;
- затвердження стандартів (мінімального культурного кошика та формування цінової політики бюджетних установ).

Соціальний захист

- Оптимізація мережі закладів районного рівня;
- автономізація закладів, що надають соціальні послуги;
- забезпечення соціальних гарантій щодо надання соціальних послуг;
- створення незалежної матеріальної бази Територіальних центрів надання соціальних послуг

Джерело: узагальнено автором [57, 58].

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:****1.1. В іноземному науковому періодичному виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus:**

1. Патинська-Попета М. М. Інституційні засади соціально-економічного та фінансового розвитку ОТГ. *Наукові горизонти*. 2019. № 10(83). С. 41–50. DOI: 10.33249/2663-2144-2019-83-10-41-50 (0,84 ум. друк. арк.).

2. **Patynska-Popeta M., Zinchuk T.** Prospective areas for managing the financial potential of sustainable development of territorial communities. *Scientific Horizons*. 2022. 25(11). pp. 120-130. DOI: 10.48077/scihor.25(11).2022.120-130 (1,25/1,0 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: на основі методів економіко-математичного моделювання проведено оцінку впливу ключових чинників на фінансовий потенціал територіальних громад; методологічно обґрунтовано перспективні напрями управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад).

1.2. У наукових фахових виданнях України:

3. Патинська М. М. Теоретико-методологічні підходи до економічної сутності фінансового потенціалу сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 95–104. DOI: 10.32317/2221-1055.201901095 (1,16 ум. друк. арк.).

4. Зінчук Т. О., **Патинська-Попета М. М.** Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 6–15. DOI: 10.32317/2221-1055.201912006 (1,12/0,75 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: узагальнено економічну сутність категорії «управління фінансовим потенціалом ОТГ»; виявлено складові елементи системи управління фінансовим потенціалом ОТГ).

5. Зінчук Т. О., **Патинська-Попета М. М.** Сучасна модель об'єднаних територіальних громад як чинник розвитку бізнесу на сільських територіях : європейсько-українські реалії. *Проблеми економіки*. 2020. № 2. С. 111–118. DOI: 10.32983/2222-0712-2020-2-111-118 (1,1/0,5 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: визначено умови, перспективні напрями й інструменти створення та розвитку бізнесу в сільській місцевості з урахуванням європейського досвіду; обґрунтовано необхідність стимулювання місцевих ініціатив для розкриття потенціалу аграрного виробництва та бізнесу).

6. Патинська-Попета М. М. Євроінтеграційні перспективи управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад. *Науковий погляд : економіка та управління*. 2021. №5 (75). С. 24–32. DOI: 10.32836/2521-666X/2021-75-4 (0,91 ум. друк. арк.).

7. Патинська-Попета М. М. Управління спроможною освітньою мережею територіальних громад : фінансово-економічні аспекти. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2021. Вип. 2(103). С. 120–127. DOI: 10.37734/2409-6873-2021-2-20 (0,94 ум. друк. арк.).

8. **Патинська-Попета М. М.,** Абрамова І. В. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ*. 2022. №8. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172> (0,83/0,45 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: узагальнено теоретико-методичні засади управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Патинська М. М. Формування фінансового потенціалу ОТГ: екологічний аспект. *Органічне виробництво і продовольча безпека*: зб. наук. пр. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 393–402. (0,4 ум. друк. арк.).

10. Патинська М. М. Формування категорії «сталий розвиток територіальних громад» в умовах євроінтеграційної перспективи. *Міжнародне науково-технічне співробітництво : принципи, механізми, ефективність* : зб. наук. пр. XV (XXVII) Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 березня 2019 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2019. С. 32–33. (0,25 ум. друк. арк.).

11. Патинська-Попета М. М. Фінансова база місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. *Фінансова політика регіонального розвитку : вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту, 10–11 жовт. 2019 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 117–120. (0,18 ум. друк. арк.).

12. Патинська-Попета М. М. Застосування маркетингових механізмів в управлінні сталим розвитком територіальних громад. *Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 28 квітня 2020 р. Львів : ЛТЕУ, 2020. С. 157–159. (0,28 ум. друк. арк.).

13. Патинська-Попета М. М. Виробництво та маркетинг органічної продукції як чинники сталого розвитку ОТГ. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права* : зб. тез доп. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., 7 травня 2020 р.: у 10-ти ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. С. 55–59. (0,3 ум. друк. арк.).

14. Патинська-Попета М. М. Формування спроможних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів* : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф., 15 травня 2020 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2020. С. 133–138. (0,35 ум. друк. арк.).

15. Патинська-Попета Марина. Соціально орієнтоване управління сталим розвитком ОТГ : економічні аспекти. *Методи оцінки та шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країн* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2020 р. Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 68–73. (0,32 ум. друк. арк.).

16. Патинська-Попета М. М. Реалізація соціальної складової сталого розвитку територіальних громад : фінансовий аспект. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. 28 листопада 2020 р. Дніпро : ПДАБА, 2020. Част. 1. С. 118–121. (0,25 ум. друк. арк.).

17. Патинська-Попета М. М. Стратегічне управління сталим розвитком як ефективний механізм забезпечення спроможності громад. *Прогнозування економічного відновлення національної економіки*: зб. тез наук. робіт сучасн. Всеукр. наук.-практ. конф., 16 січня 2021 р. ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 9–13. (0,28 ум. друк. арк.).

18. Патинська-Попета М. М. Упровадження в Україні європейських стандартів партисипативного управління територіальними громадами. *Theory and practice of science : key aspects*. I Междунар. науч.-практ. конф., 19–20 лютого 2021. Scientific Collection «InterConf» Dana (Rome, Italy). № 42. С. 74–79. DOI: 10.51582/interconf.19-20.02.2021.007. (0,4 ум. друк. арк.).

19. Патинська-Попета М. М. Формування людського потенціалу як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Economy and human-centrism : the modern foundation for human development*: V International scientific conference (April 23–24, 2021. Leipzig, Germany). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. С. 74–77. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-068-1-17>. (0,25 ум. друк. арк.).

20. Патинська-Попета М. М. Запровадження концепції SMART-спеціалізації до процесу стратегічного планування територіальних громад. *Традиційні та інноваційні*

підходи до наукових досліджень. II Міжнар. наук. конф., 10 вересня 2021 р. / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2021. С. 35–37. (0,17 ум. друк. арк.).

21. Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом територіальних громад у сфері культури : сучасні виклики. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung*. Міжнар. наук.-практ. конф., 10 вересня 2021 р. / Цюрих, СНЕ. 10 September, 2021. Zürich, Schweiz. С. 55–57. DOI: 10.36074/logos-10.09.2021. (0,24 ум. друк. арк.).

22. Патинська-Попета М. М. Пріоритетні напрями посилення спроможності сільських територіальних громад. *Сучасні тенденції трансформації регіональної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2021 р. Дніпро : ПДАБА, 2021. Част. 1. С. 69-73. (0,18 ум. друк. арк.).

23. Патинська-Попета М. М. Фінансування та управління закладами охорони здоров'я на рівні територіальних громад. *Science of post-industrial society: globalization and transformation processes*. II Міжнар. наук.-практ. конф., 19 листопада 2021 р. Вінниця, UKR – Відень, AUT. С. 143–146. (0,25 ум. друк. арк.).

24. Патинська-Попета М. М. Посилення спроможності територіальних громад в умовах формування нової моделі місцевого самоврядування в Україні. *Фінансова система країни: фактори впливу*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 грудня 2021 р. / ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2021. С. 90–94. (0,22 ум. друк. арк.).

25. Патинська-Попета М. М. Перспективи розвитку територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки, фінансів, обліку і права*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 30 липня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 40–42. (0,18 ум. друк. арк.).

26. Патинська-Попета М. М. Підвищення економічної активності територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні. *Modern science: innovations and prospects: XII Міжнар. наук.-практ. конф.*, 21–23.08.2022 р. Стокгольм, Швеція. С. 259-263. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-european-scientific-congress-10-12-07-2023-madrid-ispaniya-arhiv/>. (0,2 ум. друк. арк.).

27. Патинська-Попета М. М., Абрамова І.В. Партиципативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. *Фінансові інструменти регіонального розвитку* : матеріали VIII всеукр. наук.-практ. конф., 3 лист. 2022 р., Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 124-129. (0,3/0,2 ум. друк. арк. *Особистий внесок автора*: запропоновано концептуальний підхід до партиципативного стратегічного планування).

Апробація результатів дисертаційної роботи

№ п/п	Тип конференції	Назва конференції	Місце і дата проведення	Тип участі
1	VII Міжнародна науково-практична конференція	Органічне виробництво і продовольча безпека	Житомир : ЖНАЕУ, 2019	очна
2	XV (XXVII) Міжнародна науково-практична конференція	<i>Міжнародне науково-технічне співробітництво : принципи, механізми, ефективність</i>	Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 14-15 березня 2019 р.	заочна
3	Міжнародна науково-практична конференція з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту	<i>Фінансова політика регіонального розвитку : вітчизняний та зарубіжний досвід</i>	Житомир : ЖНАЕУ, 10-11 жовтня 2019 р.	заочна
4	II Міжнародна науково-практична конференція	<i>Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень</i>	Львів : ЛТЕУ, 28 квітня 2020 р.	очна
5	Міжнародна науково-практична конференція	<i>Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права</i>	Полтава: ЦФЕНД, 7 травня 2020 р.	заочна
6	IV Всеукраїнська науково-практична конференція	<i>Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів</i>	Житомир : ЖНАЕУ, 15 травня 2020 р.	очна
7	Всеукраїнська науково-практична конференція	<i>Методи оцінки та шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країн</i>	Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 16 травня 2020 р.	заочна
8	V Міжнародна науково-практична конференція	<i>Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії</i>	Дніпро : ПДАБА, 28 листопада 2020 р.	заочна
9	Всеукраїнська науково-практична конференція	<i>Прогнозування економічного відновлення національної економіки</i>	Київ : ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», 16 січня 2021 р.	заочна

10	I Міжнародна науково-практична конференція	<i>Theory and practice of science : key aspects</i>	Rome (Italy), 19-20 лютого 2021 р.	дистанційна
11	V International scientific conference	<i>Economy and human-centrism : the modern foundation for human development</i>	Leipzig, Germany, April 23–24, 2021.	дистанційна
12	II Міжнародна науково-практична конференція	<i>Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень</i>	Одеса, ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», 10 вересня 2021 р.	заочна
13	Міжнародна науково-практична конференція	<i>Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung.</i>	Швейцарія (Цюріх), 10 вересня 2021 р.	дистанційна
14	Міжнародна науково-практична конференція	<i>Сучасні тенденції трансформації регіональної економіки</i>	Дніпро, 30 жовтня 2021 р.	заочна
15	II Міжнародна науково-практична конференція	<i>Science of post-industrial society: globalization and transformation processes.</i>	Вінниця, 19 листопада 2021 р.	заочна
16	Всеукраїнська науково-практична конференція	<i>Фінансова система країни: фактори впливу</i>	Львів, ГО «Львівська економічна фундація», 25 грудня 2021 р.	заочна
17	Міжнародна науково-практична конференція	<i>Стратегічні орієнтири розвитку економіки, фінансів, обліку і права</i>	Полтава, 30 липня 2022 р.	заочна
18	XII Міжнародна науково-практична конференція	<i>Modern science: innovations and prospects</i>	Швеція (Стокгольм), 21-23.08.2022 р.	дистанційна
19	VIII Всеукраїнська науково-практична конференція	<i>Фінансові інструменти регіонального розвитку</i>	Житомир : Поліський національний університет, 3 лист. 2022 р.	очна

**ХАРИТОНІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЖИТОМИРСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Перемоги, 23, с.Харитонівка, Житомирський район, Житомирська область, 12571.
тел.(04130)78-2-87, E-mail: kharitonivka_rada@ukr.net, ЄДРПОУ 04348740

26.06.2023 № 1089

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження

Патинської-Попети Марини Михайлівни,

**розроблених в процесі виконання дисертаційної роботи на здобуття
ступеня доктора філософії**

Довідкою засвідчується, що запропоновані Патинською-Попетою М.М у межах дисертаційної роботи на тему: «Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції» підходи до активації фінансового потенціалу, такі як партисипативне стратегічне планування, моніторинг і контроль ефективності залучення й використання наявних та потенційних ресурсів громади, партнерство стейкхолдерів у прийнятті та під час реалізації ухвалених рішень використовуються Харитонівською сільською радою. Упровадження та реалізація цих підходів пришвидшить економічне зростання, сприятиме оптимальному використанню наявних та потенційних ресурсів і стане основою сталого розвитку громади.

Довідка видана для подання в Разову спеціалізовану вчену раду з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Патинської-Попети Марини Михайлівни на здобуття ступеня доктора філософії.

Сільський голова

Зінаїда ЗУБЛЕНКО

ЯРУНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
11762 с. Ярунь, вул. Миру 13, Звягельського району, Житомирської області
e-mail: yarun.otg@gmail.com Код ЄДРПОУ 04344146

№ 583

від 14.07.2023

ДОВІДКА

**про виведження результатів дисертаційного дослідження
здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю
08.00.03 – економіка та управління національним господарством
Патинської-Попети Марини Михайлівни**

Довідкою засвідчується, що висновки і пропозиції, обгрунтовані в дисертаційному дослідженні Патинської-Попети Марини Михайлівни на тему: «Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції» мають практичну цінність і використовуються в процесі обгрунтування управлінських рішень для нарощення фінансового потенціалу Ярунської територіальної громади Звягельського району Житомирської області. Запропоновані здобувачкою інноваційні підходи, побудовані на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створення сприятливого інноваційного середовища, чіткого бачення заходів, пов'язаних із розробкою і поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади, сприятимуть підвищенню ефективності використання наявних та потенційних ресурсів і сталому розвитку громади.

Довідка видана для подання в Разову спеціалізовану вчену раду з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Патинської-Попети М.М. на здобуття ступеня доктора філософії.

Голова громади

Сергій РОМАНЮК

ПУЛИНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
ЖИТОМИРСЬКИЙ РАЙОН ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ
вул. Шевченка, 104, смт. Пулини, Житомирський район Житомирська область 12001,
тел. (04131) 3-11-04 e-mail: otg.puliny@ukr.net код ЄДРПОУ 04347172

25.08.2023 №48/02-03

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю
08.00.03 – економіка та управління національним господарством
Патинської-Попети Марини Михайлівни

Висновки і положення, обґрунтовані в межах дисертаційної роботи Патинської-Попети Марини Михайлівни на тему: «Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції» використано для розробки пропозицій щодо стратегії розвитку Пулинської територіальної громади. Зокрема, запропоновані автором концептуальні засади партисипативного стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад, дозволили на основі взаємних інтересів, командної роботи у прийнятті рішень і реалізації ініціатив, консолідувати зусилля громадських організацій, населення та бізнесових структур у цьому напрямі. Імплементация запропонованих підходів сприятиме розробці комплексної стратегії розвитку громади та її подальшому поступу на засадах сталості.

Довідка видана для подання в Разову спеціалізовану вчену раду з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Патинської-Попети Марини Михайлівни на здобуття ступеня доктора філософії.

Голова громади

Олександр ГАВРИЛЮК

ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10008; тел.: (0412) 47-13-56; тел./факс: (0412) 47-21-45
E-mail: mail@polissiauniver.edu.ua; www.polissiauniver.edu.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00493681

від 15.08 2023 № 1042/01-17

на № _____ від _____ 20__

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Патинської-Попети Марини Михайлівни
на тему: «Управління фінансовим потенціалом територіальних
громад на засадах сталого розвитку та європейської
інтеграції» в освітній процес**

Головною метою дисертаційної роботи Патинської-Попети Марини Михайлівни на тему: «Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції» є теоретико-методологічне та методичне обґрунтування умов функціонування територіальних громад на етапі децентралізації і розробка пропозицій щодо удосконалення наявних і впровадження інноваційних підходів управління їх фінансовим потенціалом на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції.

Для досягнення поставленої мети в роботі запропоновано низку заходів, серед яких на особливу увагу заслуговують: концептуальний підхід до формування механізму управління фінансовим потенціалом територіальних громад; авторське бачення експлікації поняття «фінансовий потенціал територіальної громади»; методологічний підхід до детермінації сутності територіальної громади як носія місцевого самоврядування; обґрунтування напрямів сталого розвитку територіальних громад; концептуальні засади партисипативного стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад; інноваційні підходи до управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад та ін. Зазначені розробки мають наукову та практичну цінність і використовуються у навчальному процесі Поліського національного університету при викладанні таких дисциплін як: «Регіональна політика та сталий розвиток територій», «Національна та регіональна економіка», «Економіка ЄС».

Довідка видана для подання у Разову спеціалізовану вчену раду з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Патинської-Попети Марини Михайлівни на здобуття ступеня доктора філософії.

Проректор з наукової роботи
та інноваційного розвитку

Людмила Романчук

Людмила РОМАНЧУК